To the Bodleian Library,
Feb: 8, 1916, E. S. Dodgson.

PUBLIUS
VIRGILIUS
MARO

LONDINI

GULIELMUS PICKERING

1845

P. VIRGILII MARONIS

BUCOLICΩN

LIBER.

ECLOGA I.—TITYRUS.

MELIBŒUS. TITYRUS.

MEL. TITYRE, tu patulæ recubans sub tegmine fagi
Silvestrem tenui musam meditaris avenâ:
Nos patriæ fines et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbrâ
Formosam resonare doces Amaryllida silvas. 5
TIT. O Melibœe, deus nobis hæc otia fecit:
Namque erit ille mihi semper deus; illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti. 10
MEL. Non equidem invideo; miror magis: undique totis
Usque adeo turbatur agris. En, ipse capellas
Protenus æger ago; hanc etiam vix, Tityre, duco.
Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis, ah! silice in nudâ connixa reliquit. 15
Sæpe malum hoc nobis, si mens non læva fuisset
De cœlo tactas, memini, prædicere quercus;
[Sæpe sinistra cavâ prædixit ab ilice cornix.]
Sed tamen, iste deus qui sit, da, Tityre, nobis.
TIT. Urbem, quam dicunt *Romam*, Melibœe, putavi
Stultus ego huic nostræ similem, quo sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere fœtus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus hædos
Nôram: sic parvis componere magna solebam.

B

Verùm hæc tantùm alias inter caput extulit urbes, 25
Quantùm lenta solent inter viburna cupressi.
MEL. Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?
TIT. Libertas:—quæ sera, tamen respexit inertem;
Candidior postquam tondenti barba cadebat:
Respexit tamen, et longo post tempore venit, 30
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Namque (fatebor enim) dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculî.
Quamvis multa meis exiret victima septis,
Pinguis et ingratæ premeretur caseus urbi, 35
Non unquam gravis ære domum mihi dextra redibat.
MEL. Mirabar, quid mœsta dèos, Amarylli, vocares;
Cui pendere suâ patereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat. Ipsæ te, Tityre, pinus,
Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta, vocabant. 40
TIT. Quid facerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam præsentes alibi cognoscere divos.
Hìc illum vidi juvenem, Melibœe, quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hìc mihi responsum primus dedit ille petenti: 45
Pascite, ut antè, boves, pueri; submittite tauros.
MEL. Fortunate senex! ergo tua rura manebunt,
Et tibi magna satis; quamvis lapis omnia nudus
Limosoque palus obducat pascua junco.
Non insueta graves tentabunt pabula fœtas; 50
Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
Fortunate senex! hìc, inter flumina nota
Et fontes sacros, frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quæ semper vicino ab limite sepes
Hyblæis apibus florem depasta salicti, 55
Sæpe levi somnum suadebit inire susurro.
Hinc altâ sub rupe canet frondator ad auras;
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aëriâ cessabit turtur ab ulmo.
TIT. Antè leves ergo pascentur in æthere cervi, 60
Et freta destituent nudos in littore pisces;
Antè, pererratis amborum finibus, exsul

Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim ;
Quàm nostro illius labatur pectore vultus.
MEL. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros ; 65
Pars Scythiam et rapidum Cretæ veniemus Oaxem,
Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En, unquam patrios longo post tempore fines,
Pauperis et tuguri congestum cespite culmen,
Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas ? 70
Impius hæc tam culta novalia miles habebit ?
Barbarus has segetes ? En, quo discordia cives
Produxit miseros ! en, queis consevimus agros !
Insere nunc, Melibœe, piros, pone ordine vites.
Ite meæ, felix quondam pecus, ite capellæ ! 75
Non ego vos posthac, viridi projectus in antro,
Dumosâ pendere procul de rupe videbo :
Carmina nulla canam ; non, me pascente, capellæ,
Florentem cytisum et salices carpetis amaras.
TIT. Hìc tamen hanc mecum poteras requiescere noc-
Fronde super viridi ; sunt nobis mitia poma, [tem
Castaneæ molles, et pressi copia lactis :
Et jam summa procul villarum culmina fumant ;
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

ECLOGA II.—ALEXIS.

FORMOSUM pastor Corydon ardebat Alexin,
Delicias domini ; nec, quid speraret, habebat.
Tantùm inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assiduè veniebat : ibi hæc incondita solus
Montibus et silvis studio jactabat inani :—
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas ?
Nil nostri miserere ? mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant ;
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos ;
Thestylis et rapido fessis messoribus æstu 10

Allia serpyllumque herbas contundit olentes:
At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius tristes Amaryllidis iras
Atque superba pati fastidia? nonne Menalcan? 15
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, nimium ne crede colori:
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
Despectus tibi sum; nec, qui sim, quæris, Alexi;
Quàm dives pecoris, nivei quàm lactis abundans. 20
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ:
Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.
Canto, quæ solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec sum adeo informis: nuper me in littore vidi, 25
Cùm placidum ventis staret mare: non ego Daphnin
Judice te metuam, si nunquam fallat imago.
O tantùm libeat mecum tibi sordida rura
Atque humiles habitare casas, et figere cervos,
Hædorumque gregem viridi compellere hibisco! 30
Mecum unà in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cerâ conjungere plures
Instituit: Pan curat oves oviumque magistros.
Nec te pœniteat calamo trivisse labellum:
Hæc eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas? 35
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damœtas dono mihi quam dedit olim;
Et dixit moriens, Te nunc habet ista secundum.
Dixit Damœtas; invidit stultus Amyntas.
Præterea duo, nec tutâ mihi valle reperti, 40
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
Bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.
Jampridem a me illos abducere Thestylis orat:
Et faciet; quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis 45
Ecce ferunt Nymphæ calathis; tibi candida Naïs,
Pallentes violas et summa papavera carpens,
Narcissum et florem jungit bene olentis anethi:

Tum, casiâ atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteolâ pingit vaccinia calthâ. 50
Ipse ego cana legam tenerâ lanugine mala,
Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat:
Addam cerea pruna; et honos erit huic quoque pomo;
Et vos, o lauri, carpam, et te, proxima myrte;
Sic positæ quoniam suaves miscetis odores. 55
Rusticus es, Corydon; nec munera curat Alexis;
Nec, si muneribus certes, concedat Iolas.
Heu, heu, quid volui misero mihi! floribus Austrum,
Perditus, et liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis, ah demens? habitârunt dî quoque silvas,
Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit, arces
Ipsa colat: nobis placeant ante omnia silvæ.
Torva leæna lupum sequitur; lupus ipse capellam;
Florentem cytisum sequitur lasciva capella;
Te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
Adspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,
Et sol crescentes decedens duplicat umbras:
Me tamen urit amor; quis enim modus adsit amori?
Ah Corydon, Corydon, quæ te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosâ vitis in ulmo est. 70
Quin tu aliquid saltem, potius quorum indiget usus,
Viminibus mollique paras detexere junco?
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexin.

ECLOGA III.—PALÆMON.

MENALCAS. DAMŒTAS. PALÆMON.

MEN. DIC mihi, Damœta, cujum pecus? an Melibœi?
DAM. Non; verùm Ægonis: nuper mihi tradidit Ægon.
MEN. Infelix o semper, oves, pecus! ipse Neæram
Dum fovet, ac, ne me sibi præferat illa, veretur,
Hic alienus oves custos bis mulget in horâ; 5

Et succus pecori, et lac subducitur agnis.
DAM. Parcius ista viris tamen objicienda memento.
Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo (sed faciles Nymphæ risêre,) sacello.
MEN. Tum, credo, cùm me arbustum vidêre Miconis,
Atque malâ vites incidere falce novellas.
DAM. Aut hìc ad veteres fagos, cùm Daphnidis arcum
Fregisti et calamos; quæ tu, perverse Menalca,
Et, cùm vidisti puero donata, dolebas;
Et, si non aliquà nocuisses, mortuus esses. 15
MEN. Quid domini faciant, audent cùm talia fures?
Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multùm latrante lycisca?
Et cùm clamarem, Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus: tu post carecta latebas. 20
DAM. An mihi cantando victus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula, caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit: et mihi Damon
Ipse fatebatur; sed reddere posse negabat. [cerâ
MEN. Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula
Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipulâ disperdere carmen?
DAM. Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim
Experiamur? Ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fœtus) 30
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes. [cum:
MEN. De grege non ausim quidquam deponere te-
Est mihi namque domi pater, est injusta noverca;
Bisque die numerant ambo pecus, alter et hædos.
Verùm, id quod multo tute ipse fatebere majus, 35
(Insanire libet quoniam tibi,) pocula ponam
Fagina, cælatum divini opus Alcimedontis;
Lenta quibus torno facili superaddita vitis
Diffusos hederâ vestit pallente corymbos.
In medio duo signa: Conon; et, quis fuit alter, 40
Descripsit radio totum qui gentibus orbem;
Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

DAM. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho; 45
Orpheaque in medio posuit, silvasque sequentes.
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectas, nihil est quod pocula laudes.
MEN. Nunquam hodie effugies; veniam quòcunque vocâris.
Audiat hæc tantùm vel qui venit; ecce, Palæmon.
Efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas. [ulla;
DAM. Quin age, si quid habes; in me mora non erit
Nec quemquam fugio: tantùm, vicine Palæmon,
Sensibus hæc imis (res est non parva) reponas.
PAL. Dicite: quandoquidem in molli consedimus herbâ; 55
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
Nunc frondent silvæ, nunc formosissimus annus.
Incipe, Damœta; tu deinde sequère, Menalca.
Alternis dicetis; amant alterna Camœnæ. [plena
DAM. Ab Jove principium, Musæ: Jovis omnia 60
Ille colit terras; illi mea carmina curæ. [apud me
MEN. Et me Phœbus amat: Phœbo sua semper
Munera sunt, lauri, et suave rubens hyacinthus.
DAM. Malo me Galatea petit, lasciva puella;
Et fugit ad salices, et se cupit antè videri. 65
MEN. At mihi sese offert ultrò, meus ignis, Amyntas;
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.
DAM. Parta meæ Veneri sunt munera; namque notavi
Ipse locum, aëriæ quo congessère palumbes.
MEN. Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta 70
Aurea mala decem misi; cras altera mittam.
DAM. O quoties, et quæ nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam, venti, divûm referatis ad aures!
MEN. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis, Amynta,
Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo? 75
DAM. Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iola:
Cùm faciam vitulâ pro frugibus, ipse venito. [flevit
MEN. Phyllida amo ante alias; nam me discedere

Et, Longum, formose, vale, vale, inquit, Iola.
DAM. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis iræ.
MEN. Dulce satis humor, depulsis arbutus hædis,
Lenta salix fœto pecori, mihi solus Amyntas.
DAM. Pollio amat nostram, quamvis est rustica,
Musam:
Pierides, vitulam lectori pascite vestro. [taurum,
MEN. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
DAM. Qui te, Pollio, amat, veniat quò te quoque
gaudet:
Mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
MEN. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi;
Atque idem jungat vulpes, et mulgeat hircos.
DAM. Qui legitis flores, et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, (fugite hinc) latet anguis in herbâ.
MEN. Parcite, oves, nimium procedere; non bene ripæ
Creditur: ipse aries etiam nunc vellera siccat. 95
DAM. Tityre, pascentes a flumine reice capellas;
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
MEN. Cogite oves, pueri; si lac præceperit æstus,
Ut nuper, frustrà pressabimus ubera palmis.
DAM. Heu, heu, quàm pingui macer est mihi taurus
in ervo! 100
Idem amor exitium pecori, pecorisque magistro.
MEN. His certè neque amor causa est: vix ossibus
hærent.
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
DAM. Dic, quibus in terris (et eris mihi magnus
Apollo,)
Tres pateat cœli spatium, non ampliùs, ulnas. 105
MEN. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.
PAL. Non nostrum inter vos tantas componere lites:
[Et vitulâ tu dignus, et hic; et quisquis amores
Aut metuet dulces, aut experietur amaros.] 110
Claudite jam rivos, pueri: sat prata biberunt.

ECLOGA IV.—POLLIO.

SICELIDES Musæ, paullo majora canamus;
Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ:
Si canimus silvas, silvæ sint consule dignæ.
  Ultima Cumæi venit jam carminis ætas;
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo. 5
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primùm
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta, fave, Lucina: tuus jam regnat Apollo. 10
Teque adeo decus hoc ævi, te consule, inibit,
Pollio; et incipient magni procedere menses.
Te duce, si qua manent, sceleris vestigia nostri
Irrita perpetuâ solvent formidine terras.
Ille deûm vitam accipiet, divisque videbit 15
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis;
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
  At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu,
Errantes hederas passim cum baccare, tellus,
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho. 20
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubera; nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores:
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgò nascetur amomum. 25
At simul heroum laudes, et facta parentis
Jam legere, et quæ sit poteris cognoscere virtus;
Molli paullatim flavescet campus aristâ,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva;
Et duræ quercus sudabunt roscida mella. 30
Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis,
Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo

Delectos heroas; erunt etiam altera bella; 35
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
Hinc, ubi jam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet et ipse mari vector; nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem; 40
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto;
Sponte suâ sandyx pascentes vestiet agnos. 45
Talia sæcla, suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcæ.
Aggredere o magnos (aderit jam tempus) honores,
Cara deûm soboles, magnum Jovis incrementum!
Adspice convexo nutantem pondere mundum; 50
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum;
Adspice, venturo lætentur ut omnia sæclo.
O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta!
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus, 55
Nec Linus; huic mater quamvis, atque huic pater [adsit:
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam, Arcadiâ mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadiâ dicat se judice victum.
Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem: 60
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer: cui non risêre parentes,
Nec deus hunc mensâ, dea nec dignata cubili est.

ECLOGA V.—DAPHNIS.

MENALCAS. MOPSUS.

MEN. CUR non, Mopse, boni quoniam convenimus [ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
Hic corylis mixtas inter considimus ulmos?
MOP. Tu major; tibi me est æquum parere, Menalca;

Sive sub incertas Zephyris motantibus umbras, 5
Sive antro potius succedimus: adspice, ut antrum
Silvestris raris sparsit labrusca racemis.
MEN. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
MOP. Quid, si idem certet Phœbum superare canendo? [ignes,
MEN. Incipe, Mopse, prior: si quos aut Phyllidis
Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri.
Incipe: pascentes servabit Tityrus hædos.
MOP. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi, et modulans alterna notavi,
Experiar: tu deinde jubeto, certet Amyntas. 15
MEN. Lenta salix quantùm pallenti cedit olivæ,
Puniceis humilis quantùm saliunca rosetis;
Judicio nostro tantùm tibi cedit Amyntas.
MOP. Sed tu desine plura, puer; successimus antro.
Exstinctum Nymphæ crudeli funere Daphnin 20
Flebant: vos coryli testes, et flumina, Nymphis:
Cùm, complexa sui corpus miserabile nati,
Atque deos atque astra vocat crudelia mater.
Non ulli pastos illis egêre diebus [amnem
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri silvæque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subjungere tigres
Instituit; Daphnis thiasos inducere Bacchi, 30
Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvæ,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis;
Tu decus omne tuis. Postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros, atque ipse reliquit Apollo. 35
Grandia sæpe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium et steriles nascuntur avenæ:
Pro molli violâ, pro purpureo narcisso,
Carduus et spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras, 40
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.

rippling

Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
MEN. Tale tuum carmen nobis, divine poeta, 45
Quale sopor fessis in gramine; quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum:
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamen hæc quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus; Daphninque tuum tollemus ad astra;
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
MOP. An quidquam nobis tali sit munere majus?
Et puer ipse fuit cantari dignus; et ista
Jampridem Stimicon laudavit carmina nobis. 55
MEN. Candidus insuetum miratur limen Olympi,
Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
Ergo alacris silvas et cætera rura voluptas,
Panaque, pastoresque tenet, Dryadasque puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis 60
Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.
Ipsi lætitiâ voces ad sidera jactant
Intonsi montes; ipsæ jam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta, Deus, deus ille, Menalca!
Sis bonus o felixque tuis! en quatuor aras; 65
Ecce duas tibi, Daphni; duas, altaria Phœbo:
Pocula bina novo spumantia lacte quotannis,
Craterasque duo statuam tibi pinguis olivi:
Et multo in primis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra, 70
Vina novum fundam calathis Ariusia nectar.
Cantabunt mihi Damœtas et Lyctius Ægon;
Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.
Hæc tibi semper erunt, et cùm sollemnia vota
Reddemus Nymphis, et cùm lustrabimus agros. 75
Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ;
Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis

Agricolæ facient; damnabis tu quoque votis. 80
MOP. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantùm venientis sibilus Austri,
Nec percussa juvant fluctu tam littora, nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
MEN. Hâc te nos fragili donabimus ante cicutâ: 85
Hæc nos, *Formosum Corydon ardebat Alexin;*
Hæc eadem docuit, *Cujum pecus? an Melibœi?*
MOP. At tu sume pedum, quod, me quum sæpe rogaret,
Non tulit Antigenes, (et erat tum dignus amari,)
Formosum paribus nodis atque ære, Menalca. 90

ECLOGA VI.—SILENUS.

PRIMA Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, nec erubuit silvas habitare, Thalia.
Cùm canerem reges et prælia, Cynthius aurem
Vellit, et admonuit: Pastorem, Tityre, pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen. 5
Nunc ego (namque super tibi erunt, qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant, et tristia condere bella;)
Agrestem tenui meditabor arundine musam.
Non injussa cano: si quis tamen hæc quoque, si quis
Captus amore leget, te nostræ, Vare, myricæ, 10
Te nemus omne canet; nec Phœbo gratior ulla est,
Quàm sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.
Pergite, Pierides:—Chromis et Mnasylos in antro
Silenum pueri somno vidêre jacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho: 15
Serta procul tantùm capiti delapsa jacebant;
Et gravis attritâ pendebat cantharus ansâ.
Aggressi, nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat, injiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam, timidisque supervenit, Ægle; 20
Ægle, Naïadum pulcherrima; jamque videnti
Sanguineis frontem moris et tempora pingit.

Ille dolum ridens, Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me, pueri; satis est potuisse videri.
Carmina, quæ vultis, cognoscite; carmina vobis, 25
Huic aliud mercedis erit. Simul incipit ipse.
Tum verò in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantùm Phœbo gaudet Parnassia rupes;
Nec tantùm Rhodope mirantur et Ismarus Orphea.
Namque canebat, uti magnum per inane coacta
Semina terrarumque, animæque, marisque, fuissent,
Et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
Omnia, et ipse tener mundi concreverit orbis:
Tum durare solum, et discludere Nerea ponto 35
Cœperit, et rerum paullatim sumere formas:
Jamque novum terræ stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant submotis nubibus imbres;
Incipiant silvæ cùm primùm surgere, cùmque
Rara per ignotos errent animalia montes. 40
Hinc lapides Pyrrhæ jactos, Saturnia regna,
Caucaseasque refert volucres, furtumque Promethei.
His adjungit, Hylan nautæ quo fonte relictum
Clamâssent, ut littus, Hyla, Hyla, omne sonaret;
Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent, 45
Pasiphaën nivei solatur amore juvenci.
Ah, virgo infelix, quæ te dementia cepit?
Prœtides implêrunt falsis mugitibus agros:
At non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est
Concubitus, quamvis collo timuisset aratrum, 50
Et sæpe in levi quæsîsset cornua fronte.
Ah, virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille, latus niveum molli fultus hyacintho,
Ilice sub nigrâ pallentes ruminat herbas; [Nymphæ,
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudite,
Dictææ Nymphæ, nemorum jam claudite saltus;
Si quà forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia: forsitan illum
Aut herbâ captum viridi, aut armenta secutum,
Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ. 60

Tum canit Hesperidum miratam mala puellam:
Tum Phaëthontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montes ut duxerit una sororum; 65
Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis;
Ut Linus hæc illi, divino carmine pastor,
Floribus atque apio crines ornatus amaro,
Dixerit, Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ,
Ascræo quos ante seni; quibus ille solebat 70
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynei nemoris dicatur origo:
Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
Quid loquar, ut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris, 75
Dulichias vexâsse rates, et gurgite in alto
Ah! timidos nautas canibus lacerâsse marinis?
Aut, ut mutatos Terei narraverit artus?
Quas illi Philomela dapes, quæ dona parârit?
Quo cursu deserta petiverit, et quibus antè 80
Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
Omnia quæ, Phœbo quondam meditante, beatus
Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
Ille canit; pulsæ referunt ad sidera valles:
Cogere donec oves stabulis, numerumque referre 85
Jussit, et invito processit Vesper Olympo.

ECLOGA VII.—MELIBŒUS.

MELIBŒUS. CORYDON. THYRSIS.

MEL. FORTE sub argutâ consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum;
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas;
Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati. 5

Huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat; atque ego Daphnin
Adspicio: ille ubi me contrà videt, Ocius, inquit,
Huc ades, o Melibœe; caper tibi salvus, et hœdi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra. 10
Huc ipsi potum venient per prata juvenci;
Hìc virides tenerâ prætexit arundine ripas
Mincius, eque sacrâ resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida ha-
Depulsos a lacte domi quæ clauderet agnos; [bebam,
Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Cœpère: alternos Musæ meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis. 20

COR. Nymphæ, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite; (proxima Phœbi
Versibus ille facit:) aut, si non possumus omnes,
Hic arguta sacrâ pendebit fistula pinu.

THYR. Pastores, hederâ crescentem ornate poetam,
Arcades, invidiâ rumpantur ut ilia Codro:
Aut, si ultra placitum laudârit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

COR. Setosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Micon vivacis cornua cervi. 30
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
Puniceo stabis suras evincta cothurno.

THYR. Sinum lactis, et hæc te liba, Priape, quotannis
Exspectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu, 35
Si fœtura gregem suppleverit, aureus esto.

COR. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
Candidior cycnis, hederâ formosior albâ;
Cùm primùm pasti repetent præsepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito. 40

THYR. Immo ego Sardoïs videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, projectâ vilior algâ,

Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci.
Cor. Muscosi fontes, et somno mollior herba, 45
Et quæ vos rarâ viridis tegit arbutus umbrâ,
Solstitium pecori defendite; jam venit æstas
Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ.
Thyr. Hìc focus, et tædæ pingues; hìc plurimus ignis
Semper, et assiduâ postes fuligine nigri:
Hìc tantùm Boreæ curamus frigora, quantùm
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
Cor. Stant et juniperi, et castaneæ hirsutæ;
Strata jacent passim sua quæque sub arbore poma;
Omnia nunc rident: at, si formosus Alexis 55
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.
Thyr. Aret ager; vitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras.
Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit;
Jupiter et læto descendet plurimus imbri. 60
Cor. Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho,
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo:
Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phœbi.
Thyr. Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis:
Sæpius at si me, Lycida formose, revisas,
Fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.
Mel. Hæc memini, et victum frustrà contendere Thyrsin.
[Ex illo Corydon, Corydon est tempore nobis.] 70

ECLOGA VIII.—PHARMACEUTRIA.

DAMON. ALPHESIBŒUS.

Pastorum musam Damonis et Alphesibœi,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,

Et mutata suos requiêrunt flumina cursus;
Damonis musam dicemus et Alphesibœi. 5
Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi,
Sive oram Illyrici legis æquoris; en erit unquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno? 10
A te principium, tibi desinet: accipe jussis
Carmina cœpta tuis; atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere lauros.
Frigida vix cœlo noctis decesserat umbra,
Cùm ros in tenerâ pecori gratissimus herbâ est; 15
Incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ:—
DAM. Nascere, præque diem veniens age, Lucifer, [almum;
Conjugis indigno Nisæ deceptus amore
Dum queror, et divos, quanquam nil testibus illis
Profeci, extremâ moriens tamen alloquor horâ. 20
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes
Semper habet; semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus. 25
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Jungentur jam gryphes equis, ævoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor.
Sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Œtam.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
O digno conjuncta viro! dum despicis omnes,
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,
Hirsutumque supercilium, promissaque barba;
Nec curare deûm credis mortalia quemquam. 35
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sepibus in nostris parvam te roscida mala
(Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem:
Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus;
Jam fragiles poteram a terrâ contingere ramos. 40
Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Nunc scio, quid sit Amor:—duris in cotibus illum
Aut Tmaros, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec generis nostri puerum nec sanguinis, edunt. 45
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sævus Amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus: crudelis tu quoque, mater:
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer: crudelis tu quoque, mater. 50
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc et oves ultro fugiat lupus; aurea duræ
Mala ferant quercus; narcisso floreat alnus;
Pinguia corticibus sudent electra myricæ;
Certent et cycnis ululæ: sit Tityrus Orpheus; 55
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare: vivite, silvæ!
Præceps aërii speculâ de montis in undas
Deferar; extremum hoc munus morientis habeto. 60
Desine, Mænalios jam desine, tibia, versus.
Hæc Damon:—vos, quæ responderit Alphesibœus,
Dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.
ALPH. Effer aquam, et molli cinge hæc altaria vittâ;
Verbenasque adole pingues et mascula thura; 65
Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus: nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam;
Carminibus Circe socios mutavit Ulyxi; 70
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Terna tibi hæc primùm triplici diversa colore
Licia circumdo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco: numero deus impare gaudet. 75
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
Necte, Amarylli, modo; et, Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Limus ut hic durescit, et hæc ut cera liquescit, 80
Uno eodemque igni; sic nostro Daphnis amore.

Sparge molam, et fragiles incende bitumine lauros:
Daphnis me malus urit; ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Talis amor Daphnin, qualis, cùm fessa juvencum 85
Per nemora atque altos quærendo bucula lucos
Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulvâ,
Perdita nec seræ meminit decedere nocti;
Talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora cara sui; quæ nunc ego limine in ipso,
Terra, tibi mando: debent hæc pignora Daphnin.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Has herbas, atque hæc Ponto mihi lecta venena, 95
Ipse dedit Mœris: nascuntur plurima Ponto.
His ego sæpe lupum fieri, et se condere silvis,
Mœrin, sæpe animas imis excire sepulchris,
Atque satas aliò vidi traducere messes.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Fer cineres, Amarylli, foras, rivoque fluenti,
Transque caput, jace; nec respexeris: his ego Daphnin
Aggrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Adspice: corripuit tremulis altaria flammis 105
Sponte suâ, dum ferre moror, cinis ipse. Bonum sit!
Nescio quid certè est; et Hylax in limine latrat.
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite, carmina, Daphnis.

ECLOGA IX.—MŒRIS.

LYCIDAS. MŒRIS.

Lyc. Quo te, Mœri, pedes? an, quò via ducit, in urbem?

Mœr. O Lycida, vivi pervenimus: advena nostri,
Quod nunquam veriti sumus, ut possessor agelli
Diceret, Hæc mea sunt: veteres migrate coloni.

Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat, 5
Hos illi (quod nec bene vertat!) mittimus hædos.
LYC. Certè equidem audîeram, quà se subducere
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo, [colles
Usque ad aquam, et veteres, jam fracta cacumina,
fagos,
Omnia carminibus vestrum servâsse Menalcan. 10
MŒR. Audîeras; et fama fuit: sed carmina tantùm
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantùm
Chaonias dicunt, aquilâ veniente, columbas.
Quod nisi me quàcumque novas incidere lites
Antè sinistra cavâ monuisset ab ilice cornix; 15
Nec tuus hic Mœris, nec viveret ipse Menalcas.
LYC. Heu! cadit in quemquam tantum scelus? heu,
tua nobis
Penè simul tecum solatia rapta, Menalca!
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
Spargeret? aut viridi fontes induceret umbrâ? 20
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cùm te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras?
Tityre, dum redeo, (brevis est via,) pasce capellas;
Et potum pastas age, Tityre; et inter agendum
Occursare capro (cornu ferit ille) caveto. [bat:
MŒR. Immo hæc, quæ Varo necdum perfecta cane-
Vare, tuum nomen (superet modo Mantua nobis,
Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ!)
Cantantes sublime ferent ad sidera cycni.
LYC. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos; 30
Sic cytiso pastæ distendant ubera vaccæ:
Incipe, si quid habes: et me fecêre poetam
Pierides; sunt et mihi carmina; me quoque dicunt
Vatem pastores: sed non ego crèdulus illis.
Nam neque adhuc Vario videor, nec dicere Cinnâ 35
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
MŒR. Id quidem ago, et tacitus, Lycida, mecum
ipse voluto,
Si valeam meminisse; neque est ignobile carmen:—
Huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
Hìc ver purpureum; varios hìc flumina circum 40

Fundit humus flores; hìc candida populus antro
Imminet, et lentæ texunt umbracula vites.
Huc ades: insani feriant sine littora fluctus.
Lyc. Quid, quæ te purâ solum sub nocte canentem
Audìeram? numeros memini, si verba tenerem. 45
Mœr. *Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?*
Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum;
Astrum, quo segetes gauderent frugibus, et quo
Duceret apricis in collibus uva colorem.
Insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.
Omnia fert ætas, animum quoque: sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles:
Nunc oblita mihi tot carmina; vox quoque Mœrin
Jam fugit ipsa: lupi Mœrin vidêre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi sæpe Menalcas. 55
Lyc. Causando nostros in longum ducis amores.
Et nunc omne tibi stratum silet æquor; et omnes,
Adspice, ventosi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeo media est nobis via; namque sepulchrum
Incipit apparere Bianoris: hìc, ubi densas 60
Agricolæ stringunt frondes, hìc, Mœri, canamus:
Hìc hædos depone; tamen veniemus in urbem:
Aut, si, nox pluviam ne colligat antè, veremur,
Cantantes licet usque (minùs via lædet) eamus.
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo. 65
Mœr. Desine plura, puer; et, quod nunc instat, agamus.
Carmina tum melius, cùm venerit ipse, canemus.

ECLOGA X.—GALLUS.

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris,
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
Sic tibi, cùm fluctus subterlabêre Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam. 5

Incipe: sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ virgulta capellæ.
Non canimus surdis: respondent omnia silvæ.
Quæ nemora, aut qui vos saltus habuêre, puellæ
Naiades, indigno cùm Gallus amore periret? 10
Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi
Ulla moram fecêre, neque Aonie Aganippe.
Illum etiam lauri, etiam flevêre myricæ;
Pinifer illum etiam solâ sub rupe jacentem
Mænalus, et gelidi fleverunt saxa Lycæi. 15
Stant et oves circùm: (nostri nec pœnitet illas;
Nec te pœniteat pecoris, divine poeta;
Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.)
Venit et upilio: tardi venêre bubulci;
Uvidus hibernâ venit de glande Menalcas. 20
Omnes, Undè amor iste, rogant, tibi? Venit Apollo:
Galle, quid insanis? inquit: tua cura Lycoris
Perque nives alium perque horrida castra secuta est.
Venit et agresti capitis Silvanus honore
Florentes ferulas et grandia lilia quassans. 25
Pan deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
Ecquis erit modus? inquit. Amor non talia curat:
Nec lacrimis crudelis Amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellæ. 30
Tristis at ille, Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
Montibus hæc vestris; soli cantare periti
Arcades. O mihi tum quàm molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores!
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem 35
Aut custos gregis, aut maturæ vinitor uvæ!
Certè, sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicunque furor, (quid tum, si fuscus Amyntas?
Et nigræ violæ sunt, et vaccinia nigra:)
Mecum inter salices lentâ sub vite jaceret; 40
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hìc gelidi fontes; hìc mollia prata, Lycori;
Hìc nemus; hìc ipso tecum consumerer ævo.

Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostes. 45
Tu procul a patriâ (nec sit mihi credere tantùm!)
Alpinas, ah dura! nives et frigora Rheni
Me sine sola vides. Ah te ne frigora lædant!
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
Ibo, et, Chalcidico quæ sunt mihi condita versu, 50
Carmina pastoris Siculi modulabor avenâ.
Certum est in silvis inter spelæa ferarum
Malle pati, tenerisque meos incidere amores
Arboribus: crescent illæ; crescetis, amores.
Interea mixtis lustrabo Mænala Nymphis, 55
Aut acres venabor apros; non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
Jam mihi per rupes videor lucosque sonantes
Ire; libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula: tanquam hæc sint nostri medicina furoris,
Aut deus ille malis hominum mitescere discat.
Jam neque Hamadryades rursum, nec carmina nobis
Ipsa placent; ipsæ rursum concedite silvæ.
Non illum nostri possunt mutare labores;
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus, 65
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosæ,
Nec si, cùm moriens altâ liber aret in ulmo,
Æthiopum versemus oves sub sidere Cancri.
Omnia vincit Amor; et nos cedamus Amori.
Hæc sat erit, divæ, vestrum cecinisse poetam, 70
Dum sedet, et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: vos hæc facietis maxima Gallo;
Gallo, cujus amor tantùm mihi crescit in horas,
Quantùm vere novo viridis se subjicit alnus.
Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra; 7
Juniperi gravis umbra; nocent et frugibus umbræ.
Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite, capellæ.

P. VIRGILII MARONIS
GEORGICΩN LIBRI QUATUOR
AD C. C. MÆCENATEM.

LIBER PRIMUS.

QUID faciat lætas segetes; quo sidere terram
Vertere, Mæcenas, ulmisque adjungere vites,
Conveniat; quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori; apibus quanta experientia parcis;
Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi 5
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber et alma Ceres; vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ,
Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis;
Et vos, agrestûm præsentia numina, Fauni, 10
Ferte simul Faunique pedem, Dryadesque puellæ:
Munera vestra cano. Tuque o, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Ter centum nivei tondent dumeta juvenci; 15
Ipse nemus linquens patrium, saltusque Lycæi,
Pan ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis, o Tegeæe, favens; oleæque Minerva
Inventrix; uncique puer monstrator aratri;
Et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum; 20
Dîque Deæque omnes, studium quibus arva tueri,
Quique novas alitis non ullo semine fruges,
Quique satis largum cœlo demittitis imbrem.
Tuque adeò, quem mox quæ sint habitura Deorum
Concilia incertum est; urbesne invisere, Cæsar, 25
Terrarumque velis curam, et te maximus orbis

Auctorem frugum, tempestatumque potentem,
Accipiat, cingens maternâ tempora myrto:
An Deus immensi venias maris, ac tua nautæ
Numina sola colant; tibi serviat ultima Thule, 30
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis:
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
Quà locus Erigonen inter Chelasque sequentes
Panditur; ipse tibi jam brachia contrahit ardens
Scorpios, et cœli justâ plus parte relinquit: 35
Quicquid eris (nam te nec sperent Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido,
Quamvis Elysios miretur Græcia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem:)
Da facilem cursum, atque audacibus annue cœptis,
Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes,
Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.
Vere novo, gelidus canis cùm montibus humor
Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit;
Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro 45
Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolæ, bis quæ solem, bis frigora sensit:
Illius immensæ ruperunt horrea messes.
At priùs ignotum ferro quàm scindimus æquor, 50
Ventos et varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum;
Et quid quæque ferat regio, et quid quæque recuset.
Hìc segetes, illic veniunt feliciùs uvæ;
Arborei fœtus alibi, atque injussa virescunt 55
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabæi;
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epirus equarum?
Continuò has leges, æternaque fœdera certis 60
Imposuit natura locis, quo tempore primùm
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem:
Unde homines nati, durum genus. Ergò age, terræ
Pingue solum primis extemplò a mensibus anni

Fortes invertant tauri: glebasque jacentes 65
Pulverulenta coquat maturis solibus æstas.
At si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ;
Hìc, sterilem exiguus ne deserat humor arenam. 70
Alternis idem tonsas cessare novales,
Et segnem patiere situ durescere campum.
Aut ibi flava seres, mutato sidere, farra,
Unde priùs lætum siliquâ quassante legumen,
Aut tenues fœtus viciæ, tristisque lupini 75
Sustuleris fragiles calamos, silvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenæ;
Urunt Lethæo perfusa papavera somno.
  Sed tamen alternis facilis labor: arida tantùm
Ne saturare fimo pingui pudeat sola; neve 80
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fœtibus arva;
Nec nulla interea est inaratæ gratia terræ.
Sæpe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
Sive inde occultas vires et pabula terræ
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor;
Seu plures calor ille vias, et cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat quà succus in herbas; 90
Seu durat magis, et venas adstringit hiantes,
Ne tenues pluviæ, rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
Multùm adeò, rastris glebas qui frangit inertes,
Vimineasque trahit crates, juvat arva; neque illum
Flava Ceres alto nequicquam spectat Olympo:
Et qui, proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
  Humida solstitia atque hyemes orate serenas, 100
Agricolæ: hiberno lætissima pulvere farra,
Lætus ager; nullo tantùm se Mysia cultu

Jactat, et ipsa suas mirantur Gargara messes.
Quid dicam, jacto qui semine cominus arva
Insequitur, cumulosque ruit malè pinguis arenæ? 105
Deinde satis fluvium inducit, rivosque sequentes?
Et cùm exustus ager morientibus æstuat herbis,
Ecce supercilio clivosi tramitis undam
Elicit: illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva. 110
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenerâ depascit in herbâ,
Cùm primùm sulcos æquant sata? quique paludis
Collectum humorem bibulâ deducit arenâ?
Præsertim incertis si mensibus amnis abundans 115
Exit, et obducto latè tenet omnia limo,
Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ. [bores
Nec tamen, hæc cùm sint hominumque boumque la-
Versando terram experti, nihil improbus anser,
Strymoniæque grues, et amaris intuba fibris, 120
Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit; primusque per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda;
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Jovem nulli subigebant arva coloni; 125
Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat; in medium quærebant; ipsaque tellus
Omnia liberiùs, nullo poscente, ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris,
Prædarique lupos jussit, pontùmque moveri; 130
Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
Et passim rivis currentia vina repressit:
Ut varias usus meditando extunderet artes
Paulatim, et sulcis frumenti quæreret herbam;
Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem. 135
Tunc alnos primùm fluvii sensêre cavatas;
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras, et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus. 140

Atque alius latum fundâ jam verberat amnem,
Alta petens; pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ,
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum;
Tum variæ venêre artes: labor omnia vincit 145
Improbus, et duris urgens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit; cùm jam glandes atque arbuta sacræ
Deficerent silvæ, et victum Dodona negaret.
Mox et frumentis labor additus; ut mala culmos 150
Esset robigo, segnisque horreret in arvis
Carduus: intereunt segetes; subit aspera silva,
Lappæque tribulique; interque nitentia culta
Infelix lolium et steriles dominantur avenæ.
Quòd nisi et assiduis terram insectabere rastris, 155
Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem;
Heu, magnum alterius frustrà spectabis acervum,
Concussâque famem in silvis solabere quercu.
Dicendum et quæ sint duris agrestibus arma; 160
Queis sine nec potuêre seri nec surgere messes:
Vomis, et inflexi primùm grave robur aratri,
Tardaque Eleusinæ matris volventia plaustra,
Tribulaque, traheæque, et iniquo pondere rastri;
Virgea præterea Celei vilisque supellex, 165
Arbuteæ crates et mystica vannus Iacchi:
Omnia quæ multò antè memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuò in sylvis magnâ vi flexa domatur
In burim, et curvi formam accipit ulmus aratri: 170
Huic a stirpe pedes temo protentus in octo;
Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorso.
Cæditur et tilia antè jugo levis, altaque fagus,
Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos;
Et suspensa focis explorat robora fumus. 175
Possum multa tibi veterum præcepta referre;
Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti æquanda cylindro,

Et vertenda manu, et cretâ solidanda tenaci,
Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat. 180
Tum variæ illudunt pestes: sæpe exiguus mus
Sub terris posuitque domos atque horrea fecit;
Aut oculis capti fodêre cubilia talpæ;
Inventusque cavis bufo, et quæ plurima terræ
Monstra ferunt; populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.
Contemplator item, cùm se nux plurima sylvis
Induet in florem, et ramos curvabit olentes;
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur.
Magnaque cum magno veniet tritura calore: 190
At si luxuriâ foliorum exuberat umbra,
Nequicquam pingues paleâ teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentes,
Et nitro priùs et nigrâ perfundere amurcâ;
Grandior ut fœtus siliquis fallacibus esset: 195
Et, quamvis igni exiguo, properata maderent,
Vidi lecta diu, et multo spectata labore,
Degenerare tamen; ni vis humana quotannis
Maxima quæque manu legeret: sic omnia fatis
In pejus ruere, ac retro sublapsa referri: 200
Non aliter, quàm qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit, si brachia fortè remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.
Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis,
Hædorumque dies servandi, et lucidus Anguis; 205
Quàm quibus in patriam ventosa per æquora vectis
Pontus, et ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris jam dividit orbem;
Exercete, viri, tauros; serite hordea campis, 210
Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem.
Necnon et lini segetem et cereale papaver
Tempus humo tegere; et jamdudum incumbere aratris,
Dum siccâ tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres 215
Accipiunt sulci, et milio venit annua cura,

Candidus auratis aperit cùm cornibus annum
Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.
At si triticeam in messem robustaque farra
Exercebis humum, solisque instabis aristis; 220
Antè tibi Eöæ Atlantides abscondantur,
Gnossiaque ardentis decedat stella Coronæ,
Debita quàm sulcis committas semina, quàmque
Invitæ properes anni spem credere terræ.
Multi ante occasum Maiæ cœpêre; sed illos 225
Expectata seges vanis elusit aristis.
Si verò viciamque seres vilemque faselum,
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis;
Haud obscura cadens mittet tibi signa Boötes;
Incipe, et ad medias sementem extende pruinas. 230
Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent cœlum zonæ: quarum una corusco
Semper Sole rubens, et torrida semper ab igni;
Quam circum extremæ dextrâ lævâque trahuntur, 235
Cœruleâ glacie concretæ atque imbribus atris.
Has inter mediamque duæ mortalibus ægris
Munere concessæ Divûm: via secta per ambas,
Obliquus quà se signorum verteret ordo.
Mundus ut ad Scythiam Rhipæasque arduus arces
Consurgit; premitur Libyæ devexus in Austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.
Maximus hìc flexu sinuoso elabitur Anguis
Circùm, perque duas in morem fluminis Arctos, 245
Arctos Oceani metuentes æquore tingi.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
Semper, et obtentâ densantur nocte tenebræ:
Aut redit a nobis Aurora, diemque reducit;
Nosque ubi primus equis Oriens afflavit anhelis, 250
Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
Possumus, hinc messisque diem tempusque serendi;
Et quando infidum remis impellere marmor

Conveniat; quando armatas deducere classes; 255
Aut tempestivam silvis evertere pinum.
  Nec frustrà signorum obitus speculamur et ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa, forent quæ mox cœlo properanda sereno, 260
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem; cavat arbore lintres;
Aut pecori signum aut numeros impressit acervis.
Exacuunt alii vallos furcasque bicornes,
Atque Amerina parant lentæ retinacula viti. 265
Nunc facilis rubeâ texatur fiscina virgâ;
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas et jura sinunt: rivos deducere nulla
Religio vetuit, segeti prætendere sepem, 270
Insidias avibus moliri, incendere vepres,
Balantûmque gregem fluvio mersare salubri.
Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis: lapidemque revertens
Incusum, aut atræ massam picis, urbe reportat. 275
  Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felices operum. Quintam fuge: pallidus Orcus,
Eumenidesque satæ; tum partu Terra nefando
Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhoea,
Et conjuratos cœlum rescindere fratres. 280
Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossæ frondosum involvere Olympum:
Ter Pater extructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, et ponere vitem,
Et prensos domitare boves, et licia telæ 285
Addere: nona fugæ melior, contraria furtis.
  Multa adeò gelidâ meliùs se nocte dedêre,
Aut cùm Sole novo terras irrorat Eöus.
Nocte leves stipulæ melius, nocte arida prata
Tondentur; noctes lentus non deficit humor. 290
Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto:

Interea longum cantu solata laborem
Arguto conjux percurrit pectine telas;
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem, 295
Et foliis undam tepidi despumat aheni.
At rubicunda Ceres medio succiditur æstu,
Et medio tostas æstu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus; hyems ignava colono.
Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur, 300
Mutuaque inter se læti convivia curant;
Invitat genialis hyems, curasque resolvit:
Ceu pressæ cùm jam portum tetigêre carinæ,
Puppibus et læti nautæ imposuêre coronas.
Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus,
Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta:
Tunc gruibus pedicas, et retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores: tum figere damas,
Stupea torquentem Balearis verbera fundæ;
Cùm nix alta jacet, glaciem cùm flumina trudunt.
Quid tempestates autumni et sidera dicam?
Atque ubi jam breviorque dies, et mollior æstas,
Quæ vigilanda viris? vel cùm ruit imbriferum ver,
Spicea jam campis cùm messis inhorruit, et cùm
Frumenta in viridi stipulâ lactentia turgent? 315
Sæpe ego, cùm flavis messorem induceret arvis
Agricola, et fragili jam stringeret hordea culmo,
Omnia ventorum concurrere prælia vidi,
Quæ gravidam latè segetem ab radicibus imis
Sublimè expulsam eruerent; ita turbine nigro 320
Ferret hyems culmumque levem, stipulasque volantes.
Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum,
Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther,
Et pluviâ ingenti sata læta, boumque labores 325
Diluit; implentur fossæ, et cava flumina crescunt
Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus æquor.
Ipse Pater, mediâ nimborum in nocte, coruscâ
Fulmina molitur dextrâ; quo maxima motu
Terra tremit: fugêre feræ; et mortalia corda 330

Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Dejicit: ingeminant Austri, et densissimus imber:
Nunc nemora ingenti vento, nunc littora plangunt.
Hoc metuens, cœli menses et sidera serva: 335
Frigida Saturni sese quò stella receptet;
Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.
In primis venerare Deos, atque annua magnæ
Sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis,
Extremæ sub casum hyemis, jam vere sereno. 340
Tunc agni pingues, et tunc mollissima vina;
Tunc somni dulces, densæque in montibus umbræ.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
Cui tu lacte favos, et miti dilue Baccho;
Terque novas circum felix eat hostia fruges, 345
Omnis quam chorus, et socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta; neque antè
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quàm Cereri, tortâ redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, et carmina dicat. 350
  Atque hæc ut certis possimus discere signis,
Æstusque, pluviasque, et agentes frigora ventos;
Ipse Pater statuit, quid menstrua Luna moneret,
Quo signo caderent Austri, quid sæpe videntes
Agricolæ propiùs stabulis armenta tenerent. 355
Continuò, ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis
Montibus audiri fragor; aut resonantia longè
Littora misceri, et nemorum increbrescere murmur.
Jam sibi tum curvis malè temperat unda carinis,
Cùm medio celeres revolant ex æquore mergi,
Clamoremque ferunt ad littora; cùmque marinæ
In sicco ludunt fulicæ; notasque paludes
Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.
Sæpe etiam stellas, vento impendente, videbis 365
Præcipites cœlo labi, noctisque per umbram
Flammarum longos a tergo albescere tractus:
Sæpe levem paleam et frondes volitare caducas,

Aut summâ nantes in aquâ colludere plumas.
At Boreæ de parte trucis cùm fulminat, et cùm 370
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
Rura natant fossis; atque omnis navita ponto
Humida vela legit:—nunquam imprudentibus imber
Obfuit. Aut illum surgentem vallibus imis
Aëriæ fugêre grues; aut bucula, cœlum 375
Suspiciens, patulis captavit naribus auras;
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo;
Et veterem in limo ranæ cecinêre querelam.
Sæpius et tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter; et bibit ingens 380
Arcus; et e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Jam varias pelagi volucres, et quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caÿstri,
Certatim largos humeris infundere rores; 385
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi.
Tum cornix plenâ pluviam vocat improba voce,
Et sola in siccâ secum spatiatur arenâ.
Ne nocturna quidem carpentes pensa puellæ 390
Nescivêre hyemem: testâ cùm ardente viderent
Scintillare oleum, et putres concrescere fungos.
  Nec minùs ex imbri soles, et aperta serena
Prospicere, et certis poteris cognoscere signis.
Nam neque tum stellis acies obtusa videtur, 395
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna;
Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri.
Non tepidum ad solem pennas in littore pandunt
Dilectæ Thetidi halcyones; non ore solutos
Immundi meminêre sues jactare maniplos. 400
At nebulæ magìs ima petunt, campoque recumbunt;
Solis et occasum servans de culmine summo
Nequicquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo. 405
Quàcunque illa levem fugiens secat æthera pennis,

Ecce inimicus, atrox, magno stridore per auras
Insequitur Nisus: quà se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat æthera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces 410
Aut quater ingeminant; et sæpe cubilibus altis,
Nescio quâ præter solitum dulcedine læti,
Inter se foliis strepitant: juvat, imbribus actis,
Progeniem parvam, dulcesque revisere nidos.
Haud equidem credo, quia sit divinitùs illis 415
Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
Verùm, ubi tempestas et cœli mobilis humor
Mutavêre vias, et Jupiter uvidus Austris
Densat, erant quæ rara modò; et, quæ densa, relaxat;
Vertuntur species animorum, et pectora motus 420
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, et ovantes gutture corvi.
Si verò Solem ad rapidum Lunasque sequentes
Ordine respicies, nunquam te crastina fallet 425
Hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.
Luna, revertentes cùm primùm colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
Maximus agricolis pelagoque parabitur imber;
At, si virgineum suffuderit ore ruborem, 430
Ventus erit: vento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu quarto (namque is certissimus auctor)
Pura, neque obtusis per cœlum cornibus ibit,
Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo
Exactum ad mensem, pluviâ ventisque carebunt: 435
Votaque servati solvent in littore nautæ
Glauco, et Panopeæ, et Inoo Melicertæ.
Sol quoque et exoriens, et cùm se condit in undas,
Signa dabit: solem certissima signa sequuntur,
Et quæ manè refert, et quæ surgentibus astris. 440
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe,
Suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
Arboribusque satisque Notus, pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese 445

Diversi erumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
Heu, malè tum mites defendet pampinus uvas,
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam, emenso cùm jam decedet Olympo, 450
Profuerit meminisse magis; nam sæpe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores.
Cœruleus pluviam denunciat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis 455
Fervere. Non illâ quisquam me nocte per altum
Ire, neque a terrâ moneat convellere funem.
At si, cùm referetque diem, condetque relatum,
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
Et claro silvas cernes Aquilone moveri. 460
Denique, quid Vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit:—Solem quis dicere falsum
Audeat? ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet, fraudemque et operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam,
Cum caput obscurâ nitidum ferrugine texit,
Impiaque æternam timuerunt sæcula noctem:
Tempore quanquam illo tellus quoque, et æquora
Obscœnique canes, importunæque volucres [ponti,
Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa!
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes. 475
Vox quoque per lucos vulgò exaudita silentes
Ingens; et simulacra, modis pallentia miris,
Visa sub obscurum noctis; pecudesque locutæ,
Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt;
Et mœstum illacrymat templis ebur, æraque sudant.
Proluit insano contorquens vortice silvas
Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit: nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,

Aut puteis manare cruor cessavit; et altè 485
Per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
Non aliàs cœlo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsêre cometæ.
Ergò inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum vidêre Philippi: 490
Nec fuit indignum Superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Hæmi pinguescere campos.
Scilicet et tempus veniet, cùm finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabrâ rubigine pila, 495
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.
Dii patrii Indigetes, et Romule, Vestaque mater,
Quæ Tuscum Tiberim et Romana palatia servas,
Hunc saltem everso juvenem succurrere sæclo 500
Ne prohibete! Satìs jampridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.
Jampridem nobis cœli te regia, Cæsar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos:
Quippe ubi fas versum atque nefas; tot bella per orbem;
Tam multæ scelerum facies; non ullus aratro
Dignus honos; squalent abductis arva colonis;
Et curvæ rigidum falces conflantur in ensem.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
Vicinæ ruptis inter se legibus urbes 510
Arma ferunt; sævit toto Mars impius orbe:
Ut, cùm carceribus sese effudêre quadrigæ,
Addunt in spatia; et, frustra retinacula tendens,
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

LIBER II.

HACTENUS arvorum cultus, et sidera cœli:
Nunc te, Bacche, canam, necnon silvestria tecum
Virgulta, et prolem tardè crescentis olivæ.
Huc, pater o Lenæe! tuis hìc omnia plena

Muneribus; tibi pampineo gravidus autumno 5
Floret ager, spumat plenis vindemia labris.
Huc, pater o Lenæe, veni; nudataque musto
Tinge novo mecum direptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis.
Namque aliæ, nullis hominum cogentibus, ipsæ 10
Sponte suà veniunt, camposque et flumina latè
Curva tenent: ut molle siler, lentæque genistæ,
Populus, et glaucâ canentia fronde salicta.
Pars autem posito surgunt de semine: ut altæ
Castaneæ, nemorumque Jovi quæ maxima frondet
Æsculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.
Pullulat ab radice aliis densissima silva:
Ut cerasis, ulmisque; etiam Parnassia laurus
Parva sub ingenti matris se subjicit umbrâ.
Hos natura modos primùm dedit: his genus omne 20
Silvarum fruticumque viret, nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse viâ sibi reperit usus.
Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis; hic stirpes obruit arvo,
Quadrifidasque sudes, et acuto robore vallos; 25
Silvarumque aliæ pressos propaginis arcus
Expectant, et viva suâ plantaria terrâ.
Nil radicis egent aliæ; summumque putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
Quin et caudicibus sectis (mirabile dictu) 30
Truditur e sicco radix oleagina ligno.
Et sæpe alterius ramos impunè videmus
Vertere in alterius; mutatàmque insita mala
Ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite o, proprios generatim discite cultus, 35
Agricolæ, fructusque feros mollite colendo;
Neu segnes jaceant terræ. Juvat Ismara Baccho
Conserere, atque oleâ magnum vestire Taburnum.
Tuque ades, inceptumque unà decurre laborem,
O decus, o famæ meritò pars maxima nostræ, 40
Mæcenas, pelagoque volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto:

Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox: ades, et primi lege littoris oram.
In manibus terræ: non hìc te carmine ficto, 45
Atque per ambages et longa exorsa, tenebo.
 Sponte suâ quæ se tollunt in luminis auras,
Infœcunda quidem, sed læta et fortia surgunt:
Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis, 50
Exuerint silvestrem animum; cultuque frequenti,
In quascunque voces artes, haud tarda sequentur.
Necnon et sterilis, quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
Nunc altæ frondes et rami matris opacant, 55
Crescentique adimunt fœtus, uruntque ferentem.
 Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram;
Pomaque degenerant, succos oblita priores;
Et turpes avibus prædam fert uva racemos. 60
Scilicet omnibus est labor impendendus, et omnes
Cogendæ in sulcum, ac multâ mercede domandæ.
Sed truncis oleæ meliùs, propagine vites
Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus.
Plantis et duræ coryli nascuntur, et ingens 65
Fraxinus, Herculeæque arbos umbrosa coronæ,
Chaoniique patris glandes; etiam ardua palma
Nascitur, et casus abies visura marinos.
Inseritur verò et fœtu nucis arbutus horrida,
Et steriles platani malos gessêre valentes: 70
Castaneæ fagus, ornusque incanuit albo
Flore piri, glandemque sues fregêre sub ulmis.
 Nec modus inserere, atque oculos imponere, simplex.
Nam quà se medio trudunt de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso 75
Fit nodo sinus: huc alienâ ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur, et altè
Finditur in solidum cuneis via; deinde feraces
Plantæ immittuntur: nec longum tempus, et ingens

Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes, et non sua poma.
Præterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, nec Idæis cyparissis:
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ, 85
Orchades, et radii, et amarâ pausia baccâ:
Pomaque, et Alcinoï silvæ: nec surculus idem
Crustumiis, Syriisque piris, gravibusque volemis.
Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos. 90
Sunt Thasiæ vites, sunt et Mareotides albæ;
Pinguibus hæ terris habiles, levioribus illæ:
Et passo Psithia utilior; tenuisque Lageos
Tentatura pedes olim, vincturaque linguam;
Purpureæ, preciæque; et quo te carmine dicam, 95
Rhætica? nec cellis ideo contende Falernis.
Sunt et Aminææ vites, firmissima vina;
Tmolus et assurgit quibus, et rex ipse Phanæus,
Argitisque minor, cui non certaverit ulla,
Aut tantùm fluere, aut totidem durare per annos. 100
Non ego te, Dîs et mensis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis.
Sed neque quàm multæ species, nec nomina quæ sint,
Est numerus; neque enim numero comprendere refert:
Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem 105
Discere quàm multæ Zephyro turbentur arenæ;
Aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nôsse, quot Ionii veniant ad littora fluctus.
Nec verò terræ ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni 110
Nascuntur; steriles saxosis montibus orni;
Littora myrtetis lætissima; denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.
Aspice et extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos: 115
Divisæ arboribus patriæ. Sola India nigrum
Fert ebenum; solis est thurea virga Sabæis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno

Balsamaque, et baccas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Æthiopum molli canentia lanâ? 120
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis; ubi aëra vincere summum
Arboris haud ullæ jactu potuêre sagittæ?
Et gens illa quidem sumtis non tarda pharetris. 125
Media fert tristes succos tardumque saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula si quando sævæ infecêre novercæ,
[Miscueruntque herbas, et non innoxia verba,]
Auxilium venit, ac membris agit atra venena. 130
Ipsa ingens arbos, faciemque simillima lauro;
Et, si non alium latè jactaret odorem,
Laurus erat: folia haud ullis labentia ventis;
Flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
Ora fovent illo, et senibus medicantur anhelis. 135
Sed neque Medorum, silvæ ditissima, terra,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent: non Bactra, neque Indi,
Totaque thuriferis Panchaïa pinguis arenis.
Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem 140
Invertêre, satis immanis dentibus hydri;
Nec galeis densisque virûm seges horruit hastis:
Sed gravidæ fruges, et Bacchi Massicus humor
Implevêre; tenent oleæque, armentaque læta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert; 145
Hinc albi, Clitumne, greges, et maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa Deûm duxêre triumphos.
Hìc ver assiduum, atque alienis mensibus æstas:
Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbos. 150
At rabidæ tigres absunt, et sæva leonum
Semina; nec miseros fallunt aconita legentes;
Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem; 155
Tot congesta manu præruptis oppida saxis;

Fluminaque antiquos subter labentia muros. [frà?
An mare, quod suprà, memorem, quodque alluit in-
Anne lacus tantos? te, Lari maxime; teque
Fluctibus et fremitu assurgens, Benace, marino? 160
An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor,
Julia quà ponto longè sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
Hæc eadem argenti rivos, ærisque metalla 165
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemque Sabellam,
Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos
Extulit: hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello; et te, maxime Cæsar, 170
Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virûm: tibi res antiquæ laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes; 175
Ascræumque cano Romana per oppida carmen.
Nunc locus arvorum ingeniis; quæ robora cuique,
Quis color, et quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primùm terræ, collesque maligni,
Tenuis ubi argilla, et dumosis calculus arvis, 180
Palladiâ gaudent silvâ vivacis olivæ.
Indicio est, tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, et strati baccis silvestribus agri.
At quæ pinguis humus, dulcique uligine læta,
Quique frequens herbis et fertilis ubere campus, 185
Qualem sæpe cavâ montis convalle solemus
Despicere: huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum; quique editus Austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris;
Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes 190
Sufficiet Baccho vites; hic fertilis uvæ,
Hic laticis; qualem pateris libamus et auro,
Inflavit cùm pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.

Sin armenta magìs studium vitulosque tueri, 195
Aut fœtus ovium, aut urentes culta capellas;
Saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos.
Non liquidi gregibus fontes, non gramina deerunt;
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exiguâ tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra ferè, et presso pinguis sub vomere, terra,
Et cui putre solum (namque hoc imitamur arando),
Optima frumentis: non ullo ex æquore cernes 205
Plura domum tardis decedere plaustra juvencis;
Aut unde iratus silvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit: illæ altum nidis petiêre relictis: 210
At rudis enituit impulso vomere campus.
Nam jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias, roremque ministrat;
Et tophus scaber, et nigris exesa chelydris
Creta, negant alios æquè serpentibus agros 215
Dulcem ferre cibum, et curvas præbere latebras.
Quæ tenuem exhalat nebulam, fumosque volucres,
Et bibit humorem, et, cùm vult, ex se ipsa remittit;
Quæque suo viridi semper se gramine vestit,
Nec scabie et salsâ lædit rubigine ferrum; 220
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos;
Illa ferax oleo est; illam experiere colendo
Et facilem pecori, et patientem vomeris unci.
Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo
Ora jugo, et vacuis Clanius non æquus Acerris. 225
Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit, an supra morem sit densa, requiras;
Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho;
Densa, magìs Cereri, rarissima quæque Lyæo:
Antè locum capies oculis; altèque jubebis 230
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, et pedibus summas æquabis arenas.

Si deerunt, rarum, pecorique et vitibus almis
Aptius, uber erit: sin in sua posse negabunt
Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis, 235
Spissus ager: glebas cunctantes crassaque terga
Expecta, et validis terram proscinde juvencis.
Salsa autem tellus, et quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix (ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat) 240
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos,
Colaque prælorum fumosis deripe tectis;
Huc ager ille malus, dulcesque a fontibus undæ
Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
Scilicet, et grandes ibunt per vimina guttæ; 245
At sapor indicium faciet manifestus, et ora
Tristia tentantûm sensu torquebit amaror.
Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto
Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo. 250
Humida majores herbas alit, ipsaque justo
Lætior: ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se prævalidam primis ostendat aristis!
Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit;
Quæque levis. Promtum est oculis prædiscere nigram,
Et quis cui color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceæ tantùm, taxique nocentes
Interdum, aut hederæ pandunt vestigia nigræ.
His animadversis, terram multo antè memento
Excoquere, et magnos scrobibus concidere montes,
Antè supinatas Aquiloni ostendere glebas,
Quàm lætum infodias vitis genus: optima putri
Arva solo: id venti curant, gelidæque pruinæ,
Et labefacta movens robustus jugera fossor.
At si quos haud ulla viros vigilantia fugit; 265
Antè locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, et quo mox digesta feratur;
Mutatam ignorent subitò ne semina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice signant:
Ut, quo quæque modo steterit, quâ parte calores 270

Austrinos tulerit, quæ terga obverterit axi,
Restituant: adeò in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vites,
Quære priùs. Si pinguis agros metabere campi,
Densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus.
Sin tumulis acclive solum, collesque supinos,
Indulge ordinibus; nec seciùs omnis in unguem
Arboribus positis secto via limite quadret:
Ut sæpe, ingenti bello cùm longa cohortes
Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto, 280
Directæque acies, ac latè fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, necdum horrida miscent
Prælia, sed dubius mediis Mars errat in armis.
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum;
Non animum modò utì pascat prospectus inanem:
Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan et scrobibus quæ sint fastigia quæras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco.
Altiùs ac penitus terræ defigitur arbos; 290
Æsculus in primis, quæ quantùm vertice ad auras
Ætherias, tantùm radice in Tartara tendit.
Ergò non hyemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt; immota manet, multosque nepotes,
Multa virûm volvens durando sæcula, vincit. 295
Tum fortes latè ramos et brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem;
Neve inter vites corylum sere; neve flagella
Summa pete, aut summas destringe ex arbore plantas;
(Tantus amor terræ:) neu ferro læde retuso
Semina; neve oleæ silvestres insere truncos.
Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui, furtim pingui primùm sub cortice tectus,
Robora comprendit, frondesque elapsus in altas 305
Ingentem cœlo sonitum dedit; inde secutus
Per ramos victor, perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram

Ad cœlum piceâ crassus caligine nubem:
Præsertim si tempestas a vertice silvis 310
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi, non a stirpe valent, cæsæque reverti
Possunt, atque imâ similes revirescere terrâ:
Infelix superat foliis oleaster amaris.
Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
Tellurem Boreâ rigidam spirante moveri.
Rura gelu tum claudit hyems, nec semine jacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima vinetis satio est, cùm vere rubenti
Candida venit avis, longis invisa colubris; 320
Prima vel autumni sub frigora, cùm rapidus Sol
Nondum hyemem contingit equis, jam præterit æstas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis;
Vere tument terræ, et genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus Æther 325
Conjugis in gremium lætæ descendit, et omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, fœtus.
Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager; Zephyrique tepentibus auris 330
Laxant arva sinus; superat tener omnibus humor;
Inque novos soles audent se germina tutò
Credere; nec metuit surgentes pampinus Austros,
Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem:
Sed trudit gemmas, et frondes explicat omnes. 335
Non alios primâ crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat; ver magnus agebat
Orbis, et hybernis parcebant flatibus Euri;
Cùm primæ lucem pecudes hausêre, virûmque 340
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immissæque feræ silvis, et sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem,
Si non tanta quies iret frigusque caloremque
Inter, et exciperet cœli indulgentia terras. [agros,
Quod superest, quæcumque premes virgulta per

Sparge fimo pingui, et multâ memor occule terrâ;
Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas.
Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata; jamque reperti,
Qui saxo super atque ingentis pondere testæ,
Urgerent: hoc effusos munimen ad imbres;
Hoc, ubi hiulca siti findit canis æstifer arva.
Seminibus positis, superest deducere terram
Sæpius ad capita, et duros jactare bidentes; 355
Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos:
Tum leves calamos, et rasæ hastilia virgæ,
Fraxineasque aptare sudes, furcasque bicornes;
Viribus eniti quarum, et contemnere ventos 360
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac, dum prima novis adolescit frondibus ætas,
Parcendum teneris; et dum se lætus ad auras
Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie nondum falcis tentanda; sed uncis 365
Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.
Inde ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde;
Antè reformidant ferrum: tum denique dura
Exerce imperia, et ramos compesce fluentes. 370
Texendæ sepes etiam, et pecus omne tenendum est,
Præcipuè dum frons tenera imprudensque laborum:
Cui, super indignas hyemes solemque potentem,
Silvestres uri assiduè capreæque sequaces
Illudunt; pascuntur oves, avidæque juvencæ. 375
Frigora nec tantùm canâ concreta pruinâ,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas,
Quantùm illi nocuêre greges durique venenum
Dentis, et admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, et veteres ineunt proscenia ludi,
Præmiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidæ posuêre; atque inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saliêre per utres.

Necnon Ausonii, Trojâ gens missa, coloni 385
Versibus incomtis ludunt, risuque soluto;
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis:
Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibique
Oscilla ex altâ suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fœtu: 390
Complentur vallesque cavæ saltusque profundi,
Et quocumque Deus circùm caput egit honestum.
Ergò rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis, lancesque et liba feremus;
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram, 395
Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.
Est etiam ille labor curandis vitibus alter, [tannis
Cui nunquam exhausti satìs est: namque omne quo-
Terque quaterque solum scindendum, glebaque versis
Æternùm frangenda bidentibus; omne levandum 400
Fronde nemus. Redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
Ac jam olim seras posuit cùm vinea frondes,
Frigidus et silvis Aquilo decussit honorem;
Jam tum acer curas venientem extendit in annum 405
Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
Postremus metito. Bis vitibus ingruit umbra; 410.
Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ:
Durus uterque labor. Laudato ingentia rura:
Exiguum colito. Necnon etiam aspera rusci
Vimina per silvam, et ripis fluvialis arundo
Cæditur; incultique exercet cura salicti. 415
Jam vinctæ vites, jam falcem arbusta reponunt,
Jam canit extremos effœtus vinitor antes:
Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus;
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.
Contrà, non ulla est oleis cultura; neque illæ 420
Procurvam expectant falcem, rastrosque tenaces,
Cùm semel hæserunt arvis, aurasque tulerunt.

Ipsa satis tellus, cùm dente recluditur unco,
Sufficit humorem, et gravidas cum vomere fruges:
Hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam. 425
Poma quoque, ut primùm truncos seusêre valentes,
Et vires habuère suas, ad sidera raptim
Vi propriâ nituntur, opisque haud indiga nostræ.
  Nec minùs interea fœtu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis. 430
Tondentur cytisi; tædas silva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni, et lumina fundunt.
Et dubitant homines serere, atque impendere curam?
Quid majora sequar? salices, humilesque genistæ,
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbras 435
Sufficiunt; sepemque satis, et pabula melli.
Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
Naryciæque picis lucos; juvat arva videre,
Non rastris, hominum non ulli obnoxia curæ.
Ipsæ Caucaseo steriles in vertice silvæ, 440
Quas animosi Euri assiduè franguntque feruntque,
Dant alios aliæ fœtus; dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque.
Hinc radios trivêre rotis, hinc tympana plaustris,
Agricolæ, et pandas ratibus posuêre carinas. 445
Viminibus salices fœcundæ, frondibus ulmi;
At myrtus validis hastilibus, et bona bello
Cornus; Ituræos taxi torquentur in arcus.
Nec tiliæ leves, aut torno rasile buxum
Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto. 450
Necnon et torrentem undam levis innatat alnus
Missa Pado; necnon et apes examina condunt
Corticibusque cavis, vitiosæque ilicis alveo.
Quid memorandum æquè Baccheïa dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit: ille furentes
Centauros leto domuit, Rhœtumque, Pholumque,
Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.
  O fortunatos nimiùm, sua si bona nôrint,
Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
Fundit humo facilem victum justissima tellus. 460

Si non ingentem foribus domus alta superbis
Manè salutantûm totis vomit ædibus undam;
Nec varios inhiant pulchrâ testudine postes,
Illusasque auro vestes, Ephyreïaque æra;
Alba neque Assyrio fucatur lana veneno, 465
Nec casiâ liquidi corrumpitur usus olivi;
At secura quies, et nescia fallere vita,
Dives opum variarum; at latis otia fundis,
Speluncæ, vivique lacus; at frigida Tempe,
Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni 470
Non absunt. Illic saltus, ac lustra ferarum,
Et patiens operum parvoque assueta juventus,
Sacra Deûm, sanctique patres. Extrema per illos
Justitia excedens terris vestigia fecit.
  Me verò primùm dulces ante omnia Musæ, 475
Quarum sacra fero, ingenti perculsus amore,
Accipiant; cœlique vias et sidera monstrent,
Defectus solis varios, lunæque labores;
Unde tremor terris; quâ vi maria alta tumescant
Objicibus ruptis, rursusque in seipsa residant; 480
Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni; vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturæ accedere partes
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis;
Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes: 485
Flumina amem silvasque inglorius. O ubi campi,
Spercheusque, et virginibus bacchata Lacænis
Taygeta! o qui me gelidis in vallibus Hæmi
Sistat, et ingenti ramorum protegat umbrâ!
  Felix, qui potuit rerum cognoscere causas, 490
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus et ille, Deos qui novit agrestes,
Panaque, Silvanumque senem, Nymphasque sorores!
Illum non populi fasces, non purpura regum 495
Flexit, et infidos agitans discordia fratres;
Aut conjurato descendens Dacus ab Istro;
Non res Romanæ, perituraque regna; neque ille

Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura 500
Sponte tulêre suâ, carpsit: nec ferrea jura,
Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta cæca, ruuntque
In ferrum, penetrant aulas et limina regum;
Hic petit excidiis urbem miserosque Penates, 505
Ut gemmâ bibat, et Sarrano indormiat ostro;
Condit opes alius, defossoque incubat auro;
Hic stupet attonitus rostris; hunc plausus hiantem
Per cuneos (geminatus enim plebisque patrumque)
Corripuit: gaudent perfusi sanguine fratrum, 510
Exilioque domos et dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quærunt sub sole jacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor; hinc patriam, parvosque nepotes
Sustinet; hinc armenta boum, meritosque juvencos.
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
Aut fœtu pecorum, aut Cerealis mergite culmi;
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
Venit hyems; teritur Sicyonia bacca trapetis;
Glande sues læti redeunt; dant arbuta silvæ; 520
Et varios ponit fœtus autumnus; et altè
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati;
Casta pudicitiam servat domus; ubera vaccæ
Lactea demittunt: pinguesque in gramine læto 525
Inter se adversis luctantur cornibus hœdi.
Ipse dies agitat festos; fususque per herbam,
Ignis ubi in medio, et socii cratera coronant,
Te libans, Lenæe, vocat; pecorisque magistris
Velocis jaculi certamina ponit in ulmo, 530
Corporaque agresti nudant prædura palæstrâ.
Hanc olim veteres vitam coluêre Sabini,
Hanc Remus et frater: sic fortis Etruria crevit;
Scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemque una sibi muro circumdedit arces. 535
Ante etiam sceptrum Dictæi regis, et antè

Impia quàm cæsis gens est epulata juvencis,
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses. 540
Sed nos immensum spatiis confecimus æquor,
Et jam tempus equûm fumantia solvere colla.

LIBER III.

Te quoque, magna Pales, et te, memorande, canemus,
Pastor ab Amphryso; vos, silvæ, amnesque Lycæi.
Cetera, quæ vacuas tenuissent carmina mentes,
Omnia jam vulgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras? 5
Cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos?
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,
Acer equis? Tentanda via est, quâ me quoque possim
Tollere humo, victorque virûm volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum, modò vita supersit, 10
Aonio rediens deducam vertice Musas;
Primus Idumæas referam tibi, Mantua, palmas;
Et viridi in campo templum de marmore ponam,
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, et tenerâ prætexit arundine ripas.
In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit. 15
Illi victor ego, et Tyrio conspectus in ostro,
Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Græcia cæstu. 20
Ipse, caput tonsæ foliis ornatus olivæ,
Dona feram. Jam nunc solemnes ducere pompas
Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos;
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni. 25
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini;
Atque hic undantem bello, magnumque fluentem

Nilum, ac navali surgentes ære columnas.
Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphaten, 30
Fidentemque fugâ Parthum versisque sagittis,
Et duo rapta manu diverso ex hoste tropæa,
Bisque triumphatas utroque ab littore gentes.
Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles, demissæque ab Jove gentis 35
Nomina, Trosque parens, et Trojæ Cynthius auctor.
Invidia infelix Furias amnemque severum
Cocyti metuet, tortosque Ixionis angues,
Immanemque rotam, et non exsuperabile saxum.
Interea Dryadum silvas saltusque sequamur 40
Intactos, tua, Mæcenas, haud mollia jussa.
Te sine nil altum mens inchoat: en age, segnes
Rumpe moras: vocat ingenti clamore Cithæron,
Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum;
Et vox assensu nemorum ingeminata remugit. 45
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Cæsaris, et nomen famâ tot ferre per annos,
Tithoni primâ quot abest ab origine Cæsar.
Seu quis, Olympiacæ miratus præmia palmæ,
Pascit equos; seu quis fortes ad aratra juvencos; 50
Corpora præcipuè matrum legat. Optima torvæ
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent.
Tum longo nullus lateri modus: omnia magna;
Pes etiam, et camuris hirtæ sub cornibus aures. 55
Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
Aut juga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior; quæque ardua tota,
Et gradiens imâ verrit vestigia caudâ.
Ætas Lucinam justosque pati Hymenæos 60
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos:
Cetera nec fœturæ habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum læta juventus,
Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex aliâ generando suffice prolem. 65
Optima quæque dies miseris mortalibus ævi

Prima fugit; subeunt morbi, tristisque senectus;
Et labor, et duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis;
Semper enim refice; ac, ne pòst amissa requiras, 70
Anteveni; et sobolem armento sortire quotannis.
  Necnon et pecori est idem delectus equino.
Tu modò, quos in spem statues submittere gentis,
Præcipuum jam inde a teneris impende laborem.
Continuò pecoris generosi pullus in arvis 75
Altiùs ingreditur, et mollia crura reponit:
Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
Audet, et ignoto sese committere ponti;
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga; 80
Luxuriatque toris animosum pectus; honesti
Spadices, glaucique; color deterrimus albis,
Et gilvo: tum, si qua sonum procul arma dedêre,
Stare loco nescit, micat auribus, et tremit artus,
Collectumque fremens volvit sub naribus ignem: 85
Densa juba, et dextro jactata recumbit in armo.
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus, et, quorum Graii meminêre poëtæ, 90
Martis equi bijuges, et magni currus Achillis.
Talis et ipse jubam cervice effudit equinâ
Conjugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto. [annis
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam segnior
Deficit, abde domo; nec turpi ignosce senectæ.
Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit; et, si quando ad prælia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergò animos ævumque notabis 100
Præcipuè: hinc alias artes, prolemque parentum,
Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.
Nonne vides? cùm præcipiti certamine campum
Corripuêre, ruuntque effusi carcere currus;

Cùm spes arrectæ juvenum, exultantiaque haurit 105
Corda pavor pulsans; illi instant verbere torto,
Et proni dant lora: volat vi fervidus axis:
Jamque humiles, jamque elati sublime videntur
Aëra per vacuum ferri, atque assurgere in auras.
Nec mora, nec requies: at fulvæ nimbus arenæ 110
Tollitur; humescunt spumis flatuque sequentûm:
Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ!
Primus Erichthonius currus et quatuor ausus
Jungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
Fræna Pelethronii Lapithæ, gyrosque dedêre, 115
Impositi dorso, atque equitem docuêre sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.
Æquus uterque labor; æquè juvenemque magistri
Exquirunt, calidumque animis, et cursibus acrem:
Quamvis sæpe fugà versos ille egerit hostes, 120
Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas;
Neptunique ipsâ deducat origine gentem.
His animadversis, instant sub tempus; et omnes
Impendunt curas, denso distendere pingui,
Quem legêre ducem et pecori dixêre maritum: 125
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque; ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant jejunia nati.
Ipsa autem macie tenuànt armenta volentes:
Atque ubi concubitus primos jam nota voluptas 130
Sollicitat, frondesque negant, et fontibus arcent;
Sæpe etiam cursu quatiunt, et sole fatigant;
Cùm graviter tunsis gemit area frugibus, et cùm
Surgentem ad Zephyrum paleæ jactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus 135
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes;
Sed rapiat sitiens Venerem, interiùsque recondat.
Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit. Exactis gravidæ cùm mensibus errant,
Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus, et acri
Carpere prata fugâ fluviosque innare rapaces.

Saltibus in vacuis pascant, et plena secundum
Flumina: muscus ubi, et viridissima gramine ripa;
Speluncæque tegant, et saxea procubet umbra. 145
Est lucos Silari circa, ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen *asilo*
Romanum est, *œstrum* Graii vertêre vocantes;
Asper, acerba sonans: quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta; furit mugitibus æther 150
Concussus, silvæque, et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiæ Juno pestem meditata juvencæ.
Hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
Arcebis gravido pecori; armentaque pasces 155
Sole recèns orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum, cura in vitulos traducitur omnis:
Continuòque notas et nomina gentis inurunt;
Et quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram, 160
Et campum horrentem fractis invertere glebis:
Cetera pascuntur virides armenta per herbas.
Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi,
Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas. 165
Ac primùm laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte: dehinc, ubi libera colla
Servitio assuêrint, ipsis e torquibus aptos
Junge pares, et coge gradum conferre juvencos.
Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes 170
Per terram, et summo vestigia pulvere signent.
Pòst valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et junctos temo trahat æreus orbes.
Interea pubi indomitæ non gramina tantùm,
Nec vescas salicum frondes, ulvamque palustrem;
Sed frumenta manu carpes sata: nec tibi fœtæ,
More patrum, nivea implebunt mulctralia vaccæ;
Sed tota in dulces consument ubera natos.
Sin ad bella magìs studium, turmasque feroces,
Aut Alphea rotis prælabi flumina Pisæ, 180

Et Jovis in luco currus agitare volantes;
Primus equi labor est, animos atque arma videre
Bellantûm, lituosque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, et stabulo frænos audire sonantes:
Tum magìs atque magìs blandis gaudere magistri 185
Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare.
Atque hæc jam primò depulsus ab ubere matris
Audiat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius ævi.
At, tribus exactis, ubi quarta accesserit æstas, 190
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis; sinuetque alterna volumina crurum;
Sitque laboranti similis: tum cursibus auras
Provocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix summâ vestigia ponat arenâ. 195
Qualis hyperboreis Aquilo, cùm densus ab oris
Incubuit, Scythiæque hyemes atque arida differt
Nubila; tum segetes altæ campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæque sonorem
Dant silvæ, longique urgent ad littora fluctus; 200
Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verrens.
Hic vel ad Elei metas et maxima campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli meliùs feret esseda collo.
Tum demum crassâ magnum farragine corpus 205
Crescere jam domitis sinito: namque ante domandum
Ingentes tollent animos; prensique negabunt
Verbera lenta pati, et duris parere lupatis.
Sed non ulla magìs vires industria firmat,
Quàm Venerem et cæci stimulos avertere amoris;
Sive boum, sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum, et trans flumina lata;
Aut intùs clausos satura ad præsepia servant.
Carpit enim vires paulatim, uritque videndo 215
Fœmina; nec nemorum patitur meminisse, nec herbæ.
Dulcibus illa quidem illecebris, et sæpe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantes.

Pascitur in magnâ silvâ formosa juvenca:
Illi alternantes multâ vi prælia miscent 220
Vulneribus crebris; lavit ater corpora sanguis;
Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
Cum gemitu; reboant silvæque et longus Olympus.
Nec mos bellantes unà stabulare: sed alter
Victus abit, longèque ignotis exulat oris, 225
Multa gemens ignominiam, plagasque superbi
Victoris, tum quos amisit inultus amores;
Et stabula aspectans regnis excessit avitis.
Ergò omni curâ vires exercet, et inter
Dura jacet pernox instrato saxa cubili, 230
Frondibus hirsutis et carice pastus acutâ;
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsâ ad pugnam proludit arenâ.
Pòst, ubi collectum robur viresque receptæ, 235
Signa movet, præcepsque oblitum fertur in hostem:
Fluctus ut in medio cœpit cùm albescere ponto,
Longiùs ex altoque sinum trahit; utque volutus
Ad terras, immanè sonat per saxa, nec ipso
Monte minor procumbit; at ima exæstuat unda 240
Vorticibus, nigramque altè subjectat arenam.
Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,
In furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna 245
Sævior erravit campis: nec funera vulgò
Tam multa informes ursi stragemque dedêre
Per silvas: tum sævus aper, tum pessima tigris:
Heu! malè tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum 250
Corpora, si tantùm notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam fræna virûm, neque verbera sæva,
Non scopuli, rupesque cavæ, atque objecta retardant
Flumina, correptos undâ torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit sus, 255
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,

Atque hinc atque illinc humeros ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat cæcâ serus freta: quem super ingens 260
Porta tonat cœli, et scopulis illisa reclamant
Æquora; nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variæ, et genus acre luporum,
Atque canum? quid, quæ imbelles dant prælia cervi?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumsêre quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium; superant montes, et flumina tranant. 270
Continuòque avidis ubi subdita flamma medullis,
(Vere magis, quia vere calor redit ossibus) illæ,
Ore omnes versæ in Zephyrum, stant rupibus altis,
Exceptantque leves auras: et sæpe sine ullis
Conjugiis, vento gravidæ (mirabile dictu) 275
Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt; non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus,
In Boream, Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur, et pluvio contristat frigore cœlum.
Hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum destillat ab inguine virus:
Hippomanes, quod sæpe malæ legêre novercæ,
Miscueruntque herbas, et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore. 285
Hoc satìs armentis: superat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges, hirtasque capellas:
Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quàm sit, et angustis hunc addere rebus honorem. 290
Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
Raptat amor: juvat ire jugis, quà nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
unc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.

Incipiens, stabulis edico in mollibus herbam 295
Carpere oves, dum mox frondosa reducitur æstas:
Et multâ duram stipulâ filicumque maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida lædat
Molle pecus, scabiemque ferat, turpesque podagras.
Pòst, hinc digressus, jubeo frondentia capris 300
Arbuta sufficere, et fluvios præbere recentes;
Et stabula a ventis hyberno opponere soli
Ad medium conversa diem: cùm frigidus olim
Jam cadit, extremoque irrorat Aquarius anno.
Hæ quoque non curâ nobis leviore tuendæ, 305
Nec minor usus erit: quamvis Milesia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.
Densior hinc soboles, hinc largi copia lactis.
Quàm magìs exhausto spumaverit ubere mulctra;
Læta magìs pressis manabunt flumina mammis. 310
Nec minùs interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci, setasque comantes;
Usum in castrorum, et miseris velamina nautis.
Pascuntur verò silvas, et summa Lycæi,
Horrentesque rubos, et amantes ardua dumos. 315
Atque ipsæ memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergò omni studio glaciem ventosque nivales,
Quò minùs est illis curæ mortalis egestas,
Avertes; victumque feres et virgea lætus 320
Pabula; nec totâ claudes fœnilia brumâ.
At verò, Zephyris cùm læta vocantibus æstas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura
Carpamus, dum manè novum, dum gramina canent,
Et ros in tenerâ pecori gratissimus herbâ.
Inde, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ,
Ad puteos, aut alta greges ad stagna jubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam: 330
Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus

Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacrâ nemus accubet umbrâ:
Tum tenues dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum: cùm frigidus aëra Vesper
Temperat, et saltus reficit jam roscida Luna,
Littoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi.
  Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis? 340
Sæpe diem noctemque, et totum ex ordine mensem
Pascitur, itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis: tantum campi jacet. Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, laremque, [tram:
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque phare-
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Injusto sub fasce viam cùm carpit, et hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.
  At non, quà Scythiæ gentes, Mæoticaque unda,
Turbidus et torquens flaventes Ister arenas; 350
Quàque redit medium Rhodope porrecta sub axem,
Illic clausa tenent stabulis armenta; neque ullæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes;
Sed jacet aggeribus niveis informis, et alto
Terra gelu latè, septemque assurgit in ulnas: 355
Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri.
Tum Sol pallentes haud unquam discutit umbras;
Nec cùm invectus equis altum petit æthera, nec cùm
Præcipitem Oceani rubro lavit æquore currum.
Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ; 360
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes,
Puppibus illa priùs patulis, nunc hospita plaustris:
Æraque dissiliunt vulgò, vestesque rigescunt
Indutæ, cæduntque securibus humida vina,
Et totæ solidam in glaciem vertêre lacunæ, 365
Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
Interea toto non seciùs aëre ningit:
Intereunt pecudes; stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum; confertoque agmine cervi
Torpent mole novâ, et summis vix cornibus extant.

Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceæve agitant pavidos formidine pennæ:
Sed frustrà oppositum trudentes pectore montem
Cominus obtruncant ferro, graviterque rudentes
Cædunt, et magno læti clamore reportant. 375
Ipsi in defossis specubus secura sub altâ
Otia agunt terrâ; congestaque robòra, totasque
Advolvêre focis ulmos, ignique dedêre.
Hìc noctem ludo ducunt, et pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis. 380
Talis Hyperboreo septem subjecta trioni
Gens effræna virûm Rhipæo tunditur Euro;
Et pecudum fulvis velantur corpora setis.
Si tibi lanicium curæ, primùm aspera silva,
Lappæque tribulique absint; fuge pabula læta: 385
Continuòque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantùm cui lingua palato,
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentûm; plenoque alium circumspice campo. 390
Munere sic niveo lanæ, si credere dignum est,
Pan Deus Arcadiæ captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans: nec tu aspernata vocantem.
At cui lactis amor, cytisum, lotosque frequentes
Ipse manu, salsasque ferat præsepibus herbas. 395
Hinc et amant fluvios magìs, ac magìs ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi jam excretos prohibent a matribus hædos,
Primaque ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsère horisque diurnis, 400
Nocte premunt: quod jam tenebris et sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor;
Aut parco sale contingunt, hyemique reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema: sed unà
Veloces Spartæ catulos, acremque Molossum 405
Pasce sero pingui: nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Iberos.

Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros;
Et canibus leporem, canibus venabere damas: 410
Sæpe volutabris pulsos silvestribus apros
Latratu turbabis agens; montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.

Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare graves nidore chelydros. 415
Sæpe sub immotis præsepibus aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere et umbræ,
Pestis acerba boum; pecorique aspergere virus,
Fovit humum: cape saxa manu, cape robora, pastor.
Tollentemque minas et sibila colla tumentem
Dejice: jamque fugâ timidum caput abdidit altè,
Cùm medii nexus extremæque agmina caudæ
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis, 425
Squamea convolvens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum:
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, et dum
Vere madent udo terræ ac pluvialibus Austris,
Stagna colit; ripisque habitans hic piscibus atram 430
Improbus ingluviem ranisque loquacibus explet.
Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt,
Exilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.
Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos, 435
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas,
Cùm positis novus exuviis, nitidusque juventâ,
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
Arduus ad solem et linguis micat ore trisulcis.

Morborum quoque te causas et signa docebo. 440
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altiùs ad vivum persedit, et horrida cano
Bruma gelu; vel cùm tonsis illotus adhæsit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri 445
Perfundunt; udisque aries in gurgite villis

Mersatur, missusque secundo defluit amni:
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurcâ,
Et spumas miscent argenti, vivaque sulphura,
Idæasque pices, et pingues unguine ceras, 450
Scillamque, elleborosque graves, nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magìs præsens fortuna laborum est,
Quàm si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os: alitur vitium, vivitque tegendo;
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor 455
Abnegat, et meliora Deos sedet omina poscens.
Quin etiam ima dolor balantûm lapsus ad ossa
Cùm furit, atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos æstus avertere, et inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam: 460
Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus,
Cùm fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
  Quam procul aut molli succedere sæpius umbræ
Videris, aut summas carpentem ignaviùs herbas, 465
Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, et seræ solam decedere nocti;
Continuò ferro culpam compesce, priusquàm
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
Non tam creber, agens hyemem, ruit æquore turbo,
Quàm multæ pecudum pestes: nec singula morbi
Corpora corripiunt; sed tota æstiva repentè,
Spemque, gregemque simul, cunctamque ab origine [gentem.
Tum sciat, aërias Alpes et Norica si quis
Castella in tumulis, et Iapydis arva Timavi, 475
Nunc quoque pòst tanto videat, desertaque regna
Pastorum, et longè saltus latèque vacantes.
Hìc quondam morbo cœli miseranda coorta est
Tempestas, totoque autumni incanduit æstu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex, sed ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus;
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se

Ossa minutatim morbo collapsa trahebat. 485
Sæpe in honore Deûm medio stans hostia ad aram,
Lanea dum niveâ circumdatur infula vittâ,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat antè sacerdos,
Inde neque impositis ardent altaria fibris, 490
Nec responsa potest consultus reddere vates;
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejunâ sanie infuscatur arena.
Hinc lætis vituli vulgò moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt. 495
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit ægros
Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix, studiorum atque immemor herbæ,
Victor equus, fontesque avertitur, et pede terram
Crebra ferit: demissæ aures; incertus ibidem 500
Sudor, et ille quidem morituris frigidus; aret
Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit.
Hæc ante exitium primis dant signa diebus:
Sin in processu cœpit crudescere morbus,
Tum verò ardentes oculi, atque attractus ab alto 505
Spiritus interdum gemitu gravis; imaque longo
Ilia singultu tendunt; it naribus ater
Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenæos; ea visa salus morientibus una. 510
Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
Ardebant; ipsique suos, jam morte sub ægrâ,
(Dî meliora piis, erroremque hostibus illum!)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.

Ecce autem duro fumans sub vomere taurus 515
Concidit, et mixtum spumis vomit ore cruorem,
Extremosque ciet gemitus: it tristis arator,
Mœrentem abjungens fraternâ morte juvencum,
Atque opere in medio defixa reliquit aratra.
Non umbræ altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum, non qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima

Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor, aut benefacta juvant? quid vomere terras
Invertisse graves? atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulæ nocuêre repôstæ;
Frondibus et victu pascuntur simplicis herbæ:
Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
Flumina; nec somnos abrumpit cura salubres. 530
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæsitas ad sacra boves Junonis, et uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergò ægrè rastris terram rimantur, et ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montesque per altos 535
Contentâ cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
Cura domat: timidi damæ cervique fugaces
Nunc interque canes et circum tecta vagantur. 540
Jam maris immensi prolem, et genus omne natantûm,
Littore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit: insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit et curvis frustrà defensa latebris
Vipera, et attoniti squamis astantibus hydri. 545
Ipsis est aër avibus non æquus, et illæ
Præcipites altâ vitam sub nube relinquunt.
Præterea nec jam mutari pabula refert,
Quæsitæque nocent artes: cessêre magistri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus. 550
Sævit et in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone, morbos agit antè metumque,
Inque dies avidum surgens caput altiùs effert.
Balatu pecorum, et crebris mugitibus, amnes
Arentesque sonant ripæ, collesque supini. 555
Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo:
Donec humo tegere, ac foveis abscondere discunt.
Nam neque erat coriis usus; nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flammâ: 560

Nec tondere quidem morbo illuvieque peresa
Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verùm etiam invisos si quis tentârat amictus;
Ardentes papulæ, atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur; nec longo deinde moranti
Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

LIBER IV.

PROTENUS aërii mellis cœlestia dona
Exequar: hanc etiam, Mæcenas, aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et prælia dicam. 5
In tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quò neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent), neque oves hædique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliæque volucres,
Et manibus Procne pectus signata cruentis. 15
Omnia nam latè vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes, et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis fugiens per gramina rivus;
Palmaque vestibulum, aut ingens oleaster inumbret:
Ut, cùm prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa juventus,
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor, 25
Transversas salices et grandia conjice saxa:
Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
Pandere ad æstivum solem; si fortè morantes

Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit Eurus.
Hæc circum casiæ virides, et olentia latè 30
Serpylla, et graviter spirantis copia thymbræ
Floreat, irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus; nam frigore mella 35
Cogit hyems, eademque calor liquefacta remittit:
Utraque vis apibus pariter metuenda; neque illæ
Nequicquam in tectis certatim tenuia cerâ
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
Explent, collectumque hæc ipsa ad munera gluten 40
Et visco et Phrygiæ servant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effossis (si vera est fama) latebris
Sub terrâ fovêre larem, penitusque repertæ
Pumicibusque cavis, exesæque arboris antro.
Tu tamen et levi rimosa cubilia limo 45
Unge fovens circùm, et raras superinjice frondes.
Neu propiùs tectis taxum sine, neve rubentes
Ure foco cancros; altæ neu crede paludi;
Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago. 50
Quod superest, ubi pulsam hyemem Sol aureus egit
Sub terras, cœlumque æstivâ luce reclusit,
Illæ continuò saltus silvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores, et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio quâ dulcedine lætæ 55
Progeniem nidosque fovent; hinc arte recentes
Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
Hinc ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem, 60
Contemplator; aquas dulces et frondea semper
Tecta petunt: huc tu jussos asperge sapores,
Trita melisphylla, et cerinthæ ignobile gramen;
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circùm.
Ipsæ consident medicatis sedibus; ipsæ 65
Intima more suo sese in cunabula condent.

Sin autem ad pugnam exierint (nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu,
Continuòque animos vulgi, et trepidantia bello
Corda licet longè præsciscere; namque morantes 70
Martius ille æris rauci canor increpat, et vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum:)
Tum trepidæ inter se coëunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ 75
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergò, ubi ver nactæ sudum, camposque patentes,
Erumpunt portis; concùrritur; æthere in alto
Fit sonitus; magnum mixtæ glomerantur in orbem,
Præcipitesque cadunt: non densior aëre grando, 80
Nec de concussâ tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies, insignibus alis,
Ingentes animos angusto in pectore versant;
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos,
Aut hos, versa fugâ victor dare terga subegit. 85
Hi motus animorum, atque hæc certamina tanta,
Pulveris exigui jactu compressa quiescent.
Verùm ubi ductores acie revocaveris ambos,
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci; melior vacuâ sine regnet in aulâ. 90
Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
Nam duo sunt genera; hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
Desidiâ, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora plebis: 95
Namque aliæ turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Cùm venit, et terram sicco spuit ore viator
Aridus; elucent aliæ, et fulgore coruscant,
Ardentes auro, et paribus lita corpora guttis.
Hæc potior soboles: hinc cœli tempore certo 100
Dulcia mella premes; nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.
At cùm incerta volant cœloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, et frigida tecta relinquunt,

Instabiles animos ludo prohibebis inani. 105
Nec magnus prohibere labor; tu regibus alas
Eripe: non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti;
Et custos furum atque avium, cum falce salignâ, 110
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse, thymum pinosque ferens de montibus altis,
Tecta serat latè circum, cui talia curæ;
Ipse labore manum duro terat; ipse feraces
Figat humo plantas, et amicos irriget imbres. 115
Atque equidem, extremo ni jam sub fine laborum
Vela traham, et terris festinem advertere proram,
Forsitan et pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Pæsti;
Quoque modo potis gauderent intyba rivis, 120
Et virides apio ripæ, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis: nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesque hederas, et amantes littora myrtos.
Namque sub Œbaliæ memini me turribus altis, 125
Quà niger humectat flaventia culta Galæsus,
Corycium vidisse senem: cui pauca relicti
Jugera ruris erant; nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hìc rarum tamen in dumis olus, albaque circùm 130
Lilia verbenasque premens, vescumque papaver,
Regum æquabat opes animis; serâque revertens
Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemtis.
Primus vere rosam, atque autumno carpere poma;
Et cùm tristis hyems etiam nunc frigore saxa 135
Rumperet, et glacie cursus frænaret aquarum,
Ille comam mollis jam tondebat hyacinthi,
Æstatem increpitans seram, Zephyrosque morantes.
Ergò apibus fœtis idem atque examine multo
Primus abundare, et spumantia cogere pressis 140
Mella favis: illi tiliæ, atque uberrima pinus:
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos

Induerat, totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramque pirum, et spinos jam pruna ferentes, 145
Jamque ministrantem platanum potantibus umbras.
Verùm hæc ipse equidem, spatiis exclusus iniquis,
Prætereo, atque aliis pòst commemoranda relinquo.

Nunc age, naturas apibus quas Jupiter ipse
Addidit, expediam; pro quâ mercede, canoros 150
Curetum sonitus crepitantiaque æra secutæ,
Dictæo cœli Regem pavêre sub antro.
Solæ communes natos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus ævum;
Et patriam solæ, et certos novêre penates: 155
Venturæque hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant, et fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, et lentum de cortice gluten, 160
Prima favis ponunt fundamina: deinde tenaces
Suspendunt ceras: aliæ, spem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ purissima mella
Stipant, et liquido distendunt nectare cellas.
Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti; 165
Inque vicem speculantur aquas et nubila cœli,
Aut onera accipiunt venientûm, aut agmine facto
Ignavum, fucos, pecus a præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti, lentis Cyclopes fulmina massis 170
Cùm properant, alii taurinis follibus auras
Accipiunt, redduntque; alii stridentia tingunt
Æra lacu; gemit impositis incudibus Ætna;
Illi inter sese magnâ vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum: 175
Non aliter (si parva licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, et dædala fingere tecta:
At fessæ multâ referunt se nocte minores, 180

Crura thymo plenæ; pascuntur et arbuta passim,
Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem
Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Manè ruunt portis; nusquam mora: rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Pòst, ubi jam thalamis se composuêre, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus. 190
Nec verò a stabulis pluviâ impendente recedunt
Longiùs, aut credunt cœlo, adventantibus Euris;
Sed circùm tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
Excursusque breves tentant; et sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram, 195
Tollunt: his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quòd nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt;
Verùm ipsæ e foliis natos et suavibus herbis 200
Ore legunt: ipsæ regem parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivêre, ultròque animam sub fasce dedêre;
Tantus amor florum, et generandi gloria mellis. 205
Ergò ipsas quamvis angusti terminus ævi
Excipiat (neque enim plus septima ducitur æstas),
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domûs, et avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptus, et ingens 210
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes,
Observant. Rege incolumi, mens omnibus una est;
Amisso, rupêre fidem, constructaque mella
Diripuêre ipsæ, et crates solvêre favorum.
Ille operum custos; illum admirantur, et omnes 215
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,
Et sæpe attollunt humeris, et corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.
His quidam signis, atque hæc exempla secuti,

Esse apibus partem divinæ mentis, et haustus 220
Æthereos, dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri, 225
Omnia; nec morti esse locum; sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.
Si quando sedem augustam, servataque mella
Thesauris relines, priùs haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu prætende sequaces. 230
Bis gravidos cogunt fœtus; duo tempora messis:
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, et Oceani spretos pede reppulit amnes;
Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi,
Tristior hybernas cœlo descendit in undas. 235
Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, et spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin duram metues hyemem, parcesque futuro,
Contusosque animos et res miserabere fractas; 240
At suffire thymo, cerasque recidere inanes
Quis dubitet? nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio; et lucifugis congesta cubilia blattis;
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis; 245
Aut dirum tineæ genus, aut invisa Minervæ
Laxos in foribus suspendit aranea casses.
Quo magìs exhaustæ fuerint, hoc acriùs omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntque foros, et floribus horrea texent. 250
Si verò (quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit) tristi languebunt corpora morbo;
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuò est ægris alius color; horrida vultum
Deformat macies; tum corpora luce carentûm 255
Exportant tectis, et tristia funera ducunt;
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
Aut intùs clausis cunctantur in ædibus omnes;

Ignavæque fame, et contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant: 260
Frigidus ut quondam silvis immurmurat Auster;
Ut mare sollicitum stridet refluentibus undis;
Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hìc jam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro 265
Hortantem, et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallæ admiscere saporem,
Arentesque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel psithiâ passos de vite racemos,
Cecropiumque thymum, et grave olentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen *amello*
Fecêre agricolæ, facilis quærentibus herba:
Namque uno ingentem tollit de cespite silvam,
Aureus ipse; sed in foliis, quæ plurima circùm
Funduntur, violæ sublucet purpura nigræ. 275
Sæpe Deûm nexis ornatæ torquibus aræ:
Asper in ore sapor: tonsis in vallibus illum
Pastores, et curva legunt prope flumina Mellæ.
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris. 280
Sed si quem proles subitò defecerit omnis,
Nec, genus unde novæ stirpis revocetur, habebit;
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altiùs omnem 285
Expediam, primâ repetens ab origine, famam.
Nam quà Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis;
Quàque pharetratæ vicinia Persidis urget, 290
[Et viridem Ægyptum nigrâ fœcundat arenâ,
Et diversa ruens septem discurrit in ora]
Usque coloratis amnis devexus ab Indis;
Omnis in hâc certam regio jacit arte salutem.
Exiguus primùm, atque ipsos contractus ad usus,
Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt arctis, et quatuor addunt,

Quatuor a ventis, obliquâ luce fenestras.
Tum vitulus, bimâ curvans jam cornua fronte,
Quæritur: huic geminæ nares, et spiritus oris 300
Multa reluctanti obsuitur; plagisque peremto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt; et ramea costis
Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, Zephyris primùm impellentibus undas,
Antè novis rubeant quàm prata coloribus, antè
Garrula quàm tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Æstuat; et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primò, mox et stridentia pennis 310
Miscentur, tenuemque magìs magìs aëra carpunt:
Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
Erupêre; aut ut, nervo pulsante, sagittæ,
Prima leves ineunt si quando prælia Parthi.
  Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristæus, fugiens Peneïa Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,
Multa querens; atque hâc affatus voce parentem:—
"Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
Ima tenes, quid me præclarâ stirpe Deorum
(Si modò, quem perhibes, pater est Thymbræus Apollo)
Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostrî
Pulsus amor? quid me cœlum sperare jubebas? 325
En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia solers
Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.
Quin age, et ipsa manu felices erue silvas;
Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messes;
Ure sata, et validam in vites molire bipennem:
Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis."
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphæ
Carpebant, hyali saturo fucata colore; 335
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,

Cæsariem effusæ nitidam per candida colla :
[Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,]
Cydippeque, et flava Lycorias ; altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores : 340
Clioque, et Beroë soror, Oceanitides ambæ ;
Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ :
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deïopeia ;
Et tandem positis velox Arethusa sagittis :
Inter quas curam Clymene narrabat inanem 345
Vulcani, Martisque dolos, et dulcia furta ;
Aque Chao densos Divûm numerabat amores.
Carmine quo captæ, dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes 350
Obstupuêre ; sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summâ flavum caput extulit undâ.
Et procul : " O gemitu non frustrà exterrita tanto,
Cyrene soror ; ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristæus, Penei genitoris ad undam 355
Stat lacrymans, et te crudelem nomine dicit."
Huic perculsa novâ mentem formidine mater,
" Duc age, duc ad nos ; fas illi limina Divûm
Tangere," ait : simul alta jubet discedere latè
Flumina, quâ juvenis gressus inferret ; at illum 360
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genitricis et humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
Ibat ; et, ingenti motu stupefactus aquarum, 365
Omnia sub magnâ labentia flumina terrâ
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primùm se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,
Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caïcus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior efluit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventùm, et nati fletus cognovit inanes 375

Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantelia villis.
Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchæis adolescunt ignibus aræ.
Et mater: "Cape Mæonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus," ait: simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ silvas, centum quæ flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam;
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit: 385
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa:—
"Est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
Cœruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor,
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus, patriamque revisit 390
Pallenen; hunc et nymphæ veneramur, et ipse
Grandævus Nereus: novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est; immania cujus
Armenta, et turpes pascit sub gurgite phocas. 395
Hic tibi, nate, priùs vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit præcepta, neque illum
Orando flectes: vim duram et vincula capto
Tende: doli circum hæc demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cùm Sol accenderit æstus,
Cùm sitiunt herbæ, et pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quò fessus ab undis
Se recipit; facilè ut somno aggrediare jacentem.
Verùm ubi correptum manibus, vinclisque tenebis,
Tum variæ illudent species, atque ora ferarum.
Fiet enim subitò sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulvâ cervice leæna;
Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit. 410
Sed quantò ille magìs formas se vertet in omnes,
Tantò, nate, magìs contende tenacia vincla;
Donec talis erit, mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cùm lumina somno."

Hæc ait; et liquidum ambrosiæ diffudit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis; quo plurima vento
Cogitur, inque sinus scindit sese unda reductos: 420
Deprensis olim statio tutissima nautis.
Intùs se vasti Proteus tegit objice saxi.
Hìc juvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat; ipsa procul nebulis obscura resistit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos 425
Ardebat cœlo, et medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbæ, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant;
Cùm Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat: eum vasti circum gens humida ponti 430
Exultans, rorem latè dispergit amarum.
Sternunt se somno diversæ in littore phocæ.
Ipse (velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditique lupos acuunt balatibus agni) 435
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contrà non immemor artis, 440
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque,horribilemque feram,fluviumque liquentem.
Verùm ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus:—
"Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras 445
Jussit adire domos? quidve hinc petis?" inquit. At
ille:—
"Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere cuiquam:
Sed tu desine velle: Deûm præcepta secuti
Venimus huc, lapsis quæsitum oracula rebus."
Tantum effatus: ad hæc vates vi denique multâ 450
Ardentes oculos intorsit lumine glauco;
Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit:—

"Non te nullius exercent numinis iræ;
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haudquaquam ob meritum pœnas, ni fata resistant,
Suscitat, et raptâ graviter pro conjuge sævit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas altâ non vidit in herbâ.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos 460
Implêrunt montes: flêrunt Rhodopeiæ arces,
Altaque Pangæa, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getæ, atque Hebrus, et Actias Orithyia.
Ipse, cavâ solans ægrum testudine amorem,
Te, dulcis conjux, te solo in littore secum, 465
Te veniente die, te decedente canebat.
Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigrâ formidine lucum
Ingressus, Manesque adiit, Regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda. 470
At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Umbræ ibant tenues, simulacraque luce carentûm;
Quàm multa in silvis avium se millia condunt,
Vesper ubi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ 475
Magnanimûm heroum, pueri, innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum;
Quos circùm limus niger, et deformis arundo
Cocyti, tardâque palus inamabilis undâ
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet. 480
Quin ipsæ stupuêre domus, atque intima leti
Tartara, cœruleosque implexæ crinibus angues
Eumenides; tenuitque inhians tria Cerberus ora;
Atque Ixionii cantu rota constitit orbis.
Jamque pedem referens, casus evaserat omnes; 485
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Ponè sequens: namque hanc dederat Proserpina legem;
Cùm subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes.
Restitit, Eurydicenque suam jam luce sub ipsâ, 490
Immemor, heu! victusque animi, respexit: ibi omnis

Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
Fœdera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
Illa, "Quis et me," inquit, "miseram, et te perdidit,
Quis tantus furor? en iterum crudelia retro [Orpheu?
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas."
Dixit: et ex oculis subitò, ceu fumus in auras
Commixtus tenues, fugit diversa; neque illum 500
Prensantem nequicquam umbras, et multa volentem
Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
Ampliùs objectam passus transire paludem.
Quid faceret? quò se, raptâ bis conjuge, ferret?
Quo fletu Manes, quâ numina voce moveret? 505
Illa quidem Stygiâ nabat jam frigida cymbâ.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aëriâ, deserti ad Strymonis undam,
Flevisse, et gelidis hæc evolvisse sub antris,
Mulcentem tigres, et agentem carmine quercus: 510
Qualis populeâ mœrens Philomela sub umbrâ,
Amissos queritur fœtus, quos durus arator
Observans nido implumes detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et mœstis latè loca questibus implet. 515
Nulla Venus, nullique animum flexêre hymenæi:
Solus Hyperboreas glacies, Tanaïmque nivalem,
Arvaque Rhipæis nunquam viduata pruinis,
Lustrabat; raptam Eurydicen, atque irrita Ditis
Dona querens: spretæ Ciconum quo munere matres,
Inter sacra Deûm, nocturnique orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsêre per agros.
Tum quoque, marmoreâ caput a cervice revulsum
Gurgite cùm medio portans Œagrius Hebrus
Volveret, *Eurydicen* vox ipsa et frigida lingua, 525
Ah miseram Eurydicen! animâ fugiente, vocabat:
Eurydicen toto referebant flumine ripæ."
Hæc Proteus: et se jactu dedit æquor in altum;
Quàque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.

At non Cyrene; namque ultro affata timentem:— 530
"Nate, licet tristes animo deponere curas:
Hæc omnis morbi causa; hinc miserabile Nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misêre apibus. Tu munera supplex
Tende petens pacem, et faciles venerare Napæas: 535
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed, modus orandi qui sit, priùs ordine dicam.
Quatuor eximios præstanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi,
Delige; et intactâ totidem cervice juvencas. 540
Quatuor his aras alta ad delubra Dearum
Constitue, et sacrum jugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Pòst, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei, Lethæa papavera, mittes, 545
Placatam Eurydicen vitulâ venerabere cæsâ,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises."
Haud mora: continuò matris præcepta facessit;
Ad delubra venit; monstratas excitat aras;
Quatuor eximios præstanti corpore tauros 550
Ducit; et intactâ totidem cervice juvencas.
Pòst, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hìc verò subitum, ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt; liquefacta boum per viscera toto 555
Stridere apes utero, et ruptis effervere costis,
Immensasque trahi nubes; jamque arbore summâ
Confluere, et lentis uvam demittere ramis.

Hæc super arvorum cultu pecorumque canebam,
Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum 560
Fulminat Euphraten bello, victorque volentes
Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis otî;
Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventâ,
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS LIBRI DUODECIM
AD AUGUSTUM.

LIBER PRIMUS.

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avenâ
Carmen, et egressus silvis vicina coëgi,
Ut quamvis avido parerent arva colono;
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

ARMA, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinia venit
Littora: multùm ille et terris jactatus et alto,
Vi superûm, sævæ memorem Junonis ob iram;
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.
Musa, mihi causas memora, quo numine læso,
Quidve dolens regina Deûm, tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores 10
Impulerit. Tantæne animis cœlestibus iræ?
Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuêre coloni,
Carthago, Italiam contra Tiberinaque longè
Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli;
Quam Juno fertur terris magìs omnibus unam 15
Posthabitâ coluisse Samo. Hìc illius arma,
Hìc currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,
Si quà fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audîerat, Tyrias olim quæ verteret arces: 20
Hinc populum, latè regem, belloque superbum,
Venturum excidio Libyæ: sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis;

Necdum etiam causæ irarum, sævique dolores 25
Exciderant animo: manet altâ mente repôstum
Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:
His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, reliquias Danaûm atque immitis Achilli, 30
Arcebat longè Latio: multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem!
  Vix e conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti, et spumas salis ære ruebant; 35
Cùm Juno, æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum:—"Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italiâ Teücrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivûm, atque ipsos potüit submergere ponto, 40
Unius ob noxam, et furias Ajacis Oïlei?
Ipsa, Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis:
Illum exspirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto. 45
Ast ego, quæ Divûm incedo regina, Jovisque
Et soror et conjux, unâ cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?"
  Talia flammato secum Dea corde volutans, 50
Nimborum in patriam, loca fœta furentibus Austris,
Æoliam venit. Hìc vasto rex Æolus antro
Luctantes ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frænat.
Illi indignantes magno cum murmure montis 55
Circum claustra fremunt: celsâ sedet Æolus arce
Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras.
Nî faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris, 60
Hoc metuens; molemque et montes insuper altos
Imposuit; regemque dedit, qui fœdere certo
Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.

Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:—
"Æole, (namque tibi Divûm pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento;)
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victosque Penates:
Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
Aut age diversos, et disjice corpora ponto. 70
Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ;
Quarum, quæ formâ pulcherrima, Deïopeiam
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo:
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulchrâ faciat te prole parentem." 75
Æolus hæc contrà:—"Tuus, ô regina, quid optes
Explorare labor; mihi jussa capessere fas est.
Tu mihi, quodcunque hoc regni, tu sceptra Jovemque
Concilias; tu das epulis accumbere Divûm,
Nimborumque facis tempestatumque potentem." 80
Hæc ubi dicta, cavum conversâ cuspide montem
Impulit in latus; ac venti, velut agmine facto,
Quà data porta, ruunt, et terras turbine perflant.
Incubuêre mari, totumque a sedibus imis
Unà Eurusque Notusque ruunt, creberque procellis 85
Africus, et vastos volvunt ad littora fluctus.
Insequitur clamorque virûm stridorque rudentum.
Eripiunt subitò nubes cœlumque diemque
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
Intonuêre poli, et crebris micat ignibus æther; 90
Præsentemque viris intentant omnia mortem:
Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra:
Ingemit; et, duplices tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert:—"O terque quaterque beati!
Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis, 95
Contigit oppetere! ô Danaûm fortissime gentis,
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse, tuâque animam hanc effundere dextrâ!
Sævus ubi telo Æacidæ jacet Hector, ubi ingens
Sarpedon; ubi tot Simoïs correpta sub undis 100
Scuta virûm, galeasque, et fortia corpora volvit."
Talia jactanti stridens Aquilone procella

Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi: tum prora avertit, et undis
Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet;
(Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus, Aras,
Dorsum immane mari summo:) tres Eurus ab alto
In brevia et syrtes urget, (miserabile visu!)
Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Orontem,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit: excutitur, pronusque magister 115
Volvitur in caput: ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circùm, et rapidus vorat æquore vortex.
Apparent rari nantes in gurgite vasto;
Arma virûm, tabulæque, et Troïa gaza per undas.
Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ, 120
Et quâ vectus Abas, et quâ grandævus Aletes,
Vicit hyems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hyemem sensit Neptunus, et imis 125
Stagna refusa vadis, graviter commotus; et, alto
Prospiciens, summâ placidum caput extulit undâ.
Disjectam Æneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas, cœlique ruinâ:
Nec latuêre doli fratrem Junonis, et iræ. 130
Eurum ad se Zephyrumque vocat; dehinc talia fatur:—
"Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Jam cœlum terramque meo sine numine, Venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego——Sed motos præstat componere fluctus:
Pòst mihi non simili pœnâ commissa luetis.
Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:
Non illi imperium pelagi sævumque tridentem;
Sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
Vestras, Eure, domos: illâ se jactet in aulâ 140
Æolus, et clauso ventorum carcere regnet."

Sic ait: et dicto citiùs tumida æquora placat,
Collectasque fugat nubes, solemque reducit.
Cymothoë, simul et Triton adnixus, acuto
Detrudunt naves scopulo: levat ipse tridenti; 145
Et vastas aperit syrtes, et temperat æquor,
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac veluti magno in populo cùm sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus;
Jamque faces et saxa volant; furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si fortè virum quem
Conspexêre, silent, arrectisque auribus adstant;
Ille regit dictis animos, et pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto, 155
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
Defessi Æneadæ, quæ proxima, littora cursu
Contendunt petere, et Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit objectu laterum; quibus omnis ab alto 160
Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur
In cœlum scopuli; quorum sub vertice latè
Æquora tuta silent: tum silvis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbrâ.
Fronte sub adversâ scopulis pendentibus antrum;
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus: hìc fessas non vincula naves
Ulla tenent; unco non alligat ancora morsu.
Huc septem Æneas collectis navibus omni 170
Ex numero subit; ac, magno telluris amore
Egressi, optatâ potiuntur Troës arenâ,
Et sale tabentes artus in littore ponunt.
Ac primùm silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circùm 175
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis, Cerealiaque arma
Expediunt fessi rerum; frugesque receptas
Et torrere parant flammis, et frangere saxo.
Æneas scopulum interea conscendit, et omnem 180

Prospectum latè pelago petit; Anthea si quem
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caïci.
Navem in conspectu nullam; tres littore cervos
Prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur 185
A tergo, et longum per valles pascitur agmen.
Constitit hìc, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates:
Ductoresque ipsos primùm, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit; tum vulgus, et omnem 190
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam:
Nec priùs absistit, quàm septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus æquet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnes.
Vina, bonus quæ deinde cadis onerârat Acestes 195
Littore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis mœrentia pectora mulcet:—
"O socii (neque enim ignari sumus antè malorum)
O passi graviora; dabit Deus his quoque finem.
Vos et Scyllæam rabiem, penitusque sonantes 200
Accêstis scopulos; vos et Cyclopia saxa
Experti; revocate animos, mœstumque timorem
Mittite: forsan et hæc olim meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum,
Tendimus in Latium; sedes ubi fata quietas 205
Ostendunt: illic fas regna resurgere Trojæ.
Durate, et vosmet rebus servate secundis."
Talia voce refert; curisque ingentibus æger
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris: 210
Tergora deripiunt costis, et viscera nudant;
Pars in frusta secant, verubusque trementia figunt;
Littore aëna locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires; fusique per herbam,
Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ. 215
Postquam exemta fames epulis, mensæque remotæ,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemque metumque inter dubii: seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.

Præcipuè pius Æneas, nunc acris Orontei, 220
Nunc Amyci casum gemit, et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Et jam finis erat; cùm Jupiter æthere summo
Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes,
Littoraque, et latos populos, sic vertice cœli 225
Constitit, et Libyæ defixit lumina regnis:
Atque illum, tales jactantem pectore curas,
Tristior, et lacrymis oculos suffusa nitentes,
Alloquitur Venus: —" O, qui res hominumque De- [ûmque
Æternis regis imperiis, et fulmine terres, 230
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troës potuêre? quibus, tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certè hinc Romanos olim, volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri, 235
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus: quæ te, Genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Trojæ tristesque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos 240
Insequitur: quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus
Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi:
Unde per ora novem vasto cum murmure montis 245
It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti.
Hìc tamen ille urbem Patavî sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
Troïa: nunc placidâ compôstus pace quiescit.
Nos, tua progenies, cœli quibus annuis arcem, 250
Navibus (infandum!) amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longè disjungimur oris.
Hic pietatis honos? Sic nos in sceptra reponis?"
Olli subridens hominum sator atque Deorum,
Vultu, quo cœlum tempestatesque serenat, 255
Oscula libavit natæ; dehinc talia fatur:—
"Parce metu, Cytherea: manent immota tuorum
Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavinî

Mœnia, sublimemque feres ad sidera cœli
Magnanimum Ænean: neque me sententia vertit.
Hic (tibi fabor enim, quando hæc te cura remordet;
Longiùs et volvens fatorum arcana movebo:)
Bellum ingens geret Italiâ, populosque feroces
Contundet, moresque viris et mœnia ponet:
Tertia dum Latio regnantem viderit æstas, 265
Ternaque transîerint Rutulis hyberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen *Iülo*
[Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)]
Triginta magnos, volvendis mensibus, orbes
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavinî 270
Transferet, et longam multâ vi muniet Albam.
Hìc jam ter centum totos regnabitur annos
Gente sub Hectoreâ; donec regina sacerdos,
Marte gravis, geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus 275
Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas,
Cùm domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis. 285
Nascetur pulchrâ Trojanus origine Cæsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Julius, a magno dimissum nomen Iülo.
Hunc tu olim cœlo, spoliis Orientis onustum,
Accipies secura: vocabitur hic quoque votis. 290
Aspera tum positis mitescent sæcula bellis:
Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,
Jura dabunt: diræ ferro et compagibus arctis
Claudentur Belli portæ: Furor impius intus,
Sæva sedens super arma, et centum vinctus aënis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento."
  Hæc ait: et Maiâ genitum demittit ab alto,

Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum 300
Remigio alarum, ac Libyæ citus astitit oris:
Et jam jussa facit; ponuntque ferocia Pœni
Corda, volente Deo. In primis regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Æneas per noctem plurima volvens, 305
Ut primùm lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos; quas vento accesserit oras,
Qui teneant (nam inculta videt) hominesne feræne,
Quærere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum, sub rupe cavatâ, 310
Arboribus clausam circùm atque horrentibus umbris,
Occulit: ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater mediâ sese tulit obvia silvâ,
Virginis os habitumque gerens, et virginis arma 315
Spartanæ: vel qualis equos Threïssa fatigat
Harpalyce, volucremque fugâ prævertitur Eurum.
Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis;
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes. 320
Ac prior, "Heus," inquit, "juvenes, monstrate mea-
Vidistis si quam hìc errantem fortè sororum, [rum
Succinctam pharetrâ et maculosæ tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem."
Sic Venus; at Veneris contrà sic filius orsus:— 325
"Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum,
O, quam te memorem? Virgo; namque haud tibi
vultus
Mortalis, nec vox hominem sonat: ô Dea certè;
An Phœbi soror, an Nympharum sanguinis una?
Sis felix, nostrumque leves, quæcunque, laborem:
Et, quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas: ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc et vastis fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostrâ cadet hostia dextrâ."

Tum Venus:—"Haud equidem tali me dignor honore:
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque altè suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios, et Agenoris urbem;
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyriâ regit urbe profecta, 340
Germanum fugiens. Longa est injuria, longæ
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjux Sychæus erat, ditissimus agri
Phœnicum, et magno miseræ dilectus amore;
Cui pater intactam dederat, primisque jugârat 345
Ominibus: sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius venit furor: ille Sychæum
Impius ante aras, atque auri cæcus amore,
Clàm ferro incautum superat, securus amorum 350
Germanæ: factumque diu celavit; et ægram,
Multa malus simulans, vanâ spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis, ora modis attollens pallida miris;
Crudeles aras, trajectaque pectora ferro 355
Nudavit, cæcumque domûs scelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriâque excedere suadet;
Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His commota, fugam Dido sociosque parabat: 360
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer, erat: naves, quæ fortè paratæ,
Corripiunt, onerantque auro. Portantur avari
Pygmalionis opes pelago: dux fœmina facti.
Devenêre locos, ubi nunc ingentia cernes 365
Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem:
Mercatique solum, facti de nomine *Byrsam*,
Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?
Quòve tenetis iter?" Quærenti talibus ille 370
Suspirans, imoque trahens a pectore vocem:—
"O Dea, si primâ repetens ab origine pergam,

Et vacet annales nostrorum audire laborum
Antè diem clauso componet vesper Olympo.
Nos Trojâ antiquâ (si vestras fortè per aures 375
Trojæ nomen iit) diversa per æquora vectos
Forte suâ Libycis tempestas appulit oris.
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum, famâ super æthera notus.
Italiam quæro patriam, genus ab Jove summo. 380
Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre Deâ monstrante viam, data fata secutus;
Vix septem, convulsæ undis Euroque, supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
Europâ atque Asiâ pulsus." Nec plura querentem 385
Passa Venus, medio sic interfata dolore est:—
"Quisquis es, haud (credo) invisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modò, atque hinc te Reginæ ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam 390
Nuntio, et in tutum versis Aquilonibus actam;
Nî frustrà augurium vani docuêre parentes.
Aspice bis senos lætantes agmine cycnos,
Ætheriâ quos lapsa plagâ Jovis ales aperto
Turbabat cœlo: nunc terras ordine longo 395
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxêre polum, cantusque dedêre;
Haud aliter puppesque tuæ pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo. 400
Perge modò, et, quà te ducit via, dirige gressum."
Dixit: et avertens roseâ cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravêre; pedes vestis defluxit ad imos;
Et vera incessu patuit Dea. Ille, ubi matrem 405
Agnovit, tali fugientem est voce secutus:—
"Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ jungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?"
Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit. 410

At Venus obscuro gradientes aëre sepsit,
Et multo nebulæ circùm Dea fudit amictu:
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere causas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit 415
Læta suas; ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, sertisque recentibus halant.
Corripuêre viam interea, quà semita monstrat:
Jamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adversasque aspectat desuper arces. 420
Miratur molem Æneas, magalia quondam;
Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.
Instant ardentes Tyrii; pars ducerê muros,
Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa:
Pars aptare locum tecto, et concludere sulco. 425
Jura magistratusque legunt, sanctumque senatum.
Hìc portus alii effodiunt; hìc alta theatris
Fundamenta locant alii, immanesque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris:
Qualis apes æstate novâ per florea rura 430
Exercet sub sole labor, cùm gentis adultos
Educunt fœtus, aut cùm liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas;
Aut onera accipiunt venientûm, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent: 435
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
"O fortunati, quorum jam mœnia surgunt!"
Æneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se septus nebulâ (mirabile dictu!)
Per medios, miscetque viris; neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit mediâ, lætissimus umbræ;
Quo primùm, jactati undis et turbine, Pœni
Effodêre loco signum, quod regia Juno
Monstrârat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam, et facilem victu per sæcula gentem. 445
Hìc templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum et numine Divæ:
Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque

Ære trabes; foribus cardo stridebat aënis.
Hoc primùm in luco nova res oblata timorem 450
Leniit; hìc primùm Æneas sperare salutem
Ausus, et afflictis meliùs confidere rebus.
Namque (sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens; dum, quæ fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem 455
Miratur) videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam famâ totum vulgata per orbem;
Atridas, Priamumque, et sævum ambobus Achillem.
Constitit; et lacrymans,—"Quis jam locus," inquit, "Achate,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris? 460
En Priamus! sunt hìc etiam sua præmia laudi:
Sunt lacrymæ rerum, et mentem mortalia tangunt.
Solve metus; feret hæc aliquam tibi fama salutem."
Sic ait: atque animum picturâ pascit inani,
Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.
Namque videbat, utì bellantes Pergama circum
Hâc fugerent Graii, premeret Trojana juventus:
Hâc Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Agnoscit lacrymans; primo quæ prodita somno 470
Tydides multâ vastabat cæde cruentus;
Ardentesque avertit equos in castra, priusquam
Pabula gustâssent Trojæ, Xanthumque bibissent.
Parte aliâ fugiens amissis Troïlus armis,
Infelix puer, atque impar congressus Achilli, 475
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen: huic cervixque comæque trahuntur
Per terram, et versâ pulvis inscribitur hastâ.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant 480
Suppliciter tristes, et tunsæ pectora palmis:
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum verò ingentem gemitum dat pectore ab imo,

Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis,
Eoasque acies, et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis 490
Penthesilea furens; mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exertæ cingula mammæ,
Bellatrix; audetque viris concurrere virgo.
Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno, 495
Regina ad templum formâ pulcherrima Dido
Incessit, magnâ juvenum stipante catervâ.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi,
Exercet Diana choros, quam mille secutæ
Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram 500
Fert humero, gradiensque Deas supereminet omnes;
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus:
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus Divæ, mediâ testudine templi, 505
Septa armis, solioque altè subnixa, resedit;
Jura dabat legesque viris; operumque laborem
Partibus æquabat justis, aut sorte trahebat:
Cùm subitò Æneas concursu accedere magno
Anthea, Sergestumque videt, fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios: ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates
Lætitiâque metuque: avidi conjungere dextras
Ardebant; sed res animos incognita turbat. 515
Dissimulant, et nube cavâ speculantur amicti,
Quæ fortuna viris; classem quo littore linquant;
Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
Orantes veniam, et templum clamore petebant.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit:—
"O regina, novam cui condere Jupiter urbem,
Justitiâque dedit gentes frænare superbas,

Troës te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignes, 525
Parce pio generi, et propiùs res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas:
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt; 530
Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ;
Œnotri coluere viri; nunc fama minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
Huc cursus fuit:
Cùm subito assurgens fluctu nimbosus Orion 535
In vada cæca tulit, penitusque procacibus Austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris. [morem.
Quod genus hoc hominum? quæve hunc tam barbara
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ: 540
Bella cient, primâque vetant consistere terrâ.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma;
At sperate Deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Æneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major et armis; 545
Quem si fata virum servant, si vescitur aurâ
Æthereâ, neque adhuc crudelibus occubat umbris;
Non metus, officio ne te certâsse priorem
Pœniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
Arvaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes. 550
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et silvis aptare trabes, et stringere remos:
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus:
Sin absumta salus, et te, pater optime Teucrûm, 555
Pontus habet Libyæ, nec spes jam restat Iüli;
At freta Sicaniæ saltem sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten."
Talibus Ilioneus: cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ. 560
Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur:—

"Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et latè fines custode tueri.
Quis genus Æneadûm, quis Trojæ nesciat urbem?
Virtutesque, virosque, et tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni;
Nec tam aversus equos Tyriâ Sol jungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaque arva;
Sive Erycis fines, regemque optatis Acesten; 570
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
Vultis et his mecum pariter considere regnis?
Urbem, quam statuo, vestra est; subducite naves:
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse, Noto compulsus eodem, 575
Afforet Æneas! Equidem per littora certos
Dimittam, et Libyæ lustrare extrema jubebo;
Si quibus ejectus silvis aut urbibus errat."
His animum arrecti dictis, et fortis Achates,
Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem 580
Ardebant; prior Ænean compellat Achates:—
"Nate Deâ, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem, sociosque receptos;
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum: dictis respondent cetera matris." 585
Vix ea fatus erat, cùm circumfusa repentè
Scindit se nubes, et in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, clarâque in luce refulsit,
Os humerosque Deo similis: namque ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenque juventæ 590
Purpureum, et lætos oculis afflârat honores:
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic reginam alloquitur, cunctisque repentè
Improvisus ait:—"Coram, quem quæritis, adsum 595
Troïus Æneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Trojæ miserata labores!
Quæ nos, reliquias Danaûm, terræque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,

Urbe, domo socias; grates persolvere dignas 600
Non opis est nostræ, Dido; nec quicquid ubique est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
Dî tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitiæ est et mens sibi conscia recti,
Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
Sæcula? qui tanti talem genuêre parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet;
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt;
Quæ me cunque vocant terræ." Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextrâ, lævâque Serestum:
Pòst alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
  Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est:—
"Quis te, nate Deâ, per tanta pericula casus 615
Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris?
Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygii genuit Simoëntis ad undam?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem 620
Auxilio Beli: genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat.
Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat, 625
Seque ortum antiquâ Teucrorum a stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, juvenes, succedite nostris!
Me quoque per multos similis fortuna labores
Jactatam, hâc demum voluit consistere terrâ:
Non ignara mali, miseris succurrere disco." 630
Sic memorat: simul Ænean in regia ducit
Tecta; simul Divûm templis indicit honorem.
Nec minùs interea sociis ad littora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suûm, pingues centum cum matribus agnos;
Munera, lætitiamque Dei.
At domus interior regali splendida luxu

Instruitur, mediisque parant convivia tectis.
Arte laboratæ vestes, ostroque superbo:
Ingens argentum mensis, cælataque in auro 640
Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros antiquæ ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achatem,
Ascanio ferat hæc, ipsumque ad mœnia ducat: 645
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre jubet, pallam signis auroque rigentem;
Et circumtextum croceo velamen acantho;
(Ornatus Argivæ Helenæ; quos illa Mycenis, 650
Pergama cùm peteret, inconcessosque Hymenæos,
Extulerat, matris Ledæ mirabile donum:)
Præterea sceptrum Ilione quod gesserat olim,
Maxima natarum Priami; colloque monile
Baccatum; et duplicem gemmis auroque coronam.
Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia; ut, faciem mutatus et ora, Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem: 660
Quippe domum timet ambiguam, Tyriosque bilingues;
Urit atrox Juno, et sub noctem cura recursat.
Ergò his aligerum dictis affatur Amorem:—
"Nate, meæ vires, mea magna potentia; solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoïa temnis; 665
Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Littora jactetur, odiis Junonis iniquæ,
Nota tibi; et nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur 670
Vocibus: et vereor, quò se Junonia vertant
Hospitia: haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere antè dolis, et cingere flammâ
Reginam meditor: ne quo se numine mutet;
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore. 675

Quà facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
Regius, accitu cari genitoris, ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens, pelago et flammis restantia Trojæ.
Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera, 680
Aut super Idalium, sacratâ sede recondam;
Ne quà scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius, noctem non ampliùs unam,
Falle dolo; et notos pueri puer indue vultus:
Ut, cùm te gremio accipiet lætissima Dido, 685
Regales inter mensas laticemque Lyæum,
Cùm dabit amplexus, atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasque veneno."
Paret Amor dictis caræ genitricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iüli. 690
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat; et fotum gremio Dea tollit in altos
Idaliæ lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci aspirans complectitur umbrâ.
Jamque ibat, dicto parens, et dona Cupido 695
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
Cùm venit, aulæis jam se Regina superbis
Aureâ composuit spondâ, mediamque locavit.
Jam pater Æneas, et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro. 700
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, et flammis adolere Penates:
Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri, 705
Qui dapibus mensas onerant, et pocula ponunt:
Necnon et Tyrii per limina læta frequentes
Convenêre, toris jussi discumbere pictis.
Mirantur dona Æneæ, mirantur Iülum,
Flagrantesque Dei vultus, simulataque verba, 710
Pallamque, et pictum croceo velamen acantho.
Præcipuè infelix, pesti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo,

Phœnissa; et pariter puero donisque movetur.
Ille, ubi complexu Æneæ colloque pependit, 715
Et magnum falsi implevit genitoris amorem,
Reginam petit: hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, et interdum gremio fovet; (inscia Dido,
Insideat quantus miseræ Deus!) at memor ille
Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sychæum 720
Incipit, et vivo tentat prævertere amore
Jampridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ,
Crateras magnos statuunt, et vina coronant:
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant 725
Atria; dependent lychni laquearibus aureis
Incensi; et noctem flammis funalia vincunt.
Hìc Regina gravem gemmis auroque poposcit,
Implevitque mero, pateram; quam Belus, et omnes
A Belo soliti: tum facta silentia tectis:— 730
"Jupiter, (hospitibus nam te dare jura loquuntur)
Hunc lætum Tyriisque diem Trojâque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Juno:
Et vos, ô cœtum, Tyrii, celebrate faventes." 735
Dixit: et in mensam laticum libavit honorem;
Primaque, libato, summo tenus attigit ore.
Tùm Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro;
Pòst alii proceres: citharâ crinitus Iopas 740
Personat auratâ, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem Lunam, Solisque labores;
Unde hominum genus, et pecudes; unde imber, et ignes;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones:
Quid tantùm Oceano properent se tingere soles 745
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausum Tyrii, Troësque sequuntur.
Necnon et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa:

Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis;
Nunc, quales Diomedis equi; nunc, quantus Achilles.
"Immo age, et a primâ dic, hospes, origine nobis
Insidias," inquit, "Danaûm, casusque tuorum,
Erroresque tuos: nam te jam septima portat 755
Omnibus errantem terris et fluctibus æstas."

LIBER II.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:—
"Infandum, Regina, jubes renovare dolorem;
Trojanas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai, quæque ipse miserrima vidi, 5
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulixi,
Temperet a lacrymis? et jam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros, 10
Et breviter Trojæ supremum audire laborem,
(Quanquam animus meminisse horret, luctuque re-
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi, [fugit)
Ductores Danaûm, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum, divinâ Palladis arte, 15
Ædificant; sectâque intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant: ea fama vagatur.
Huc delecta virûm sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri; penitusque cavernas
Ingentes, uterumque armato milite complent. 20
Est in conspectu Tenedos, notissima famâ
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant;
Nunc tantùm sinus, et statio malefida carinis:
Huc se provecti deserto in littore condunt:
Nos abiise rati, et ventò petiise Mycenas. 25
Ergò omnis longo solvit se Teucria luctu:
Panduntur portæ: juvat ire, et Dorica castra,
Desertosque videre locos, littusque relictum.

Hìc Dolopum manus, hìc sævus tendebat Achilles:
Classibus hìc locus: hìc acies certare solebant. 30
Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi: primusque Thymœtes
Duci intra muros hortatur, et arce locari;
Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti, 35
Aut pelago Danaûm insidias suspectaque dona
Præcipitare jubent, subjectisque urere flammis;
Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omnes, magnâ comitante catervâ, 40
Laocoon ardens summâ decurrit ab arce;
Et procul:—" O miseri, quæ tanta insania, cives?
Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaûm? sic notus Ulixes?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi; 45
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
Aut aliquis latet error; equo ne credite, Teucri.
Quicquid id est, timeo Danaos et dona ferentes."
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam 50
In latus, inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit: stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuêre cavæ gemitumque dedêre cavernæ.
Et, si fata Deûm, si mens non læva fuisset,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras; 55
Trojaque, nunc stares; Priamique arx alta, maneres.
Ecce manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ; qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis,
Obtulerat; fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Undique, visendi studio, Trojana juventus
Circumfusa ruit, certantque illudere capto.
Accipe nunc Danaûm insidias, et crimine ab uno 65
Disce omnes.

Namque, ut conspectu in medio turbatus, inermis,
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit;
"Heu, quæ nunc tellus," inquit, "quæ me æquora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat?
Cui neque apud Danaos usquam locus; insuper ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt."
Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus: hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat; memoret, quæ sit fiducia capto. 75
Ille hæc, depositâ tandem formidine, fatur:—
"Cuncta equidem tibi, Rex, fuerit quodcumque, fatebor
Vera," inquit: "neque me Argolicâ de gente negàbo.
Hoc primum: nec, si miserum fortuna Sinonem
Finxît, vanum etiam mendacemque improba finget.
Fando aliquod si fortè tuas pervenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis, et inclyta famâ
Gloria; quem falsâ sub proditione Pelasgi
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisêre neci; nunc cassum lumine lugent: 85
Illi me comitem, et consanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regnumque vigebat
Consiliis; et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus: invidiâ postquam pellacis Ulixi 90
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris;
Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici:
Nec tacui demens; et me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeâssem victor ad Argos, 95
Promisi ultorem, et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Ulixes
Criminibus terrere novis; hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, et quærere conscius arma:
Nec requievit enim, donec Calchante ministro— 100
Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvo?
Quidve moror? Si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est; jamdudum sumite pœnas:

Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ."
Tum verò ardemus scitari, et quærere causas, 105
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur:—
"Sæpe fugam Danai Trojâ cupière relictâ
Moliri, et longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! Sæpe illos aspera ponti 110
Interclusit hyems, et terruit Auster euntes.
Præcipuè, cùm jam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi
Mittimus; isque adytis hæc tristia dicta reportat:— 115
Sanguine placâstis ventos, et virgine cæsâ,
Cùm primùm Iliacas Danai venistis ad oras;
Sanguine quærendi reditus, animâque litandum
Argolicâ. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
Obstupuêre animi, gelidusque per ima cucurrit 120
Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hìc Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quæ sint ea numina Divûm
Flagitat: et mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant. 125
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce suâ quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
Compositò rumpit vocem, et me destinat aræ.
Assensêre omnes; et, quæ sibi quisque timebat, 130
Unius in miseri exitium conversa tulêre.
Jamque dies infanda aderat; mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.
Eripui (fateor) leto me, et vincula rupi;
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulvâ 135
Delitui, dum vela darent, si fortè dedissent.
Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulces natos, exoptatumque parentem;
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt. 140.
Quod te, per superos et conscia numina veri;

Per, si qua est, quæ restat adhuc mortalibus usquam,
Intemerata fides; oro, miserere laborum
Tantorum; miserere animi non digna ferentis."
His lacrymis vitam damus, et miserescimus ultrò. 145
Ipse viro primus manicas atque arcta levari
Vincla jubet Priamus; dictisque ita fatur amicis:—
"Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios;
Noster eris; mihique hæc edissere vera roganti:
Quo molem hanc immanis equi statuêre? quis auctor? 150
Quidve petunt? quæ religio? aut quæ machina belli?"
Dixerat. Ille, dolis instructus et arte Pelasgâ,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas;
"Vos, æterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen," ait: "vos, aræ ensesque nefandi, 155
Quos fugi; vittæque Deûm, quas hostia gessi;
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura;
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt; teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modò promissis maneas, servataque serves 160
Troja fidem; si vera feram, si magna rependam.—
Omnis spes Danaûm, et cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulixes,
Fatale aggressi sacrato avellere templo 165
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuêre sacram effigem; manibusque cruentis
Virgineas ausi Divæ contingere vittas;
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm; fractæ vires; aversa Deæ mens. 170
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum; arsêre coruscæ
Luminibus flammæ arrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu!)
Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem. 175
Extemplò tentanda fugâ canit æquora Calchas,
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis;
Omina nî repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexêre carinis.

Et nunc, quòd patrias vento petière Mycenas, 180
Arma Deosque parant comites, pelagoque remenso
Improvisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine læso,
Effigiem statuêre, nefas quæ triste piaret.
Hanc tamen immensam Calchas attollere molem 185
Roboribus textis, cœloque educere jussit:
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit;
Neu populum antiquâ sub religione tueri.
Nam si vestra manus violâsset dona Minervæ,
Tum magnum exitium (quod Dî priùs omen in ipsum
Convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum:
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
Ultrò Asiam magno Pelopea ad mœnia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes."
Talibus insidiis, perjurique arte Sinonis, 195
Credita res; captique dolis, lacrymisque coact
Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,
Non anni domuêre decem, non mille carinæ.
Hìc aliud majus miseris multòque tremendum
Objicitur magìs, atque improvida pectora turbat. 200
Laocoön, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Solemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad littora tendunt: 205
Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubæque
Sanguineæ exsuperant undas; pars cetera pontum
Ponè legit, sinuatque immensa volumine terga.
Fit sonitus spumante salo: jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni, 210
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exsangues: illi agmine certo
Laocoönta petunt: et primùm parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus. 215
Pòst ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: et jam

Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos, 220
Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Quales mugitus, fugit cùm saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones 225
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem;
Sub pedibusque Deæ, clypeique sub orbe teguntur.
Tum verò tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor; et scelus expendisse merentem
Laöcoönta ferunt, sacrum qui cuspide robur 230
Læserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque Divæ
Numina conclamant.
  Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi; pedibusque rotarum 235
Subjiciunt lapsus, et stupea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros,
Fœta armis. Pueri circùm innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediæque minans illabitur urbi. 240
O patria, o Divûm domus, Ilium, et inclyta bello
Mœnia Dardanidum! quater ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedêre:
Instamus tamen immemores, cæcique furore,
Et monstrum infelix sacratâ sistimus arce. 245
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei jussu non unquam credita Teucris.
Nos delubra Deûm miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festâ velamus fronde per urbem.
  Vertitur interea cœlum, et ruit Oceano nox, 250
Involvens umbrâ magnâ terramque polumque,
Myrmidonumque dolos: fusi per mœnia Teucri
Conticuêre: sopor fessos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia lunæ, 255

Littora nota petens: flammas cùm regia puppis
Extulerat; fatisque Deûm defensus iniquis
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus, lætique cavo se robore promunt 260
Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulysses,
Demissum lapsi per funem; Athamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam: 265
Cæduntur vigiles; portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, et dono Divûm gratissima serpit.
In somnis, ecce, ante oculos mœstissimus Hector 270
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus;
Raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
Hei mihi, qualis erat! quantùm mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achillis; 275
Vel Danaûm Phrygios jaculatus puppibus ignes!
Squalentem barbam, et concretos sanguine crines,
Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
Accepit patrios. Ultrò flens ipse videbar
Compellare virum, et mœstas expromere voces:—
"O lux Dardaniæ! spes o fidissima Teucrûm!
Quæ tantæ tenuêre moræ? quibus Hector ab oris
Expectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores,
Defessi aspicimus? quæ causa indigna serenos 285
Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?"
Ille nihil; nec me quærentem vana moratur;
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
"Heu fuge, nate Deâ, teque his," ait, "eripe flammis.
Hostis habet muros; ruit alto a culmine Troja. 290
Sat patriæ Priamoque datum: si Pergama dextrâ
Defendi possent, etiam hâc defensa fuissent.
Sacra, suosque tibi commendat Troja Penates;

Hos cape fatorum comites; his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ denique ponto." 295
Sic ait; et manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
Diverso intereà miscentur mœnia luctu;
Et magìs atque magìs (quanquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusque obtecta, recessit) 300
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto:
In segetem veluti cùm flamma furentibus Austris
Incidit; aut rapidus montano flumine torrens 305
Sternit agros, sternit sata læta boumque labores,
Præcipitesque trahit silvas: stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum verò manifesta fides, Danaûmque patescunt
Insidiæ: jam Deïphobi dedit ampla ruinam, 310
Vulcano superante, domus: jam proximus ardet
Ucalegon: Sigea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virûm, clangorque tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis;
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem
Cum sociis ardent animi: furor iraque mentem 316
Præcipitant, pulchrumque mori, succurrit, in armis.
Ecce autem telis Panthus elapsus Achivûm,
Panthus Othryades, arcis Phœbique sacerdos,
Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit. 321
"Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?"
Vix ea fatus eram, gemitu cùm talia reddit:—
"Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniæ: fuimus Troës, fuit Ilium, et ingens 325
Gloria Teucrorum: ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit: incensâ Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans: portis alii bipatentibus adsunt, 330
Millia quot magnis nunquam venêre Mycenis,

Obsedêre alii telis angusta viarum
Oppositi; stat ferri acies mucrone corusco,
Stricta, parata neci: vix primi prælia tentant
Portarum vigiles, et cæco Marte resistunt." 335
Talibus Othryadæ dictis, et numine Divûm,
In flammas et in arma feror; quò tristis Erinnys,
Quò fremitus vocat, et sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Rhipeus et maximus annis
Epytus, oblati per lunam, Hypanisque, Dymasque,
Et lateri agglomerant nostro; juvenisque Chorœbus
Mygdonides: illis ad Trojam fortè diebus
Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat:
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis 345
Audîerit.
Quos ubi confertos audere in prælia vidi,
Incipio super his:—"Juvenes, fortissima frustrà
Pectora, si vobis audentem extrema cupido est
Certa sequi (quæ sit rebus fortuna videtis: 350
Excessêre omnes adytis arisque relictis
Dî, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
Incensæ:) moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem."
Sic animis juvenum furor additus. Inde (lupi ceu
Raptores, atrâ in nebulâ, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus expectant siccis;) per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tenemus
Urbis iter: nox atra cavâ circumvolat umbrâ. 360
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut possit lacrymis æquare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et religiosa deorum 365
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,
Victoresque cadunt Danai: crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se Danaûm, magnâ comitante catervâ, 370

Androgeus offert nobis, socia agmina credens
Inscius; atque ultrò verbis compellat amicis:—
"Festinate, viri; nam quæ tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama: vos celsis nunc primùm a navibus itis?" 375
Dixit: et extemplò (neque enim responsa dabantur
Fida satìs) sensit medios delapsus in hostes:
Obstupuit, retròque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repentè refugit 380
Attollentem iras, et cœrula colla tumentem:
Haud secus Androgeus visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis et circumfundimur armis;
Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus; aspirat primo fortuna labori. 385
Atque hìc exultans successu animisque Corœbus,
"O socii, quà prima," inquit, "fortuna salutis
Monstrat iter, quàque ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clypeos, Danaûmque insignia nobis
Aptemus: dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi." Sic fatus, deinde comantem 391
Androgei galeam, clypeique insigne decorum
Induitur; laterique Argivum accommodat ensem.
Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit: spoliis se quisque recentibus armat. 395
Vadimus immixti Danais, haud numine nostro;
Multaque per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaûm demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, et littora cursu
Fida petunt: pars ingentem formidine turpi 400
Scandunt rursus equum, et notâ conduntur in alvo.
Heu, nihil invitis fas quenquam fidere Divis!
Ecce, trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustrà: 405
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiatâ mente Corœbus,
Et sese medium injecit moriturus in agmen.

Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hìc primùm ex alto delubri culmine telis 410
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
Armorum facie, et Graiarum errore jubarum.
Tum Danai, gemitu atque ereptæ virginis irâ,
Undique collecti invadunt; acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis: 415
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et lætus Eois
Eurus equis: stridunt silvæ, sævitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscurâ nocte per umbram 420
Fudimus insidiis, totâque agitavimus urbe,
Apparent: primi clypeos mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero: primusque Corœbus
Peneleï dextrâ, Divæ armipotentis ad aram, 425
Procumbit: cadit et Rhipeus, justissimus unus
Qui fuit in Teucris, et servantissimus æqui;
Dîs aliter visum: pereunt Hypanisque, Dymasque,
Confixi a sociis: nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit. 430
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ullas
Vitavisse vices Danaûm; et, si fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
Iphitus et Pelias mecum; quorum Iphitus ævo 435
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi;
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.

Hìc verò ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
Bella forent, nulli totâ morerentur in urbe;
Sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque actâ testudine limen. 441
Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus, clypeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contrà turres ac tecta domorum 445
Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,

Extremâ jam in morte parant defendere telis;
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedêre fores, has servant agmine denso. 450
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo: infelix quà se, dum regna manebant, 455
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, undè
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra 460
Eductam (tectis, undè omnis Troja videri,
Et Danaûm solitæ naves, et Achaïca castra;)
Aggressi ferro circùm, quà summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, impulimusque: ea lapsa repentè ruinam
Cum sonitu trahit, et Danaûm super agmina latè
Incidit: ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum, primoque in limine, Pyrrhus
Exultat, telis et luce coruscus ahenâ: 470
Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terrâ tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positis novus exuviis, nitidusque juventâ,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis. 475
Unà ingens Periphas, et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon; unà omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos correptâ dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vellit 480
Æratos; jamque excisâ trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intùs, et atria longa patescunt;
Apparent Priami et veterum penetralia regum;

Armatosque vident stantes in limine primo. 485
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur; penitusque cavæ plangoribus ædes
Fœmineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt. 490
Instat vi patriâ Pyrrhus: nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Janua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Immissi Danai, et latè loca milite complent. 495
Non sic, aggeribus ruptis cùm spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas;
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuêre: tenent Danai, quà deficit ignis. 505
Forsitan et Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis ubi captæ casum, convulsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem,
Arma diu senior desueta trementibus ævo
Circumdat nequicquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe,
Ingens ara fuit, juxtàque veterrima laurus,
Incumbens aræ, atque umbrâ complexa Penates.
Hìc Hecuba et natæ nequicquam altaria circum, 515
Præcipites atrâ ceu tempestate columbæ,
Condensæ, et Divûm amplexæ simulacra tenebant.
Ipsum autem sumtis Priamum juvenilibus armis
Ut vidit, "Quæ mens tam dira, miserrime conjux,
Impulit his cingi telis? aut quò ruis?" inquit. 520
"Non tali auxilio, nec defensoribus istis

Tempus eget: non, si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede: hæc ara tuebitur omnes;
Aut moriere simul." Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacrâ longævum in sede locavit. 525
Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius: illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamque manu tenet, et premit hastâ.
Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hìc Priamus, quanquam in mediâ jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci, iræque pepercit:
"At tibi pro scelere," exclamat, "pro talibus ausis, 535
Dî (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet)
Persolvant grates dignas, et præmia reddant
Debita: qui nati coram me cernere letum
Fecisti, et patrios fœdâsti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles 540
Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit."
Sic fatus senior; telumque imbelle sine ictu
Conjecit, rauco quod protinus ære repulsum 545
E summo clypei nequicquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus:—"Referes ergò hæc, et nuntius ibis
Pelidæ genitori: illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere." Hæc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit, et in multo lapsantem sanguine nati;
Implicuitque comam lævâ; dextrâque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam et prolapsa videntem 555
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ: jacet ingens littore truncus,
Avulsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primùm sævus circumstetit horror:

Obstupui: subiit cari genitoris imago, 560
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subiit deserta Creüsa,
Et direpta domus, et parvi casus Iüli.
Respicio; et, quæ sit me circum copia, lustro.
Deseruêre omnes defessi, et corpora saltu 565
Ad terram misêre, aut ignibus ægra dedêre.
Jamque adeò super unus eram, cùm limina Vestæ
Servantem, et tacitam secretâ in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti. 570
Illa, sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaûm, et deserti conjugis iras
Permetuens, Trojæ et patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsêre ignes animo: subit ira cadentem 575
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere pœnas.
"Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenas
Aspiciet, partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turbâ et Phrygiis comitata ministris? 580
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudârit sanguine littus?
Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
Fœmineâ in pœnâ est, nec habet victoria laudem;
Extinxisse nefas tamen, et sumsisse merentis 585
Laudabor pœnas; animumque explêsse juvabit
Ultricis flammæ, et cineres satiâsse meorum."
Talia jactabam, et furiatâ mente ferebar,
Cùm mihi se, non antè oculis tam clara, videndam
Obtulit, et purâ per noctem in luce refulsit 590
Alma parens, confessa Deam, qualisque videri
Cœlicolis et quanta solet; dextrâque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:—
"Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit? 595
Non priùs aspicies, ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creüsa,

Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiæ
Circum errant acies; et, ni mea cura resistat,
Jam flammæ tulerint, inimicus et hauserit ensis. 600
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris: Divûm inclementia, Divûm
Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
Aspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, et humida circùm 605
Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis
Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hìc, ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros, magnoque emota tridenti 610
Fundamenta quatit, totamque a sedibus urbem
Eruit: hìc Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas 615
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone sævâ.
Ipse Pater Danais animos viresque secundas
Sufficit: ipse Deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque imponé labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam." 620
Dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna Deûm.

Tum verò omne mihi visum considere in ignes
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troja. 625
Ac, veluti summis antiquam in montibus ornum
Cùm ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat:
Vulneribus donec paulatim evicta, supremum 630
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac, ducente Deo, flammam inter et hostes
Expedior; dant tela locum, flammæque recedunt.
Ast ubi jam patriæ perventum ad limina sedis,
Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos

Optabam primùm montes, primùmque petebam,
Abnegat excisâ vitam producere Trojâ,
Exiliumque pati. "Vos o, quibus integer ævi
Sanguis," ait, "solidæque suo stant robore vires:
Vos agitate fugam. 640
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
Has mihi servâssent sedes: satìs una superque
Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi.
Sic o, sic positum affati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam: miserebitur hostis, 645
Exuviasque petet: facilis jactura sepulcri.
Jampridem invisus Divis et inutilis annos
Demoror; ex quo me Divûm pater atque hominum
Fulminis afflavit ventis, et contigit igni." [rex
Talia perstabat memorans, fixusque manebat. 650
Nos contrà effusi lacrymis, conjuxque Creüsa,
Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus hæret in ìsdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium, aut quæ jam fortuna dabatur?
"Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperâsti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tantâ superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ 660
Teque tuosque juvat; patet isti janua leto.
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quòd me per tela, per ignes,
Eripis? ut mediis hostem in penetralibus, utque 665
Ascaniumque, patremque meum, juxtàque Creüsam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Prælia: nunquam omnes hodie moriemur inulti." 670
Hìc ferro accingor rursus; clypeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux

Hærebat, parvumque patri tendebat Iülum:
"Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum; 675
Sin aliquam expertus sumtis spem ponis in armis,
Hanc primùm tutare domum. Cui parvus Iülus,
Cui pater, et conjux quondam tua dicta, relinquor?"
Talia vociferans, gemitu tectum omne replebat;
Cùm subitum, dictuque oritur mirabile monstrum:
Namque manus inter, mœstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iüli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis
Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem 685
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, et cœlo palmas cum voce tetendit:—
"Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos; hoc tantùm: et, si pietate meremur,
Da deinde auxilium pater, atque hæc omina firma."
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit lævùm, et de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multâ cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti, 695
Cernimus Idæâ claram se condere silvâ,
Signantemque vias; tum longo limite sulcus
Dat lucem, et latè circùm loca sulfure fumant.
Hìc verò victus genitor se tollit ad auras,
Affaturque Deos, et sanctum sidus adorat:— 700
"Jam jam nulla mora est: sequor, et, quà ducitis, adsum.
Dî patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso."
Dixerat ille: et jam per mœnia clarior ignis 705
Auditur, propiùsque æstus incendia volvunt.
"Ergò age, care pater, cervici imponere nostræ:
Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit.
Quo res cunque cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit: mihi parvus Iülus 710
Sit comes, et longè servet vestigia conjux.

Vos, famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus, templumque vetustum
Desertæ Cereris, juxtàque antiqua cupressus,
Religione patrum multos servata per annos: 715
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.
Me, bello e tanto digressum et cæde recenti,
Attrectare nefas; donec me flumine vivo
Abluero." 720
Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla
Veste super, fulvique insternor pelle leonis,
Succedoque oneri: dextræ se parvus Iülus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis:
Ponè subit conjux. Ferimur per opaca locorum;
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant 725
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam; subitò cùm creber ad aures 731
Visus adesse pedum sonitus: genitorque per umbram
Prospiciens, "Nate," exclamat, "fuge, nate; propin-
Ardentes clypeos atque æra micantia cerno." [quant:
Hìc mihi nescio quod trepido malè numen amicum
Confusam eripuit mentem: namque avia cursu 736
Dum sequor, et notâ excedo regione viarum,
Heu! misero conjux fatone erepta Creüsa
Substitit, erravitne viâ, seu lassa resedit,
Incertum: nec pòst oculis est reddita nostris. 740
Nec priùs amissam respexi, animumque reflexi,
Quàm tumulum antiquæ Cereris, sedemque sacratam
Venimus: hìc demum collectis omnibus una
Defuit, et comites natumque virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque Deorumque?
Aut quid in eversâ vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisemque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curvâ valle recondo:
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.

Stat casus renovare omnes, omnemque reverti 750
Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.
Principio muros, obscuraque limina portæ,
Quà gressum extuleram, repeto; et vestigia retrò
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si fortè pedem, si fortè tulisset,
Me refero: irruerant Danai, et tectum omne tene-
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento [bant.
Volvitur; exsuperant flammæ, furit æstus ad auras.
Procedo ad Priami sedes, arcemque reviso, 760
Et jam porticibus vacuis, Junonis asylo,
Custodes lecti Phœnix et dirus Ulysses
Prædam asservabant: huc undique Troïa gaza
Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis, 765
Congeritur: pueri et pavidæ longo ordine matres
Stant circùm.
Ausus quinetiam voces jactare per umbram
Implevi clamore vias, mœstusque Creüsam [cavi.
Nequicquam ingeminans, iterumque iterumque vo-
Quærenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creüsæ
Visa mihi ante oculos, et notâ major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:— 775
"Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
O dulcis conjux? non hæc sine numine Divûm
Eveniunt: nec te comitem asportare Creüsam
Fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exilia, et vastum maris æquor arandum:
Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
Inter opima virûm leni fluit agmine Tybris.
Illic res lætæ, regnumque, et regia conjux
Parta tibi: lacrymas dilectæ pelle Creüsæ.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
Aspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
Dardanis, et Divæ Veneris nurus:

Sed me magna Deûm genitrix his detinet oris.
Jamque vale, et nati serva communis amorem."
Hæc ubi dicta dedit, lacrymantem, et multa volentem
Dicere, deseruit, tenuesque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circùm;
Ter frustrà comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demum socios consumtâ nocte reviso: 795
Atque hìc ingentem comitum affluxisse novorum
Invenio admirans numerum; matresque, virosque,
Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
Undique convenêre, animis opibusque parati,
In quascunque velim pelago deducere terras. 800
Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

LIBER III.

Postquam res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum Superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja;
Diversa exilia, et desertas quærere terras,
Auguriis agimur Divûm; classemque sub ipsâ 5
Antandro, et Phrygiæ molimur montibus Idæ,
Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur:
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas,
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat;
Littora cùm patriæ lacrymans, portusque relinquo, 10
Et campos ubi Troja fuit: feror exul in altum
Cum sociis, natoque, Penatibus, et magnis Dîs.
Terra prŏcul vastis colitur Mavortia campis,
(Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo)
Hospitium antiquum Trojæ, sociique Penates, 15
Dum fortuna fuit. Feror huc, et littore curvo

Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis;
*Æneadas*que meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionææ matri, Divisque ferebam
Auspicibus cœptorum operum; superoque nitentem
Cœlicolûm regi mactabam in littore taurum.
Fortè fuit juxtà tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus:
Accessi, viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras, 25
Horrendum, et dictu video mirabile monstrum.
Nam quæ prima solo, ruptis radicibus, arbos
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant: mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis. 30
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et causas penitus tentare latentes:
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo Nymphas venerabar agrestes,
Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis, 35
Ritè secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nixu
Aggredior, genibusque adversæ obluctor arenæ,
(Eloquar, an sileam?) gemitus lacrymabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures:— 40
"Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto;
Parce pias scelerare manus; non me tibi Troja
Externum tulit; haud cruor hic de stipite manat.
Heu fuge crudeles terras, fuge littus avarum;
Nam Polydorus ego: hìc confixum ferrea texit 45
Telorum seges, et jaculis increvit acutis."
Tum verò ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Hunc Polydorum, auri quondam cum pondere [magno,
Infelix Priamus furtim mandârat alendum
Threïcio regi; cùm jam diffideret armis 51
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrûm, et Fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,

Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, et auro 55
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primùmque parentem,
Monstra Deûm refero; et, quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus, sceleratâ excedere terrâ, 60
Linquere pollutum hospitium, et dare classibus Aus-
Ergò instauramus Polydoro funus, et ingens [tros.
Aggeritur tumulo tellus: stant manibus aræ,
Cœruleis mœstæ vittis atrâque cupresso;
Et circùm Iliades crinem de more solutæ. 65
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras; animamque sepulcro
Condimus, et magnâ supremum voce ciemus.
Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat Auster in altum:
Deducunt socii naves, et littora complent.
Provehimur portu, terræque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereïdum matri et Neptuno Ægæo,
Quam pius Arcitenens, oras et littora circum 75
Errantem, Gyaro celsâ Myconoque revinxit,
Immotamque coli dedit, et contemnere ventos.
Huc feror; hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit: egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
Vittis et sacrâ redimitus tempora lauro, 81
Occurrit; veterem Anchisen agnoscit amicum;
Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa Dei saxo venerabar structa vetusto:—
"Da propriam, Thymbræe, domum; da mœnia fessis,
Et genus, et mansuram urbem: serva altera Trojæ
Pergama, relliquias Danaûm atque immitis Achillei.
Quem sequimur? quòve ire jubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis illabere nostris."
Vix ea fatus eram; tremere omnia visa repentè, 90
Liminaque, laurusque Dei; totusque moveri
Mons circùm, et mugire adytis cortina reclusis.

Submissi petimus terram, et vox fertur ad aures :—
" Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto 95
Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.
Hìc domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis."
Hæc Phœbus: mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia; et cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt; 100
Quò Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
" Audite, o proceres," ait, " et spes discite vestras.
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto,
Mons Idæus ubi, et gentis cunabula nostræ. 105
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
Maximus undè pater, si ritè audita recordor,
Teucrus Rhœteas primùm est advectus in oras,
Optavitque locum regno: nondum Ilium et arces
Pergameæ steterant, habitabant vallibus imis. 110
Hinc mater cultrix Cybelæ, Corybantiaque æra,
Idæumque nemus: hinc fida silentia sacris,
Et juncti currum dominæ subière leones.
Ergò agite, et, Divûm ducunt quà jussa, sequamur:
Placemus ventos, et Gnossia regna petamus. 115
Nec longo distant cursu: modò Jupiter adsit,
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris."
Sic fatus, meritos aris mactavit honores;
Taurum Neptuno; taurum tibi, pulcher Apollo;
Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis 121
Idomenea ducem, desertaque littora Cretæ;
Hoste vacare domos, sedesque astare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus;
Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donusam,
Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor;
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes, 130

Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergò avidus muros optatæ molior urbis,
*Pergameam*que voco; et lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque ferè sicco subductæ littore puppes; 135
Connubiis arvisque novis operata juventus;
Jura domosque dabam; subitò cùm tabida membris,
Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant 140
Corpora; tum steriles exurere Sirius agros;
Arebant herbæ, et victum seges ægra negabat.
Rursus ad orâclum Ortygiæ Phœbumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quem fessis finem rebus ferat, undè laborum 145
Tentare auxilium jubeat, quò vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat:
Effigies sacræ Divûm, Phrygiique Penates,
Quos mecum a Trojâ, mediisque ex ignibus urbis,
Extuleram, visi ante oculos astare jacentis 150
Insomnis, multo manifesti lumine; quà se
Plena per insertas fundebat luna fenestras:
Tum sic affari, et curas his demere dictis:—
"Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hìc canit: et tua nos, en, ultrò ad limina mittit. 155
Nos te, Dardaniâ incensâ, tuaque arma secuti;
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor;
Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus: tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes: non hæc tibi littora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere Apollo.
Est locus, (*Hesperiam* Graii cognomine dicunt)
Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ;
Œnòtri coluere viri: nunc fama, minores 165
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.

Surge age, et hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer. Corythum, terrasque require
Ausonias: Dictæa negat tibi Jupiter arva." 171
Talibus attonitus visis ac voce Deorum,
(Nec sopor illud erat; sed coràm agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar;
Tum gelidus toto manabat corpore sudor:) 175
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad cœlum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes; 180
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat:—" Nate, Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc repeto, hæc generi portendere debita nostro,
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare. 185
Sed quis ad Hesperiæ venturos littora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, et moniti meliora sequamur."
Sic ait: et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis 190
Vela damus, vastumque cavâ trabe currimus æquor.
Postquam altum tenuêre rates, nec jam ampliùs ullæ
Apparent terræ; cœlum undique, et undique pontus;
Tum mihi cœruleus supra caput astitit imber, [bris.
Noctem hyememque ferens; et inhorruit unda tene-
Continuò venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora; dispersi jactamur gurgite vasto.
Involvêre diem nimbi, et nox humida cœlum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes:
Excutimur cursu, et cæcis erramus in undis. 200
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
Nec meminisse viæ mediâ Palinurus in undâ.
Tres adeò incertos cæcâ caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes:
Quarto terra die primùm se attollere tandem 205
Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.

Vela cadunt; remis insurgimus: haud mora, nautæ
Adnixi torquent spumas, et cœrula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me littora primùm
Accipiunt: Strophades Graio stant nomine dictæ,
Insulæ Ionio in magno, quas dira Celæno,
Harpyiæque colunt aliæ; Phineïa postquam
Clausa domus, mensasque metu liquêre priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla
Pestis et ira Deûm Stygiis sese extulit undis. 215
Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, et pallida semper
Ora fame.

Huc ubi delati portus intravimus, ecce
Læta boum passim campis armenta videmus, 220
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Irruimus ferro, et Divos ipsumque vocamus
In partem prædamque Jovem: tum littore curvo
Extruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt 225
Harpyiæ, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
Immundo: tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavatâ,
Arboribus clausi circùm atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem:
Rursum ex diverso cœli, cæcisque latebris,
Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis;
Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
Edico, et dirâ bellum cum gente gerendum. 235
Haud secus ac jussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt enses, et scuta latentia condunt.
Ergò, ubi delapsæ sonitum per curva dedêre
Littora, dat signum speculâ Misenus ab altâ
Ære cavo: invadunt socii, et nova prælia tentant,
Obscœnas pelagi ferro fœdare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt; celerique fugâ sub sidera lapsæ
Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.

Una in præcelsâ consedit rupe Celæno, 245
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem :—
" Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis,
Et patrio insontes Harpyias pellere regno?
Accipite ergò animis atque hæc mea figite dicta : 250
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit :
Sed non antè datam cingetis mœnibus urbem, 255
Quàm vos dira fames, nostræque injuria cædis,
Ambesas subigat malis absumere mensas."
Dixit : et in silvam pennis ablata refugit.
At sociis subitâ gelidus formidine sanguis
Diriguit ; cecidêre animi ; nec jam ampliùs armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem,
Sive Deæ, seu sint diræ obscœnæque volucres.
At pater Anchises, passis de littore palmis,
Numina magna vocat, meritosque indicit honores :—
" Dî, prohibete minas ; Dî, talem avertite casum, 265
Et placidi servate pios." Tum littore funem
Diripere, excussosque jubet laxare rudentes.
Tendunt vela Noti : ferimur spumantibus undis,
Quà cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos, 270
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacæ, Laërtia regna,
Et terram altricem sævi execramur Ulyssi.
Mox et Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo. 275
Hunc petimus fessi, et parvæ succedimus urbi ;
Anchora de prorâ jacitur ; stant littore puppes.
Ergò, insperatâ tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras ;
Actiaque Iliacis celebramus littora ludis. 280
Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii : juvat evasisse tot urbes

Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hyems aquilonibus asperat undas. 285
Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
Æneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus jubeo, et considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt. 290
Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,
Littoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti ascendimus urbem.
Hìc incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes, 295
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum;
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui; miroque incensum pectus amore,
Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes et littora linquens. 300
Solemnes tum fortè dapes et tristia dona
Ante urbem, in luco, falsi Simoëntis ad undam,
Libabat cineri Andromache, Manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum; viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras. 305
Ut me conspexit venientem, et Troïa circùm
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris,
Diriguit visu in medio; calor ossa reliquit;
Labitur; et longo vix tandem tempore fatur:—
"Verane te facies, verus mihi nuntius affers, 310
Nate Deâ? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est?" Dixit, lacrymasque effudit, et omnem
Implevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco:—
"Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco:
Ne dubita, nam vera vides.
Heu quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quæ digna satìs fortuna revisit?
Hectoris Andromache, Pyrrhin' connubia servas?"
Dejecit vultum, et demissâ voce locuta est:— 320

"O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori; quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patriâ incensâ, diversa per æquora vectæ, 325
Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum
Servitio enixæ tulimus: qui deinde secutus
Ledæam Hermionen, Lacedæmoniosque Hymenæos,
Me famulam famuloque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore 330
Conjugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno: qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit; 335
Pergamaque, Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedêre?
Aut quis te ignarum nostris Deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superatne, et vescitur aurâ?
Quem tibi jam Trojâ—— 340
Ecqua tamen puero est amissæ cura parentis?
Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles,
Et pater Æneas, et avunculus excitat Hector?"
Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat
Incassùm fletus; cùm sese a mœnibus heros 345
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit;
Et multùm lacrymas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum 350
Agnosco, Scææque amplector limina portæ.
Necnon et Teucri sociâ simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis:
Aulaï in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, paterasque tenebant. 355
Jamque dies alterque dies processit; et auræ
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus Austro.
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:—

"Trojugena interpres Divûm, qui numina Phœbi,
Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis, 360
Et volucrum linguas, et præpetis omina pennæ,
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine Divi
Italiam petere, et terras tentare repôstas:
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno 365
Prodigium canit, et tristes denuntiat iras,
Obscœnamque famem) quæ prima pericula vito?
Quidve sequens, tantos possum superare labores?"
Hìc Helenus, cæsis primùm de more juvencis,
Exorat pacem Divûm, vittasque resolvit 370
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phœbe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:—
"Nate Deâ (nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: sic fata Deûm rex 375
Sortitur, volvitque vices; is vertitur ordo:)
Pauca tibi e multis, quò tutior hospita lustres
Æquora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcæ
Scire Helenum, farique vetat Saturnia Juno.— 380
Principio Italiam (quam tu jam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus)
Longa procul longis via dividit invia terris.
Antè et Trinacriâ lentandus remus in undâ,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor, 385
Infernique lacus, Ææeque insula Circæ,
Quàm tutâ possis urbem componere terrâ.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Cùm tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus, 390
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit: requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros:
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo. 395
Has autem terras, Italique hanc littoris oram,

Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis.
Hìc et Narycii posuerunt mœnia Locri,
Et Salentinos obsedit milite campos 400
Lyctius Idomeneus: hìc illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et, positis aris, jam vota in littore solves,
Purpureo velare comas adopertus amictu; 405
Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet:
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hâc casti maneant in religione nepotes.
Ast ubi digressum Siculæ te admoverit oræ 410
Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
Læva tibi tellus, et longo læva petantur
Æquora circuitu: dextrum fuge littus et undas.
Hæc loca, vi quondam et vastâ convulsa ruinâ,
(Tantùm ævi longinqua valet mutare vetustas) 415
Dissiluisse ferunt, cùm protinus utraque tellus
Una foret: venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
Littore diductas angusto interluit æstu.
Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis
Obsidet; atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat undâ.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exertantem, et naves in saxa trahentem. 425
Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus: postrema immani corpore pistrix,
Delphinûm caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circumflectere cursus, 430
Quàm semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et cœruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris implet Apollo,

Unum illud tibi, nate Deâ, præque omnibus unum
Prædicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Junonis magnæ primùm prece numen adora;
Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacriâ fines Italos mittêre relictâ. 440
Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,
Divinosque lacus, et Averna sonantia silvis,
Insanam vatem aspicies, quæ rupe sub imâ
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quæcumque in foliis descripsit carmina virgo, 445
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit;
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt:
Verùm eadem, verso tenuis cùm cardine ventus
Impulit, et teneras turbavit janua frondes;
Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo, 450
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat:
Inconsulti abeunt, sedemque odêre Sibyllæ.
Hìc tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti,
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos: 455
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet; cursusque dabit venerata secundos. 460
Hæc sunt, quæ nostrâ liceat te voce moneri:
Vade age, et ingentem factis fer ad æthera Trojam."—
Quæ postquam vates sic ore effatus amico est,
Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto,
Imperat ad naves ferri, stipatque carinis 465
Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
Loricam consertam hamis, auroque trilicem,
Et conum insignis galeæ, cristasque comantes,
Arma Neoptolemi: sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces; 470
Remigium supplet; socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare jubebat

Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti:
Quem Phœbi interpres multo compellat honore:—
"Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo, 475
Cura Deûm, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniæ tellus; hanc arripe velis.
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est:
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade," ait, "o felix nati pietate: quid ultrà 480
Provehor, et fando surgentes demoror Austros?"
Nec minùs Andromache, digressu mœsta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestes,
Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:— 485
"Accipe et hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachæ testentur amorem,
Conjugis Hectoreæ: cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago!
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat: 490
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo."
Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis:—
"Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies; nullum maris æquor arandum;
Arva neque Ausoniæ semper cedentia retrò
Quærenda. Effigiem Xanthi, Trojamque videtis,
Quam vestræ fecêre manus; melioribus, opto,
Auspiciis, et quæ fuerit minùs obvia Graiis.
Si quando Tybrim vicinaque Tybridis arva 500
Intrâro, gentique meæ data mœnia cernam;
Cognatasque urbes olim, populosque propinquos
Epiro, Hesperiâ, (quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus,) unam faciemus utramque
Trojam animis: maneat nostros ea cura nepotes." 505
Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta,
Undè iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris, ad undam,
Sortiti remos, passimque in littore sicco 510

Corpora curamus: fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium Nox horis acta subibat;
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes
Explorat ventos, atque auribus aëra captat:
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo, 515
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas. 520
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
Cùm procul obscuros colles, humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera coronà 525
Induit, implevitque mero, Divosque vocavit,
Stans celsâ in puppi:—
" Dî, maris et terræ tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi."
Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit 530
Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.
Vela legunt socii, et proras ad littora torquent.
Portus ab Euroö fluctu curvatus in arcum;
Objectæ salsâ spumant aspergine cautes;
Ipse latet: gemino demittunt brachia muro 535
Turriti scopuli, refugitque a littore templum.
Quatuor hìc, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum latè, candore nivali:
Et pater Anchises:—" Bellum, o terra hospita, portas:
Bello armantur equi: bellum hæc armenta minantur:
Sed tamen ìdem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et fræna jugo concordia ferre:
Spes est pacis," ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu; 545
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, ritè
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.
Haud mora: continuò, perfectis ordine votis,

Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Grajugenûmque domos, suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur. Attollit se diva Lacinia contrà,
Caulonisque arces, et navifragum Scylacæum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna;
Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa 555
Audimus longè, fractasque ad littora voces;
Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises:—"Nimirum hæc illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat:
Eripite, o socii, pariterque insurgite remis." 560
Haud minùs ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas;
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, et idem
Subductâ ad Manes imos desidimus undâ. 565
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedêre;
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit;
Ignarique viæ Cyclopum allabimur oris.

Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens
Ipse; sed horrificis juxtà tonat Ætna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favillâ;
Attollitque globos flammarum, et sidera lambit:
Interdum scopulos avulsaque viscera montis 575
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgeri mole hâc, ingentemque insuper Ætnam
Impositam ruptis flammam expirare caminis; 580
Et, fessum quoties mutat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti silvis immania monstra
Perferimus; nec, quæ sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthrâ
Sidereâ polus; obscuro sed nubila cœlo,

Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoö,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Cùm subitò e silvis, macie confecta supremâ, 590
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
Procedit, supplexque manus ad littora tendit.
Respicimus. Dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegmen spinis; at cetera Graius,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis. 595
Isque ubi Dardanios habitus et Troïa vidit
Arma procul, paulùm aspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum: mox sese ad littora præceps
Cum fletu precibusque tulit:—"Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen, 600
Tollite me, Teucri; quascunque abducite terras:
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates:
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto. 605
Si pereo, manibus hominum periisse juvabit."
Dixerat: et genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quæ deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni, atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, depositâ tandem formidine, fatur:—
"Sum patriâ ex Ithacâ, comes infelicis Ulixi;
Nomen Achemenides; Trojam genitore Adamasto
Paupere (mansissetque utinam fortuna!) profectus.
Hìc me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruêre. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intùs opaca, ingens: ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (Dî, talem terris avertite pestem!) 620
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum, et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cùm corpora nostro,
Prensa manu magnâ, medio resupinus in antro,

Frangeret ad saxum, sanieque expersa natarent 625
Limina: vidi, atro cùm membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus:
Haud impune quidem; nec talia passus Ulixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus, 630
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans ac frusta cruento
Per somnum commixta mero; nos, magna precati
Numina, sortitique vices, unà undique circùm
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto 635
Ingens, quod torvâ solum sub fronte latebat,
Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis instar;
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, ô miseri, fugite; atque ab littore funem
Rumpite: 640
Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva hæc habitant ad littora vulgò
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia jam lunæ se cornua lumine complent, 645
Cùm vitam in silvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque, traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas lapidosaque corna,
Dant rami, et vulsis pascunt radicibus herbæ. 650
Omnia collustrans, hanc primùm ad littora classem
Conspexi venientem: huic me, quæcunque fuisset,
Addixi: satìs est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potiùs quocunque absumite leto."
Vix ea fatus erat, summo cùm monte videmus 655
Ipsum inter pecudes vastâ se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et littora nota petentem:
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.
Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves; ea sola voluptas, 660
Solamenque mali: [de collo fistula pendet.]

Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu; graditurque per æquor
Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit. 665
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice sic merito, tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus æquora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verùm ubi nulla datur dextrâ affectare potestas, 670
Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,
Clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
Intremuêre undæ, penitùsque exterrita tellus
Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
At genus e silvis Cyclopum et montibus altis 675
Excitum ruit ad portus, et littora complet.
Cernimus astantes nequicquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes,
Concilium horrendum: quales cùm vertice celso
Aëriæ quercus aut coniferæ cyparissi 680
Constiterunt, silva alta Jovis, lucusve Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocunque rudentes
Excutere, et ventis intendere vela secundis. [dim
[Contrà jussa monent Heleni, Scyllam atque Charyb-
Inter utramque viam, leti discrimine parvo, 685
Nî teneant cursus: certum est dare lintea retro.]
Ecce autem Boreas angustâ a sede Pelori
Missus adest: vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Thapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum 690
Littora Achemenides, comes infelicis Ulixi.

Sicanio prætenta sinu jacet insula contra
Plemmyrium undosum: nomen dixêre priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc, Elidis amnem,
Occultas egisse vias subter mare; qui nunc 695
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur: et inde
Exsupero præpingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni

Radimus, et, fatis nunquam concessa moveri, 700
Apparet Camarina procul, campique Geloï,
Immanisque Gela, fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Acragas ostentat maxima longè
Mœnia, magnanimûm quondam generator equorum;
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus; 705
Et vada dura lego saxis Lilybeïa cæcis.
Hinc Drepani me portus et illætabilis ora
Accipit. Hìc, pelagi tot tempestatibus actus,
Heu! genitorem, omnis curæ casûsque levamen,
Amitto Anchisen: hìc me, pater optime, fessum 710
Deseris, heu! tantis nequicquam erepte perîclis.
Nec vates Helenus, cùm multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus; non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris Deus appulit oris. 715
Sic pater Æneas, intentis omnibus, unus
Fata renarrabat Divûm, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hìc fine quievit.

LIBER IV.

At regina, gravi jamdudum saucia curâ,
Vulnus alit venis, et cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos: hærent infixi pectore vultus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem. 5
Postera Phœbeâ lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram,
Cùm sic unanimam alloquitur malè sana sororem:—
"Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent?
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes? 10
Quem sese ore ferens! quàm forti pectore et armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum:
Degeneres animos timor arguit. Heu quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!

Si mihi non animo fixum immotumque sederet, 15
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit;
Si non pertæsum thalami tædæque fuisset;
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sichæi 20
Conjugis, et sparsos fraternâ cæde Penates,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit: agnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem priùs ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,
Antè, Pudor, quàm te violo, aut tua jura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit: ille habeat secum, servetque sepulcro."
Sic effata, sinum lacrymis implevit obortis. 30
Anna refert:—" O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetuâ mœrens carpêre juventâ?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia nôris?
Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexêre mariti; 35
Non Libyæ, non antè Tyro: despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
Hinc Getulæ urbes, genus insuperabile bello, 40
Et Numidæ infræni cingunt, et inhospita Syrtis:
Hinc deserta siti regio, latèque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam,
Germanique minas?
Dîs equidem auspicibus reor, et Junone secundâ, 45
Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas. [regna
Quam tu urbem, soror, hanc cernes! quæ surgere
Conjugio tali! Teucrûm comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modò posce Deos veniam, sacrisque litatis, 50
Indulge hospitio, causasque innecte morandi;
Dum pelago desævit hyems et aquosus Orion,
Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum."

His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem. 55
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo;
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.
Ipsa tenens dextrâ pateram pulcherrima Dido, 60
Candentis vaccæ media inter cornua fundit;
Aut ante ora Deûm pingues spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
Heu vatum ignaræ mentes! quid vota furentem, 65
Quid delubra juvant? est mollis flamma medullas
Interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totâque vagatur
Urbe furens: qualis conjectâ cerva sagittâ,
Quam procul incautam nemora inter Cressia fixit 70
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fugâ silvas saltusque peragrat
Dictæos; hæret lateri lethalis arundo.
Nunc media Ænean secum per mœnia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam. 75
Incipit effari, mediâque in voce resistit.
Nunc eadem, labente die, convivia quærit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Pòst, ubi digressi, lumenque obscura vicissim 80
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
Sola domo mœret vacuâ, stratisque relictis
Incubat: illum absens absentem auditque videtque;
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem. 85
Non cœptæ assurgunt turres, non arma juventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri 90
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori,

Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:—
"Egregiam verò laudem et spolia ampla refertis,
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Una dolo Divûm si fœmina victa duorum est. 95
Nec me adeò fallit, veritam te mœnia nostra
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quò nunc certamina tanta?
Quin potiùs pacem æternam pactosque hymenæos
Exercemus? habes, totâ quod mente petîsti: 100
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergò populum, paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalesque tuæ Tyrios permittere dextræ."
Olli (sensit enim simulatâ mente locutam, 105
Quò regnum Italiæ Libycas averteret oras)
Sic contrà est ingressa Venus:—"Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello,
Si modò, quod memoras, factum fortuna sequatur?
Sed fatis incerta feror, si Jupiter unam 110
Esse velit Tyriis urbem, Trojâque profectis;
Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjux; tibi fas animum tentare precando:
Perge, sequar." Tum sic excepit regia Juno:—
"Mecum erit iste labor: nunc quâ ratione, quod in-
Confieri possit, paucis (adverte) docebo. [stat,
Venatum Æneas, unàque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixtâ grandine nimbum, 120
Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opacâ.
Speluncam Dido dux et Trojanus eandem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.
Hic Hymenæus erit." Non adversata petenti
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora reliquit:

It portis, jubare exorto, delecta juventus; 130
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant; ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac fræna ferox spumantia mandit. 135
Tandem progreditur, magnâ stipante catervâ,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo:
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Necnon et Phrygii comites, et lætus Iülus, 140
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit:
Qualis, ubi hybernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum 145
Cretesque Dryopesque fremunt, pictique Agathyrsi;
Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Æneas; tantum egregio decus enitet ore. 150
Postquam altos ventum in montes, atque invia lus-
Ecce feræ, saxi dejectæ vertice, capræ [tra,
Decurrêre jugis; aliâ de parte patentes
Transmittunt cursu campos, atque agmina cervi
Pulverulenta fugâ glomerant, montesque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; jamque hos cursu, jam præterit illos;
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum 160
Incipit; insequitur commixtâ grandine nimbus:
Et Tyrii comites passim, et Trojana juventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiêre: ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Trojanus eandem 165
Deveniunt: prima et Tellus et pronuba Juno
Dant signum: fulsêre ignes et conscius æther

Connubiis; summoque ululârunt vertice Nymphæ.
Ille dies primus leti primusque malorum
Causa fuit: neque enim specie famâve movetur, 170
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem;
Conjugium vocat; hoc prætexit nomine culpam.
Extemplò Libyæ magnas it Fama per urbes:
Fama, malum quo non aliud velocius ullum;
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo. 175
Parva metu primò; mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, irâ irritata Deorum,
Extremam (ut perhibent) Cœo Enceladoque sororem
Progenuit; pedibus celerem et pernicibus alis; 180
Monstrum horrendum, ingens: cui quot sunt corpore
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu), [plumæ,
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio terræque per umbram,
Stridens, nec dulci declinat lumina somno: 185
Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbes;
Tam ficti pravique tenax, quàm nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:— 190
Venisse Ænean Trojano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido;
Nunc hyemem inter se luxu, quàm longa, fovere,
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.—
Hæc passim Dea fœda virûm diffundit in ora. 195
Protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Ammone satus, raptâ Garamantide Nymphâ,
Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit, vigilemque sacraverat ignem, 200
Excubias Divûm æternas, pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
Isque, amens animi et rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina Divûm,
Multa Jovem manibus supplex orâsse supinis:— 205

"Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenæum libat honorem,
Aspicis hæc? an te, genitor, cùm fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæcique in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent? 210
Fœmina, quæ nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit; cui littus arandum,
Cuique loci leges dedimus; connubia nostra
Repulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu, 215
Mæoniâ mentum mitrâ crinemque madentem
Subnexus, rapto potitur; nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famâmque fovemus inanem."
  Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audiit omnipotens; oculosque ad mœnia torsit 220
Regia, et oblitos famæ melioris amantes.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:—
"Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis;
Dardaniumque ducem, Tyriâ Carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit urbes, 225
Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Graiûmque ideo bis vindicat armis:
Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri 230
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse suâ molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit, aut quâ spe inimicâ in gente moratur? 235
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget.—Hæc summa est, hic nostri nuntius esto."
  Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: et primùm pedibus talaria nectit
Aurea; quæ sublimem alis, sive æquora supra, 240
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hâc animas ille evocat Orco
Pallentes; alias sub tristia Tartara mittit;

Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat:
Illâ fretus agit ventos, et turbida tranat 245
Nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit:
Atlantis, cinctum assiduè cui nubibus atris
Piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit; tum flumina mento 250
Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hìc primùm paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit; avi similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta. 255
Haud aliter terras inter cœlumque volabat;
Littus arenosum Libyæ ventosque secabat
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primùm alatis tetigit magalia plantis,
Ænean fundantem arces, ac tecta novantem 260
Conspicit: atque illi stellatus iaspide fulvâ
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna,
Demissa ex humeris; dives quæ munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Continuò invadit:—"Tu nunc Carthaginis altæ 265
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis, heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse Deûm tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum et terras qui numine torquet;
Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras:— 270
Quid struis, aut quâ spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tuâ moliris laude laborem,
Ascanium surgentem, et spes hæredis Iüli
Respice; cui regnum Italiæ Romanaque tellus 275
Debentur." Tali Cyllenius ore locutus
Mortales visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At verò Æneas aspectu obmutuit amens;
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
Ardet abire fugâ, dulcesque relinquere terras,

Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? quæ prima exordia sumat?
[Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc;
In partesque rapit varias, perque omnia versat.]
Hæc alternanti potior sententia visa est. [thum:
Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Cloan-
Classem aptent taciti, sociosque ad littora cogant;
Arma parent; et, quæ sit rebus causa novandis, 290
Dissimulent; sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ociùs omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt. 295
At regina dolos (quis fallere possit amântem!
Præsensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens. Eadem impia fama furenti
Detulit armari classem, cursumque parari.
Sævit inops animi, totamque incensa per urbem 300
Bacchatur; qualis commotis excita sacris
Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Ænean compellat vocibus ultro:—
"Dissimulare etiam sperâsti, perfide, tantum 305
Posse nefas, tacitusque meâ decedere terrâ?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hyberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum, 310
Crudelis? Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troja antiqua maneret,
Troja per undosum peteretur classibus æquor?
Mene fugis? per ego has lacrymas dextramque tuam, te,
(Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui) 315
Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum; miserere domûs labentis, et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.

Te propter Libycæ gentes, Nomadumque tyranni 320
Odêre, infensi Tyrii: te propter eundem
Extinctus pudor, et, quâ solâ sidera adibam,
Fama prior. Cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater 325
Destruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles; si quis mihi parvulus aulâ
Luderet Æneas, qui te tamen ore referret;
Non equidem omnino capta aut deserta viderer." 330
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert:—"Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam, regina, negabo
Promeritam; nec me meminisse pigebit Elisæ, 335
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Nec ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam 340
Auspiciis, et sponte meâ componere curas,
Urbem Trojanam primùm dulcesque meorum
Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent;
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo, 345
Italiam Lyciæ jussêre capessere sortes.
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet urbis,
Quæ tandem Ausoniâ Teucros considere terrâ
Invidia est? et nos fas extera quærere regna. 350
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago:
Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
Quem regno Hesperiæ fraudo et fatalibus arvis. 355
Nunc etiam interpres Divûm, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeres mandata per auras

Detulit. Ipse Deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine, meque tuis incendere, teque querelis: 360
Italiam non sponte sequor."

Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:—
"Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admôrunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrymas victus dedit? aut miseratus amantem
est? 370
Quæ quibus anteferam? jam jam nec maxima Juno
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides. Ejectum littore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios a morte reduxi. 375
Heu! Furiis incensa feror. Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso
Interpres Divûm fert horrida jussa per auras:
Scilicet is Superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello. 380
I, sequere Italiam ventis; pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus absens;
Et, cùm frigida mors animâ seduxerit artus, 385
Omnibus umbra locis adero: dabis, improbe, pœnas:
Audiam, et hæc manes veniet mihi fama sub imos."
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Ægra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
Linquens multa metu cunctantem, et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.

At pius Æneas, quanquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas,

Multa gemens, magnoque animum labefactus amore;
Jussa tamen Divûm exsequitur, classemque revisit.
Tum verò Teucri incumbunt, et littore celsas
Deducunt toto naves; natat uncta carina;
Frondentesque ferunt remos, et robora silvis
Infabricata, fugæ studio. 400
Migrantes cernas, totâque ex urbe ruentes:
Ac veluti ingentem formicæ farris acervum
Cùm populant, hyemis memores, tectoque reponunt,
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt 405
Obnixæ frumenta humeris; pars agmina cogunt,
Castigantque moras: opere omnis semita fervet.
 Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus?
Quosve dabas gemitus, cùm littora fervere latè
Prospiceres arce ex summâ, totumque videres 410
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor?
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis?
Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori;
Ne quid inexpertum, frustrà moritura, relinquat. 415
"Anna, vides toto properari littore; circùm
Undique convenêre; vocat jam carbasus auras;
Puppibus et læti nautæ imposuêre coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero: miseræ hoc tamen unum 420
Exsequere, Anna, mihi: solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus et tempora nôras.
I, soror, atque hostem supplex affare superbum.
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem 425
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi;
Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli:
Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quò ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
Expectet facilemque fugam, ventosque ferentes. 430
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro;
Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat:

Tempus inane peto, requiem spatiumque furori;
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam, (miserere sororis!) 435
Quam mihi cùm dederis, cumulatam morte remittam."
Talibus orabat, talesque miserrima fletus
Fertque refertque soror: sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
Fata obstant, placidasque viri Deus obstruit aures. 440
Ac velut, annoso validam cùm robore quercum
Alpini Boreæ nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant, it stridor, et altè
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa hæret scopulis; et quantùm vertice ad auras
Ætherias, tantùm radice in Tartara tendit:
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas:
Mens immota manet; lacrymæ volvuntur inanes.
Tum verò infelix fatis exterrita Dido 450
Mortem orat; tædet cœli convexa tueri.
Quò magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, thuricremis cùm dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festâ fronde revinctum:
Hinc exaudiri voces et verba vocantis 460
Visa viri, nox cùm terras obscura teneret;
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, et longas in fletum ducere voces;
Multaque præterea vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant; agit ipse furentem 465
In somnis ferus Æneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios desertâ quærere terrâ:
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas;

Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Cùm fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.
  Ergò, ubi concepit Furias evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit, et, mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:—
"Inveni, germana, viam (gratare sorori),
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta, solemque cadentem, 480
Ultimus Æthiopum locus est; ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos, 485
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit; ast aliis duras immittere curas,
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retrò;
Nocturnosque ciet manes. Mugire videbis 490
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, Deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige; et arma viri, thalamo quæ fixa reliquit 495
Impius, exuviasque omnes, lectumque jugalem,
Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monumenta jubet monstratque sacerdos."
Hæc effata silet; pallor simul occupat ora:
Non tamen Anna novis prætexere funera sacris 500
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quàm morte Sichæi.
Ergò jussa parat.
At Regina, pyrâ penetrali in sede sub auras
Erectâ ingenti, tædis atque ilice sectâ, 505
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funereâ: super, exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.

Stant aræ circùm; et crines effusa sacerdos
Tercentum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni;
Falcibus et messæ ad lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni;
Quæritur et nascentis equi de fronte revulsus, 515
Et matri præreptus amor.
Ipsa molâ manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recinctâ,
Testatur moritura Deos, et conscia fati
Sidera: tum, si quod non æquo fœdere amantes 520
Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvæque et sæva quiêrant
Æquora; cùm medio volvuntur sidera lapsu;
Cùm tacet omnis ager; pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus latè liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti
[Lenibant curas, et corda oblita laborum.]
At non infelix animi Phœnissa; neque unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curæ, rursusque resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeò insistit, secumque ita corde volutat:—
"En! quid ago? rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sim toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrûm
Jussa sequar? quiane auxilio juvat antè levatos,
Et bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusve superbis
Invisam accipiet? nescis, heu, perdita, necdum
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fugâ nautas comitabor ovantes?
An Tyriis, omnique manu stipata meorum
Inferar? et, quos Sidoniâ vix urbe revelli, 545
Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?

Quin morere, ut merita es; ferroque averte dolorem.
Tu lacrymis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam 550
Degere more feræ, tales nec tangere curas?
Non servata fides cineri promissa Sichæo."
  Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Æneas celsâ in puppi, jam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus jam ritè paratis. 555
Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, et membra decora juventæ:—
"Nate Deâ, potes hoc sub casu ducere somnos? 560
Nec, quæ circum stent te deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
Collucere faces, jam fervere littora flammis,
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras: varium et mutabile semper
Fœmina." Sic fatus nocti se immiscuit atræ. 570
  Tum verò Æneas, subitis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:—
"Præcipites vigilate, viri, et considite transtris:
Solvite vela citi. Deus, æthere missus ab alto,
Festinare fugam, tortosque incidere funes, 575
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte Deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o, placidusque juves, et sidera cœlo
Dextra feras." Dixit: vaginâque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro. 580
Idem omnes simul ardor habet; rapiuntque, ruuntque;
Littora deseruêre; latet sub classibus æquor;
Adnixi torquent spumas, et cœrula verrunt.
  Et jam prima novo spargebat lumine terras

Tithoni croceum linquens Aurora cubile: 585
Regina e speculis ut primùm albescere lucem
Vidit, et æquatis classem procedere velis,
Littoraque, et vacuos sensit sine remige portus,
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventesque abscissa comas:—"Proh Jupiter! ibit
Hic," ait, "et nostris illuserit advena regnis?
Non arma expedient, totâque ex urbe sequentur,
Deripientque rates alii navalibus? ite,
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.
Quid loquor? aut ubi sum? quæ mentem insania mu-
Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt? [tat?
Tum decuit, cùm sceptra dabas. En dextra fidesque!
Quem secum patrios aiunt portare Penates!
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem!
Non potui abreptum divellere corpus, et undis 600
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis?
Verùm anceps pugnæ fuerat fortuna! fuisset;
Quem metui moritura? faces in castra tulissem,
Implêssemque foros flammis, natumque patremque
Cum genere extinxêm: memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum, et conscia Juno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
Et Diræ ultrices, et Dî morientis Elisæ, 610
Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est;
Et sic fata Jovis poscunt; hic terminus hæret;
At bello audacis populi vexatus et armis, 615
Finibus extorris, complexu avulsus Iüli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera: nec, cùm se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno aut optatâ luce fruatur;
Sed cadat ante diem, mediâque inhumatus arenâ. 620
Hæc precor: hanc vocem extremam cum sanguine
fundo.

Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, 625
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires.
Littora littoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotesque."
Hæc ait, et partes animum versabat in omnes, 630
Invisam quærens quamprimùm abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sichæi
(Namque suam patriâ antiquâ cinis ater habebat):—
"Annam, cara, mihi, nutrix, huc siste sororem:
Dic corpus properet fluviali spargere lymphâ, 635
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
Sic veniat; tuque ipsa piâ tege tempora vittâ.
Sacra Jovi Stygio, quæ ritè incepta paravi,
Perficere est animus; finemque imponere curis;
Dardaniique rogum capitis permittere flammæ." 640
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
At trepida et cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, et pallida morte futurâ,
Interiora domûs irrumpit limina, et altos 645
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
Hìc, postquam Iliacas vestes notumque cubile
Conspexit, paullùm lacrymis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:— 650
"Dulces exuviæ, dum fata Deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
Vixi; et, quem dederat cursum fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem præclaram statui: mea mœnia vidi: 655
Ulta virum, pœnas inimico a fratre recepi:
Felix, heu nimiùm felix! si littora tantùm
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ."
Dixit; et, os impressa toro, "Moriemur inultæ:

Sed moriamur!" ait: "sic, sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis."
Dixerat: atque illam media inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta 665
Atria, concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis gemituque et fœmineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus æther:
Non aliter quàm si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros; flammæque furentes 670
Culmina perque hominum volvantur perque Deorum.
Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror fœdans et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:—
"Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas? 675
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primùm deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? eadem me ad fata vocâsses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi 680
Voce Deos, sic te ut positâ crudelis abessem?
Extinxti me teque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date, vulnera lymphis
Abluam; et, extremus si quis super halitus errat,
Ore legam." Sic fata, gradus evaserat altos, 685
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa, graves oculos conata attollere, rursus
Deficit: infixum stridit sub pectore vulnus.
Ter sese attollens, cubitoque innixa, levavit; 690
Ter revoluta toro est; oculisque errantibus alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque repertâ.
Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem,
Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam (quia nec fato, meritâ nec morte peribat;
Sed misera ante diem, subitoque accensa furore;)

Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergò Iris croceis per cœlum roscida pennis, 700
Mille trahens varios adverso Sole colores,
Devolat, et supra caput astitit:—"Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo."
Sic ait, et dextrâ crinem secat: omnis et unà
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit. 705

LIBER V.

INTEREA medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat;
Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elisæ
Collucent flammis. Quæ tantum accenderit ignem,
Causa latet; duri magno sed amore dolores 5
Polluto, notumque, furens quid fœmina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuêre rates, nec jam ampliùs ulla
Occurrit tellus, cœlum undique et undique pontus,
Olli cœruleus supra caput astitit imber, 10
Noctem hyememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab altâ:—
"Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras?" Sic deinde locutus,
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:—
"Magnanime Ænea, non, si mihi Jupiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti; atque in nubem cogitur aër: 20
Nec nos obniti contrà, nec tendere tantum
Sufficimus: superat quoniam Fortuna, sequamur;
Quòque vocat, vertamus iter. Nec littora longè
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos;
Si modò rite memor servata remetior astra." 25

Tum pius Æneas:—"Equidem sic poscere ventos
Jamdudum, et frustrà cerno te tendere contrà:
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quòve magis fessas optem dimittere naves,
Quàm quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?"
Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri: fertur cita gurgite classis:
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
At procul excelso miratus vertice montis 35
Adventum, sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus, in jaculis et pelle Libystidis ursæ;
Troïa Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gazâ lætus agresti 40
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cùm primo stellas oriente fugârat
Clara dies, socios in cœtum littore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:—
"Dardanidæ magni, genus alto a sanguine Divûm,
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terrâ, mœstasque sacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic Dî voluistis) habebo. 50
Hunc ego Gætulis agerem si syrtibus exul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenæ;
Annua vota tamen, solemnesque ordine pompas
Exequerer; strueremque suis altaria donis.
Nunc ultrò ad cineres ipsius et ossa parentis, 55
Haud equidem sine mente, reor, sine numine Divûm,
Adsumus; et portus delati intramus amicos.
Ergò agite, et lætum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos; atque hæc me sacra quotannis
Urbe velit positâ templis sibi ferre dicatis. 60
Bina boum vobis Trojâ generatus Acestes
Dat numero capita in naves: adhibete Penates
Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.

Præterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem, 65
Prima citæ Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui, viribus audax,
Aut jaculo incedit melior, levibusve sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cæstu,
Cuncti adsint, meritæque expectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, et cingite tempora ramis."
Sic fatus, velat maternâ tempora myrto:
Hoc Helymus facit, hoc ævi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius; sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat 75
Ad tumulum, magnâ medius comitante catervâ.
Hìc duo ritè mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:—
"Salve, sancte parens: iterum salvete, recepti 80
Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ!
Non licuit fines Italos, fàtaliaque arva, [brim."
Nec tecum Ausonium, quicunque est, quærere Ty-
Dixerat hæc; adytis cùm lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit, 85
Amplexus placidè tumulum, lapsusque per aras;
Cœruleæ cui terga notæ, maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille trahit varios adverso sole colores.
Obstupuit visu Æneas: ille agmine longo 90
Tandem inter pateras et levia pocula serpens,
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magìs inceptos genitori instaurat honores;
Incertus, geniumne loci, famulumne parentis 95
Esse putet: cædit quinas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos;
Vinaque fundebat pateris; animamque vocabat
Anchisæ magni, manesque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quæ cuique est copia, læti 100
Dona ferunt; onerantque aras, mactantque juvencos:

Ordine ahena locant alii; fusique per herbam
Subjiciunt verubus prunas, et viscera torrent.
Expectata dies aderat, nonamque serenâ
Auroram Phaëtontis equi jam luce vehebant; 105
Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
Excierat: læto complêrant littora cœtu,
Visuri Æneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos, circoque locantur
In medio: sacri tripodes, viridesque coronæ, 110
Et palmæ, pretium victoribus; armaque, et ostro
Perfusæ vestes, argenti aurique talenta:
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor, ex omni delectæ clâsse, carinæ. 115
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmî;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi; 120
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magnâ; Scyllâque Cloanthus
Cœruleâ, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum, spumantia contra
Littora, quod tumidis submersum tunditur olim 125
Fluctibus, hyberni condunt ubi sidera Cori:
Tranquillo silet, immotâque attollitur undâ
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hìc viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis, pater; unde reverti 130
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt; ipsique in puppibus auro
Ductores longè effulgent ostroque decori:
Cetera populeâ velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit. 135
Considunt transtris, intentaque brachia remis;
[Intenti expectant signum; exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.]
Indè, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes

(Haud mora) prosiluêre suis; ferit æthera clamor 140
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis;
Infindunt pariter sulcos; totumque dehiscit,
Convulsum remis rostrisque tridentibus, æquor:
Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuêre, ruuntque effusi carcere, currus; 145
Nec sic immissis aurigæ undantia lora
Concussêre jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virûm studiisque faventûm
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Littora; pulsati colles clamore resultant. 150
Effugit ante alios, primusque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas: quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem: 155
Et nunc Pristis habet; nunc victam præterit ingens
Centaurus; nunc unà ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longâ sulcant vada salsa carinâ.
Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant;
Cùm princeps medioque Gyas in gurgite victor 160
Rectorem navis compellat voce Menœten:—
"Quò tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
Littus ama; et lævas stringat, sine, palmula cautes:
Altum alii teneant." Dixit: sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas. 165
"Quò diversus abis? iterum, pete saxa, Menœte:"
Cum clamore Gyas revocabat; et ecce! Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
Radit iter lævum interior, subitusque priorem 170
Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
Tum verò exarsit juveni dolor ossibus ingens,
Nec lacrymis caruêre genæ; segnemque Menœten,
Oblitus decorisque sui sociûmque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab altâ. 175

Ipse gubernâclo rector subit, ipse magister,
Hortaturque viros, clavumque ad littora torquet.
At gravis ut fundo vix tandem redditus imo est
Jam senior, madidâque fluens in veste, Menœtes,
Summa petit scopuli, siccâque in rupe resedit: 180
Illum et labentem Teucri, et risêre natantem;
[Et salsos rident revomentem pectore fluctus.]
Hìc læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem
Sergestus capit antè locum, scopuloque propinquat:
Nec totâ tamen ille prior præeunte carinâ;
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
At mediâ socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus:—"Nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Trojæ quos sorte supremâ 190
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quanquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti; 195
Extremos pudeat rediïsse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas." Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis. 200
Attulit ipse viris optatum casus honorem:
Namque furens animi dum proram ad saxa suburget
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, et acuto in murice remi 205
Obnixi crepuêre, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur;
Ferratasque sudes et acutâ cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus, successuque acrior ipso, 210
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.

Qualis speluncâ subitò commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem; mox aëre lapsa quieto,
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fugâ secat ultima Pristis
Æquora: sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primùm in scopulo luctantem deserit alto 220
Sergestum brevibusque vadis, frustràque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis:
Indè Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est:
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus; 225
Quem petit, et summis adnixus viribus urget.
Tum verò ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus æther.
Hi proprium decus et partum indignantur honorem,
Nî teneant; vitamque volunt pro laude pacisci: 230
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur:
Et fôrs æquatis cepissent præmia rostris;
Nî palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces, Divosque in vota vocâsset:—
"Dî, quibus imperium est pelagi, quorum æquora
curro, 235
Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
Constituam ante aras voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam."
Dixit; eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereïdum Phorcique chorus, Panopeaque virgo; 240
Et pater ipse manu magnâ Portunus euntem
Impulit: illa Noto citiùs volucrique sagittâ
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisâ, cunctis ex more vocatis,
Victorem magnâ præconis voce Cloanthum 245
Declarat, viridique advelat tempora lauro:
Muneraque in naves ternos optare juvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores:

Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit;
Intextusque puer frondosâ regius Idâ
Veloces jaculo cervos cursuque fatigat,
Acer, anhelanti similis; quem præpes ab Idâ
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis: 255
Longævi palmas nequicquam ad sidera tendunt
Custodes; sævitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse 260
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleus cursu palantes Troas agebat. 265
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas,
Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.
Jamque adeò donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora tænîs;
Cùm sævo e scopulo multâ vix arte revulsus, 270
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator; 275
Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem:
Tali remigio navis se tarda movebat; 280
Vela facit tamen, et plenis subit ostia velis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus, Pholoë; geminique sub ubere nati. 285
  Hoc pius Æneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis

Cingebant silvæ; mediâque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, extructoque resedit. 290
Hìc, qui fortè velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et præmia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani;
Nisus et Euryalus, primi;
Euryalus formâ insignis viridique juventâ; 295
Nisus amore pio pueri: quos deinde secutus
Regius egregiâ Priami de stirpe Diores:
Hunc Salius, simul et Patron; quorum alter Acarnan;
Alter ab Arcadiâ, Tegeææ sanguine gentis:
Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque, 300
Assueti silvis, comites senioris Acestæ:
Multi præthereà, quos fama obscura recondit.
Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:—
" Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes:
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit. 305
Gnossia bina dabo lævato lucida ferro
Spicula, cælatamque argento ferre bipennem;
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Accipient, flavâque caput nectentur olivâ.
Primus equum phaleris insignem victor habeto: 310
Alter Amazoniam pharetram, plenamque sagittis
Threïciis; lato quam circum amplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemmâ:
Tertius Argolicâ hâc galeâ contentus abito."

Hæc ubi dicta, locum capiunt, signoque repentè
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt
Effusi, nimbo similes; simul ultima signant.
Primus abit, longèque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocyor alis:
Proximus huic, longo sed proximus intervallo, 320
Insequitur Salius: spatio pòst deinde relicto
Tertius Euryalus:
Euryalumque Helymus sequitur: quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero: spatia et si plura supersint, 325

Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque ferè spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant; levi cùm sanguine Nisus
Labitur infelix; cæsis ut fortè juvencis
Fusus humum viridesque super madefecerat herbas.
Hìc juvenis, jam victor ovans, vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam sese opposuit Salio, per lubrica surgens; 335
Ille autem spissâ jacuit revolutus arenâ.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Pòst Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hìc totum caveæ consessum ingentis, et ora 340
Prima patrum, magnis Salius clamoribus implet;
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrymæque decoræ,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, et magnâ proclamat voce Diores, 345
Qui subiit palmæ; frustràque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Æneas, "Vestra," inquit, "munera vobis
Certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casûs misereri insontis amici." 350
Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hìc Nisus, "Si tanta," inquit, "sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret; quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam; 355
Nî me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?"
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum. 360
Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
Pòst, ubi confecti cursus, et dona peregit:—
"Nunc, si cui virtus animusque in pectore præsens,

Adsit, et evinctis attollat brachia palmis."
Sic ait, et geminum pugnæ proponit honorem: 365
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora: continuò vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virûm se murmure tollit:
Solus qui Paridem solitus contendere contra; 370
Idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebryciâ veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulvâ moribundum extendit arenâ.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit, 375
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cæstus.
Ergò alacris, cunctosque putans excedere palmâ, 380
Æneæ stetit ante pedes; nec plura moratus,
Tum lævâ taurum cornu tenet, atque ita fatur:—
" Nate Deâ, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quò me decet usque teneri?
Ducere dona jube." Cuncti simul ore fremebant 385
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hìc gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbæ:—
" Entelle, heroum quondam fortissime frustrà,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli 390
Dona sines? ubi nunc nobis Deus ille, magister
Nequicquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?"
Ille sub hæc:—" Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senectâ 395
Sanguis hebet, frigentque effœtæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quâque improbus iste
Exultat fidens, si nunc foret illa juventa,
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem: nec dona moror." Sic deinde locutus, 400
In medium geminos immani pondere cæstus

Projecit; quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuêre animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant; 405
Ante omnes stupet ipse Dares, longèque recusat:
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces:—
"Quid, si quis cæstus ipsius et Herculis arma 410
Vidisset, tristemque hoc ipso in littore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit: his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum 415
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed si nostra Dares hæc Troïus arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes,
Æquemus pugnas: Erycis tibi terga remitto;
Solve metus: et tu Trojanos exue cæstus." 420
Hæc fatus, duplicem ex humeris dejecit amictum;
Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
Exuit, atque ingens mediâ consistit arenâ.
Tum satus Anchisâ cæstus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis. 425
Constitit in digitos extemplò arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxêre retrò longè capita ardua ab ictu;
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt:
Ille, pedum melior motu, fretusque juventâ; 430
Hic, membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant;
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus; erratque aures et tempora circum 435
Crebra manus; duro crepitant sub vulnere malæ.
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem
Corpore tela modò atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,

Aut montana sedet circum castella sub armis, 440
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, et variis assultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et altè
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit. 445
Entellus vires in ventum effudit, et ultrò
Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit, aut Erymantho,
Aut Idâ in magnâ, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes; 450
It clamor cœlo: primusque accurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu, neque territus heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat irâ:
Tum pudor incendit vires, et conscia virtus; 455
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;
Nunc dextrâ ingeminans ictus, nunc ille sinistrâ
Nec mora, nec requies: quàm multâ grandine nimbi
Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
Creber utrâque manu pulsat versatque Dareta. 460
Tum pater Æneas procedere longiùs iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis
Sed finem imposuit pugnæ; fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:—
"Infelix! quæ tanta animum dementia cepit? 465
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede Deo." Dixitque, et prælia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore rejectantem mixtosque in sanguine dentes, 470
Ducunt ad naves; galeamque ensemque vocati
Accipiunt; palmam Entello taurumque relinquunt
Hìc victor, superans animis, tauroque superbus,
"Nate Deâ, vosque, hæc," inquit, "cognoscite Teucri,
Et mihi quæ fuerint juvenili in corpore vires, 475
Et quâ servetis revocatum a morte Dareta."
Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,

Qui donum astabat pugnæ; durosque reductâ
Libravit dextrâ media inter cornua cæstus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro. 480
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super tales effundit pectore voces:—
"Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo: hìc victor cæstus artemque repono."
Protinus Æneas celeri certare sagittâ 485
Invitat, qui fortè velint, et præmia ponit:
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
Quò tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenêre viri, dejectamque ærea sortem 490
Accepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoöntis:
Quem modò navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus olivâ:
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater, 495
Pandare; qui quondam, jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos:
Extremus galeâque imâ subsidit Acestes,
Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus, 500
Pro se quisque, viri, et depromunt tela pharetris:
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucres diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali:
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis 505
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Pòst acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit, 510
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit;
Jam vacuo lætam cœlo speculatus, et alis 515

Plaudentem, nigrâ figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Aëriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissâ solus palmâ superabat Acestes:
Qui tamen æthereas telum contorsit in auras, 520
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
Hic oculis subito objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit pòst exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo, 525
Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumta in ventos: cœlo ceu sæpè refixa
Transcurrunt, crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsêre animis, superosque precati,
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen 530
Abnuit Æneas; sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:—
"Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis; 535
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris."
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten:
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori,
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso, 545
Custodem ad sese comitemque impubis Iüli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:—
"Vade age; et Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis, 550
Dic," ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum

Frænatis lucent in equis; quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus. 555
Omnibus in morem tonsâ coma pressa coronâ:
Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro;
Pars leves humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur 560
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem,
Nomen avi referens, Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis 565
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus undè Atti duxêre Latini;
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iülo.
Extremus, formâque ante omnes pulcher, Iülus 570
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes 575
Dardanidæ, veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosque suorum
Lustravêre in equis, signum clamore paratis
Epytides longè dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrêre pares, atque agmina terni 580
Diductis solvêre choris; rursusque vocati
Convertêre vias, infestaque tela tulêre.
Indè alios ineunt cursus, aliosque recursus,
Adversis spatiis; alternosque orbibus orbes
Impediunt, pugnæque cient simulacra sub armis: 585
Et nunc terga fugâ nudant, nunc spicula vertunt
Infensi, factâ pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Cretâ fertur Labyrinthus in altâ
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, quà signa sequendi 590
Falleret indeprensus et irremeabilis error.

Haud aliter Teucrûm nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et prælia ludo:
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, [luduntque per undas.] 595
Hunc morem cursûs, atque hæc certamina primus
Ascanius, Longam muris cùm cingeret Albam,
Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos;
Quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes:
Albani docuêre suos, hinc maxima porrò 600
Accepit Roma, et patrium servavit honorem;
*Troja*que nunc pueri Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hìc primùm Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt solemnia ludis, 605
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem, ventosque aspirat eunti;
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite virgo: 610
Conspicit ingentem concursum; et, littora lustrans,
Desertosque videt portus, classemque relictam.
At procul in solâ secretæ Troades actâ
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes: "Heu! tot vada fessis,
Et tantum superesse maris:"—vox omnibus una.
Urbem orant; tædet pelagi perferre laborem.
Ergò inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, et faciemque Deæ vestemque reponit;
Fit Beroë, Ismarii conjux longæva Dorycli, 620
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent:
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert.
"O miseræ, quas non manus," inquit, "Achaïca bello
Traxerit ad letum, patriæ sub mœnibus! o gens
Infelix! cui te exitio fortuna reservat? 625
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas;
Cùm freta, cùm terras omnes, tot inhospita saxa
Sideraque emensæ ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.

Hìc Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes: 630
Quis prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequicquam ex hoste Penates!
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoënta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes; 635
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: hìc quærite Trojam;
Hìc domus est, inquit, vobis: jam tempus agi res.
Nec tantis mora prodigiis; en quatuor aræ
Neptuno! Deus ipse faces animumque ministrat." 640
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem;
Sublatâque procul dextrâ connixa coruscat,
Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hìc una e multis, quæ maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:— 645
"Non Beroë vobis; non hæc Rhœteïa, matres,
Est Dorycli conjux: divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos: qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui 650
Ægram, indignantem tali quòd sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores."
Hæc effata.
At matres primò ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem 655
Præsentis terræ fatisque vocantia regna;
Cùm Dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum.
Tum verò attonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem:
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt: furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per, et remos, et pictas abiete puppes.
Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus: et ipsi 665
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestres

Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
"Quis furor iste novus? quò nunc, quò tenditis," inquit,
"Heu miseræ cives? non hostem inimicaque castra
Argivûm; vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius!" Galeam ante pedes projecit inanem,
Quâ ludo indutus belli simulacra ciebat.
Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrûm. 675
Ast illæ diversa metu per littora passim
Diffugiunt; silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt: piget incepti, lucisque; suosque
Mutatæ agnoscunt; excussaque pectore Juno est.
Sed non idcircò flammæ atque incendia vires 680
Indomitas posuêre: udo sub robore vivit
Stupa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum, infusaque flumina prosunt.
Tum pius Æneas humeris abscindere vestem, 685
Auxilioque vocare Deos, et tendere palmas:—
"Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi
Nunc, Pater, et tenues Teucrûm res eripe leto: 690
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte; tuâque hìc obrue dextrâ."
Vix hæc ediderat, cùm effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit; tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, et campi; ruit æthere toto 695
Turbidus imber aquâ, densisque nigerrimus Austris;
Implenturque supèr puppes; semiusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis; et omnes,
Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.

At pater Æneas, casu concussus acerbo, 700
Nunc huc ingentes, nunc illuc, pectore curas
Mutabat; versans, Siculisne resideret arvis
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multâque insignem reddidit arte; 705

Hæc responsa dabat; vel quæ portenderet ira
Magna Deûm, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque, his Ænean solatus vocibus, infit:—
"Nate Deâ, quò fata trahunt retrahuntque, sequamur:
Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem;
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est,
Longævosque senes, ac fessas æquore matres; 715
Et quicquid tecum invalidum, metuensque pericli est,
Delige; et his habeant terris, sine, mœnia fessi.
Urbem appellabunt permisso nomine *Acestam*."
  Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum verò in curas animus deducitur omnes: 720
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
Anchisæ subitò tales effundere voces:—
"Nate, mihi vitâ quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate Iliacis exercite fatis; 725
Imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam: gens dura, atque aspera cultu, 730
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen antè
Infernas accede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos: non me impia namque
Tartara habent tristesque umbræ; sed amœna piorum
Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla 735
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale: torquet medios Nox humida cursus;
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis."
Dixerat; et tenues fugit, ceu fumus, in auras 740
Æneas, "Quò deinde ruis? quò proripis?" inquit,
"Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?"
Hæc memorans, cinerem et sopitos suscitat ignes;

Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ
Farre pio et plenâ supplex veneratur acerrâ. 745
Extemplò socios, primumque arcessit Acesten,
Et Jovis imperium, et cari præcepta parentis
Edocet; et quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis, nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem 750
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentesque;
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Intereà Æneas urbem designat aratro, 755
Sortiturque domos: hoc *Ilium*, et hæc loca *Trojam*,
Esse jubet: gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ; tumuloque sacerdos 760
Et lucus latè sacer additur Anchiseo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos; placidi straverunt æquora venti;
Creber et aspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per littora fletus; 765
Complexi inter se noctemque diemque morantur;
Ipsæ jam matres; ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies et non tolerabile nomen;
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem:
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis, 770
Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam
Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prorâ, pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
At Venus intereà Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus:— 780
"Junonis gravis ira et inexsaturabile pectus

Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non mediâ de gente Phrygum exedisse nefandis 785
Urbem odiis satìs est, nec pœnam traxse per omnem
Reliquias; Trojæ cineres atque ossa peremtæ
Insequitur: causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
Quam molem subitò excierit: maria omnia cœlo 790
Miscuit, Æoliis nequicquam freta procellis;
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis
Exussit fœdè puppes, et classe subegit
Amissâ socios ignotæ linquere terræ. 795
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi; liceat Laurentem attingere Tybrim:
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ."
Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:—
"Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis, 800
Undè genus ducis; merui quoque: sæpe furores
Compressi, et rabiem tantam cœlique marisque.
Nec minor in terris (Xanthum Simoëntaque testor)
Æneæ mihi cura tui. Cùm Troïa Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris, 805
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti
Congressum Ænean, nec Dîs nec viribus æquis,
Nube cavâ rapui: cuperem cùm vertere ab imo 810
Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi: pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus accedet Averni:
Unus erit tantùm, amissum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput." 815
His ubi læta Deæ permulsit pectora dictis,
Jungit equos auro genitor, spumantiaque addit
Fræna feris, manibusque omnes effundit habenas.
Cœruleo per summa levis volat æquora curru:

Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti 820
Sternitur æquor aquis; fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies; immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inoüsque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo, 825
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.

Hìc patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocyùs omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.
Unà omnes fecêre pedem; pariterque sinistros, 830
Nunc dextros, solvêre sinus; unà ardua torquent
Cornua, detorquentque: ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamque ferè mediam cœli Nox humida metam 835
Contigerat; placidâ laxârant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ;
Cùm levis æthereis delapsus Somnus ab astris
Aëra dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens; tibi tristia somnia portans 840
Insonti; puppique Deus consedit in altâ,
Phorbanti similis, funditque has ore loquelas:—
"Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem;
Æquatæ spirant auræ; datur hora quieti:
Pone caput, fessosque oculos furare labori. 845
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo."
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:—
"Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Ænean credam quid enim fallacibus Austris, 850
Et cœli toties deceptus fraude sereni?"
Talia dicta dabat: clavumque affixus et hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce Deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygiâ, super utraque quassat 855
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus;

Et super incumbens, cum puppis parte revulsâ,
Cumque gubernâclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non seciùs æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeò scopulos Sirenum advecta subibat,
Difficiles quondam, multorumque ossibus albos; 865
Tum rauca assiduo longè sale saxa sonabant:
Cùm pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici:—
"O nimiùm cœlo et pelago confise sereno, 870
Nudus in ignotâ, Palinure, jacebis arenâ.!"

LIBER VI.

Sic fatur lacrymans, classique immittit habenas;
Et tandem Euboïcis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci
Ancora fundabat naves, et littora curvæ
Prætexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
Littus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit silvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ, 10
Antrum immane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cœlo, 15
Insuetum per iter gelidas enâvit ad Arctos,
Chalcidicâque levis tandem superastitit arce.
Redditus his primùm terris, tibi, Phœbe, sacravit

Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus, letum Androgei: tum pendere pœnas 20
Cecropidæ jussi (miserum!) septena quotannis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
Contrà, elata mari, respondet Gnossia tellus.
Hic crudelis amor tauri, suppòstaque furto
Pasiphaë, mixtumque genus, prolesque biformis 25
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ.
Hìc labor ille domûs, et inextricabilis error:
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam 30
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriæ cecidêre manus. Quin protinus omnia
Perlegerent oculis, nî jam præmissus Achates
Afforet; atque unà Phœbi Triviæque sacerdos, 35
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi:—
"Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes."
Talibus affata Ænean (nec sacra morantur 40
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos,
Excisum Euboïcæ latus ingens rupis in antrum;
Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Undè ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, cùm virgo, "Poscere fata 45
Tempus," ait: "Deus, ecce! Deus." Cui talia fanti
Ante fores, subitò nòn vultus, non color unus,
Non comtæ mansêre comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans; afflata est numine quando 50
Jam propiore Dei. "Cessas in vota precesque,
Tros," ait, "Ænea? cessas? neque enim antè dehiscent
Attonitæ magna ora domûs!" Et talia fata
Conticuit: gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor; fuditque preces rex pectore ab imo: 55
"Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores

Dardana qui Paridis dirêxti tela manusque
Corpus in Æacidæ, magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repôstas
Massylûm gentes, prætentaque Syrtibus arva: 60
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Dîque Deæque omnes, quibus obstitit Ilium, et ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates, 65
Præscia venturi, da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,
Errantesque Deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi. 70
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
Hìc ego namque tuas sortes, arcanaque fata
Dicta meæ genti, ponam; lectosque sacrabo,
Alma, viros: foliis tantùm ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis: 75
Ipsa canas, oro." Finem dedit ore loquendi.
At, Phœbi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum: tanto magìs ille fatigat 79
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia jamque domûs patuêre ingentia centum
Sponte suâ, vatisque ferunt responsa per auras:—
"O tandem magnis pelagi defuncte perîclis!
Sed terrâ graviora manent. In regna Lavinî 84
Dardanidæ venient; mitte hanc de pectore curam:
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simoïs tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint. Alius Latio jam partus Achilles,
Natus et ipse Deâ: nec Teucris addita Juno 90
Usquam aberit. Cùm tu supplex in rebus egenis
Quas gentes Italûm, aut quas non oraveris urbes!
Causa mali tanti conjux iterum hospita Teucris;
Externique iterum thalami.

Tu ne cede malis; sed contrà audentior ito, 95
Quà tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minimè reris, Graiâ pandetur ab urbe."
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea fræna furenti 100
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primùm cessit furor, et rabida ora quièrunt,
Incipit Æneas heros:—"Non ulla laborum,
O virgo, nova mî facies inopinave surgit;
Omnia præcepi, atque animo mecum antè peregi. 105
Unum oro: quando hìc inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso,
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat: doceas iter, et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas et mille sequentia tela 110
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
Alma, precor, miserere: potes namque omnia; nec te
Nequicquam lucis Hecate præfecit Avernis.
Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus,
Threïciâ fretus citharâ fidibusque canoris; 120
Si fratrem Pollux alternâ morte redemit,
Itque reditque viam toties: quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? et mî genus ab Jove summo."
Talibus orabat dictis, arasque tenebat.
Tunc sic orsa loqui vates:—"Sate sanguine Divûm, 125
Tros Anchisiade, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis;
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus, 130
Dîs geniti, potuêre. Tenent media omnia silvæ,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.

Quòd si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano juvat indulgere labori; 135
Accipe quæ peragenda priùs. Latet arbore opacâ
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ:
Sed non antè datur telluris operta subire, 140
Auricomos quàm quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergò altè vestiga oculis, et rite repertum 145
Carpe manu: namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant; aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præatereà jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamque incestat funere classem; 150
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer antè suis, et conde sepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto
Sic demùm lucos Stygios, regna invia vivis,
Aspicies." Dixit; pressoque obmutuit ore. 155
Æneas, mœsto defixus lumina vultu,
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum: cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant: 160
Quem socium exanimem vates, quod corpus human-
Diceret. Atque illi Misenum in littore sicco, [dum,
Ut venêre, vident indignâ morte peremtum;
Misenum Æoliden, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu. 165
Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hastâ.
Postquam illum victor vitâ spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus. 170

Sed tum, fortè cavâ dum personat æquora conchâ
Demens, et cantu vocat in certamina Divos,
Æmulus exceptum Triton (si credere dignum est)
Inter saxa virum spumosâ immerserat undâ.
Ergò omnes magno circùm clamore fremebant; 175
Præcipuè pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ
(Haud mora) festinant flentes; aramque sepulcri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ; sonat icta securibus ilex, 180
Fraxineæque trabes; cuneis et fissile robur
Scinditur; advolvunt ingentes montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis:
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat, 185
Aspectans silvam immensam, et sic voce precatur:—
"Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia verè
Heu nimiùm de te vates, Misene, locuta est."
Vix ea fatus erat, geminæ cùm fortè columbæ 190
Ipsa sub ora viri cœlo venêre volantes,
Et viridi sedêre solo: tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:—
"Este duces, o, siqua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat 195
Ramus humum: tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens." Sic effatus vestigia pressit,
Observans quæ signa ferant, quò tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentûm: 200
Inde ubi venêre ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres, liquidumque per aëra lapsæ,
Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum 205
Fronde virere novâ, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opacâ

Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit extemplò Æneas, avidusque refringit 210
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minùs intereà Misenum in littore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxêre pyram: cui frondibus atris 215
Intexunt latera, et ferales antè cupressos
Constituunt, decorantque supèr fulgentibus armis.
Pars calidos latices et aëna undantia flammis
Expediunt; corpusque lavant frigentis et unguunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque supèr vestes, velamina nota,
Conjiciunt. Pars ingenti subiêre feretro,
(Triste ministerium!) et subjectam more parentum
Aversi tenuêre facem: congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo. 225
Postquam collapsi cineres, et flamma quievit,
Reliquias vino et bibulam lavêre favillam
Ossaque lecta cado texit Corynæus aheno.
Idem ter socios purâ circumtulit undâ,
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ: 230
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aërio, qui nunc *Misenus* ab illo
Dicitur, æternumque tenet per secula nomen. 235
His actis, properè exequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impunè volantes
Tendere iter pennis; talis sese halitus atris 240
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat;
[Undè locum Graii dixerunt nomine *Aornon.*]
Quatuor hìc primùm nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et, summas carpens media inter cornua setas, 245
Ignibus imponit sacris libamina prima,

Voce vocans Hecaten cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori 250
Ense ferit; sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue supèr oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina Solis et ortus, 255
Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Silvarum; visæque canes ululare per umbram,
Adventante Deâ. "Procul o, procul este, profani,"
Conclamat vates, "totoque absistite luco.
Tuque invade viam, vaginâque eripe ferrum; 260
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo."
Tantùm effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Dî, quibus imperium est animarum, Umbræque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte silentia latè, 265
Sit mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res altâ terrâ et caligine mersas.
Ibant obscuri solâ sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna:
Quale per incertam lunam sub luce malignâ 270
Est iter in silvis; ubi cœlum condidit umbrâ
Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci,
Luctus et ultrices posuêre cubilia Curæ;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus, 275
Et Metus, et malesuada Fames, et turpis Egestas,
Terribiles visu formæ; Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens; quam sedem Somnia vulgò

Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
Multaque prætereà variarum monstra ferarum, 285
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendùm stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis umbræ.
Corripit hìc subitâ trepidus formidine ferrum 290
Æneas, strictamque aciem venientibus offert;
Et, nî docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cavâ sub imagine formæ,
Irruat, et frustrà ferro diverberet umbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hìc cœno vastâque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet; stant lumina flammâ; 300
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferrugineâ subvectat corpora cymbâ,
Jam senior; sed cruda Deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat; 305
Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ
Magnanimûm heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum.
Quàm multa in silvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto 310
Quàm multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis;
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore:
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos; 315
Ast alios longè summotos arcet arenâ.
Æneas (miratus enim, motusque tumultu),
"Dic," ait, "o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?" 320
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:—

"Anchisâ generate, Deûm certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Dî cujus jurare timent et fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
Portitor ille, Charon; hi, quos vehit unda, sepulti:
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare priùs, quàm sedibus ossa quiêrunt.
Centum errant annos, volitantque hæc littora circum:
Tum demùm admissi stagna exoptata revisunt." 330
Constitit Anchisâ satus, et vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos, et mortis honore carentes,
Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos simul a Trojâ ventosa per æquora vectos 335
Obruit Auster, aquâ involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc, ubi vix multâ mœstum cognovit in umbrâ, 340
Sic prior alloquitur:—"Quis te, Palinure, Deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic, age: namque mihi, fallax haud antè repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat 345
Venturum Ausonios. En! hæc promissa fides est?"
Ille autem:—"Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me Deus æquore mersit:
Namque gubernâclum multâ vi fortè revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam, 350
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem;
Quàm tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes 355
Vexit me violentus aquâ: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summâ sublimis ab undâ.
Paulatim adnabam terræ; jam tuta tenebam;
Nî gens crudelis madidâ cum veste gravatum,

Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putâsset.
Nunc me fluctus habet, versantque in littore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iüli,
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram 365
Injice (namque potes), portusque require Velinos;
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creätrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divûm
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam."
Talia fatus erat, cœpit cùm talia vates:—
"Undè hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemque severum
Eumenidum aspicies? ripamve injussus adibis? 375
Desine fata Deûm flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casûs:
Nam tua finitimi, longè latèque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, et tumulo solemnia mittent;
Æternumque locus *Palinuri* nomen habebit." 381
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terrâ. [quant:
Ergò iter inceptum peragunt, fluvioque propin-
Navita quos jam indè ut Stygiâ prospexit ab undâ
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ,
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultrò:—
"Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; jam istinc et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni, Noctisque soporæ:
Corpora viva nefas Stygiâ vectare carinâ.
Nec verò Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea, Pirithoümque;
Dîs quanquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit, 395
Ipsius a solio regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti."

Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:—
"Nullæ hìc insidiæ tales, absiste moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro 400
Æternùm latrans exsangues terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troïus Æneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago, 405
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
Agnoscas." Tumida ex irâ tum corda residunt;
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo pòst tempore visum,
Cœruleam advertit puppim, ripæque propinquat. 410
Indè alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul accipit alveo
Ingentem Ænean: gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumes vatemque virumque
Informi limo glaucâque exponit in ulvâ.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam 420
Objicit: ille, fame rabidâ tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum, custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undæ. 425
Continuò auditæ voces, vagitus et ingens,
Infantumque animæ flentes in limine primo;
Quos dulcis vitæ exsortes, et ab ubere raptos
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis. 430
Nec verò hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes.
Quæsitor Minos urnam movet: ille silentûm
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperêre manu, lucemque perosi 435

Projecêre animas. Quàm vellent æthere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis undâ
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hìc, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circùm
Silva tegit: curæ non ipsâ in morte relinquunt.
His Phædram Procrinque locis, mœstamque Eriphy-
Crudelis nati monstrantem vulnera, cernit, [len
Evadnênque, et Pasiphaën: his Laodamia
It comes; et juvenis quondam, nunc fœmina, Cænis,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens a vulnere Dido 450
Errabat silvâ in magnâ: quam Troïus heros
Ut primùm juxta stetit, agnovitque per umbram
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt aut vidisse putat per nubila lunam,
Demisit lacrymas, dulcique affatus amore est:— 455
"Infelix Dido, verus mihi nuntius ergò
Venerat extinctam, ferroque extrema secutam?
Funeris heu tibi causa fui! per sidera juro,
Per superos, et si qua fides tellure sub imâ est,
Invitus, regina, tuo de littore cessi. 460
Sed me jussa Deûm, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egêre suis; nec credere quivi
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro. 465
Quem fugis? extremum fato, quod te alloquor, hoc
Talibus Æneas ardentem et torva tuentem [est."
Lenibat dictis animam, lacrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magìs incepto vultum sermone movetur, 470
Quàm si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum; conjux ubi pristinus illi

Respondet curis, æquatque Sychæus amorem.
Nec minùs Æneas, casu percussus iniquo, 475
Prosequitur lacrymans longè, et miseratur euntem.
Indè datum molitur iter: jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hìc illi occurrit Tydeus, hìc inclytus armis
Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago. 480
Hìc multùm fleti ad superos, belloque caduci,
Dardanidæ: quos ille omnes longo ordine cernens,
Ingemuit; Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tres Antenoridas, Cererique sacrum Polyphœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem. 485
Circumstant animæ dextrâ lævâque frequentes.
Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaûm proceres, Agamemnoniæque phalanges,
Ut vidêre virum fulgentiaque arma per umbras, 490
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiêre rates; pars tollere vocem
Exiguam; inceptus clamor frustratur hiantes.
Atque hìc Priamiden laniatum corpore toto
Deïphobum vidit, lacerum crudeliter ora; 495
Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeò agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultrò:—
"Deïphobe armipotens, genus alto à sanguine Teucri,
Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama supremâ
Nocte tulit, fessum vastâ te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanem 505
Constitui, et magnâ Manes ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant: te, amice, nequivi
Conspicere, et patriâ decedens ponere terrâ."
Ad quæ hæc Priamides:—"Nihil o tibi, amice, relictum est:
Omnia Deïphobo solvisti, et funeris umbris.

Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
His mersêre malis: illa hæc monumenta reliquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nôsti; et nimiùm meminisse necesse est.
Cùm fatalis equus saltu super ardua venit 515
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo,
Illa, chorum simulans, Evantes orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summâ Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis, somnoque gravatum, 520
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia intereà conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit: 525
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo; comes additur unà
Hortator scelerum Æolides. Dî, talia Graiis
Instaurate, pio si pœnas ore reposco. 530
Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim,
Attulerint: pelagine venis erroribus actus?
An monitu Divûm? an quæ te fortuna fatigat,
Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?"
Hâc vice sermonum roseis Aurora quadrigis 535
Jam medium æthereo cursu trajecerat axem;
Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:—
"Nox ruit, Ænea, nos flendo ducimus horas.
Hìc locus est, partes ubi se via findit in ambas: 540
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
Hâc iter Elysium nobis: at læva malorum
Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit."
Deïphobus contrà:—"Ne sævi, magna sacerdos:
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum: melioribus utere fatis."
Tantùm effatus, et in verbo vestigia torsit.

Respicit Æneas subitò, et sub rupe sinistrà

Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis 550
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa ingens, solidoque adamante columnæ;
Vis ut nulla virûm, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant: stat ferrea turris ad auras:
Tisiphoneque sedens, pallâ succincta cruentâ, 555
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit:—
"Quæ scelerum facies, o virgo, effare, quibusve 560
Urgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?"
Tum vates sic orsa loqui:—"Dux inclyte Teucrûm,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed me, cùm lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa Deûm pœnas docuit, perque omnia duxit. 565
Gnossius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque, auditque dolos, subigitque fateri
Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuò sontes ultrix accincta flagello, 570
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistrâ
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
Tum demùm horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
Vesibulo sedeat? facies quæ limina servet? 575
Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Sævior intùs habet sedem: tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.
Hìc genus antiquum terræ, Titania pubes, 580
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hìc et Aloïdas geminos, immania vidi
Corpora; qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudeles dantem Salmonea pœnas, 585
Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi.

Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graiûm populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, Divûmque sibi poscebat honorem;
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen 590
Ære et cornipedum cursu simulârat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit (non ille faces, nec fumea tædis
Lumina), præcipitemque immani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terræ omniparentis alumnum, 595
Cernere erat: per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tondens, fœcundaque pœnis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore: nec fibris requies datur ulla renatis. 600
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoümque?
Quos super atra silex jamjam lapsura, cadentique
Imminet assimilis. Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu: Furiarum maxima juxtà 605
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hìc quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusvè parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis soli incubuêre repertis, 610
Nec partem posuêre suis, quæ maxima turba est;
Quique ob adulterium cæsi, quique arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras;
Inclusi pœnam expectant. Ne quære doceri
Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunavè mersit:
Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum
Districti pendent; sedet, æternùmque sedebit
Infelix Theseus, Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, et magnâ testatur voce per umbras:—
"Discite justitiam moniti, et non temnere Divos." 620
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit; fixit leges pretio atque refixit:
Hic thalamum invasit natæ, vetitosque hymenæos:
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.

"Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum, 625
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim."
Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos,
"Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice mu-
Acceleremus," ait; "Cyclopum educta caminis [nus:
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona."
Dixerat: et pariter gressi per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti 635
Spargit aquâ, ramumque adverso in limine figit.
His demùm exactis, perfecto munere Divæ,
Devenêre locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hìc campos æther et lumine vestit 640
Purpureo; solemque suum, sua sidera nôrunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, et fulvâ luctantur arenâ;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Nec non Threïcius longâ cum veste sacerdos 645
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hìc genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroës, nati melioribus annis;
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor. 650
Arma procul, currusque virûm miratur inanes.
Stant terrâ defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi: quæ gratia currûm
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repôstos. 655
Conspicit, ecce, alios dextrâ lævâque per herbam
Vescentes, lætumque choro pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus; undè supernè
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
Hìc manus ob patriam pugnando vulnera passi; 660
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat;
Quique pii vates, et Phœbo digna locuti;

Inventas aut qui vitam excoluêre per artes;
Quique suî memores alios fecêre merendo:
Omnibus his niveâ cinguntur tempora vittâ. 665
Quos circumfusos sic est affata Sibylla,
Musæum ante omnes; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris extantem suspicit altis:—
"Dicite, felices animæ, tuque, optime vates,
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergô
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes."
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:—
Nulli certa domus; lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus: sed vos, si fert ita corde voluntas, 675
Hoc superate jugum, et facili jam tramite sistam."
Dixit; et antè tulit gressum, camposque nitentes
Desupèr ostentat: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras, 680
Lustrabat studio recolens; omnemque suorum
Fortè recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virûm, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversùm per gramina vidit
Ænean, alacris palmas utrasque tetendit; 685
Effusæque genis lacrymæ; et vox excidit ore:—
"Venisti tandem, tuaque expectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua, et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum, 690
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras et quanta per æquora vectum
Accipio! quantis jactatum, nate, perîclis!
Quàm metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!"
Ille autem:—"Tua me, genitor, tua tristis imago, 695
Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro."
Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat:
Ter conatus ibi collo dare brachia circùm; 700

Ter frustrà comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Intereà videt Æneas in valle reductâ
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,
Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant;
Ac veluti in pratis, ubi apes æstate serenâ
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur; strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit 710
Inscius Æneas; quæ sint ea flumina porro,
Quivè viri tanto complêrint agmine ripas.
Tum pater Anchises:—"Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant. 715
Has equidem memorare tibi atque ostendere coràm,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum;
Quò magìs Italiâ mecum lætere repertâ."
"O pater, annè aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti 720
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?"
"Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo:"
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
"Principio cœlum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra 725
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Indè hominum pecudumque genus, vitæque volantûm,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor et cœlestis origo 730
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Dispiciunt, clausæ tenebris et carcere cæco.
Quin et supremo cùm lumine vita reliquit, 735
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes

Corporeæ excedunt pestes; penitùsque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergò exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes 740
Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur Manes. Exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus:
Donec longa dies, perfecto temporis orbe, 745
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Æthereum sensum, atque auraï simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam volvêre per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores supera ut convexa revisant, 750
Rursus et incipiant in corpora velle reverti."
Dixerat Anchises; natumque, unàque Sibyllam,
Conventus trahit in medios turbamque sonantem;
Et tumulum capit, undè omnes longo ordine possit
Adversos legere, et venientûm discere vultus. 755
"Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
Gloria, qui maneant Italâ de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo:—
Ille, (vides?) purâ juvenis qui nititur hastâ, 760
Proxima sorte tenet lucis loca: primus ad auras
Æthereas Italo commixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet silvis regem, regumque parentem: 765
Undè genus Longâ nostrum dominabitur Albâ.
Proximus ille Procas, Trojanæ gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et, qui te nomine reddet,
Silvius Æneas; pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires! 771
Atque umbrata gerunt civili tempora quercû:
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam;
Hi Collatinas imponent montibus arces
[Laude pudicitiæ celebres, addentque superbos] 775

Pometios, Castrumque Inuï, Bolamque, Coramque.
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stant vertice cristæ, 780
Et pater ipse suo superûm jam signat honore?
En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virûm: qualis Berecynthia mater 785
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc geminas nunc flecte acies; hanc aspice gentem,
Romanosque tuos: hìc Cæsar, et omnis Iüli 790
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpiùs audis,
Augustus Cæsar, Divi genus; aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos 795
Proferet imperium: jacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventu jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent Divûm, et Mæotia tellus, 800
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec verò Alcides tantum telluris obivit,
Fixerit æripedem cervam licèt, aut Erymanthi
Pacârit nemora, et Lernam tremefecerit arcu:
Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis, 805
Liber, agens celso Nisæ de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausoniâ prohibet consistere terrâ?
Quis procul ille autem, ramis insignis olivæ,
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta 810
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terrâ
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,

Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis 815
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimiùm gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?
Consulis imperium hic primus sævasque secures 820
Accipiet; natosque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulchrâ pro libertate vocabit:
Infelix! Utcunque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriæ laudumque immensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Aspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animæ nunc, et dum nocte premuntur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt! 830
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella;
Neu patriæ validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo; 835
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphatâ Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis:
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achillei; 840
Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.
Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem? 845
Quò fessum rapitis, Fabii? Tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem:
Excudent alii spirantia molliùs æra,
Credo equidem; vivos ducent de marmore vultus:
Orabunt causas meliùs; cœlique meatus 850

Describent radio; et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos." 854
Sic pater Anchises; atque hæc mirantibus addit:—
"Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet; eques sternet Pœnos, Gallumque rebellem;
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino. 860
Atque hìc Æneas (unà namque ire videbat
Egregium formâ juvenem et fulgentibus armis,
Sed frons læta parùm, et dejecto lumina vultu):—
"Quis, pater, ille virum qui sic comitatur euntem?
Filius? annè aliquis magnâ de stirpe nepotum? 865
Quis strepitus circà comitum! quantùm instar in ipso [est!
Sed nox atra caput tristi circumvolat umbrâ."
Tum pater Anchises lacrymis ingressus obortis:—
"O nate, ingentem luctum ne quære tuorum;
Ostendent terris hunc tantùm fata, neque ultrà 870
Esse sinent. Nimiùm vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virûm magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
Funera, cùm tumulum præterlabêre recentem! 875
Nec puer Iliacâ quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas! heu prisca fides! invictaque bello
Dextera! non illi quisquam se impunè tulisset 880
Obvius armato; seu cùm pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer! si quà fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis 885
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere." Sic totâ passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.

Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore, 890
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda;
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminæ Somni portæ: quarum altera fertur
Cornea, quâ veris facilis datur exitus umbris; 895
Altera, candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes.
His ubi tum natum Anchises unàque Sibyllam
Prosequitur dictis, portâque emittit eburnâ,
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit; 900
Tum se ad Caietæ recto fert limite portum.
Ancora de prorâ jacitur; stant littore puppes.

LIBER VII.

Tu quoque littoribus nostris, Æneïa nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus; ossaque nomen
Hesperiâ in magnâ, si qua est ea gloria, signat.
At pius exequiis Æneas ritè solutis, 5
Aggere composito tumuli, postquam alta quiêrunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant auræ in noctem; nec candida cursum
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur littora terræ; 10
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum 15
Vincla recusantûm, et serâ sub nocte rudentûm;
Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie Dea sæva potentibus herbis

Induerat Circe in vultus ac terga ferarum. 20
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës
Delati in portus, neu littora dira subirent,
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis; 25
Cùm venti posuêre, omnisque repentè resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hìc Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluvio Tiberinus amœno, 30
Verticibus rapidis, et multâ flavus arenâ,
In mare prorumpit. Variæ circùmque supràque
Assuetæ ripis volucres et fluminis alveo
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terræque advertere proras, 35
Imperat; et lætus fluvio succedit opaco.

Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cùm primùm Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam, et primæ revocabo exordia pugnæ: 40
Tu vatem, tu, Diva, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;
Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes 45
Jam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nymphâ genitum Laurente Maricâ
Accipimus: Fauno Picus pater: isque parentem
Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato Divûm, prolesque virilis 50
Nulla fuit; primâque oriens erepta juventâ est:
Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totâque petebant
Ausoniâ: petit ante alios pulcherrimus omnes 55
Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore;

Sed variis portenta Deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos: 60
Quam pater inventam, primas cùm conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrâsse Latinus;
*Laurentis*que ab eâ nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densæ (mirabile dictu!),
Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ, 65
Obsedêre apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuò vates, "Externum cernimus," inquit,
"Adventare virum, et partes petere agmen easdem
Partibus ex ìsdem, et summâ dominarier arce." 70
Prætereà castis adolet dum altaria tædis,
Et juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flammâ crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam 75
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id verò horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore illustrem famâ fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum. 80
At rex, sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub altâ
Consulit Albuneâ; nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.
Hinc Italæ gentes omnisque Œnotria tellus 85
In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Cùm tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit,
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum 90
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hìc et tum pater ipse, petens responsa, Latinus
Centum lanigeras mactabat ritè bidentes,
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:— 95

"Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies; thalamis neu crede paratis:
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque a stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, quà Sol utrumque recurrens 100
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt."
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus;
Sed circùm latè volitans jam Fama per urbes
Ausonias tulerat, cùm Laomedontia pubes 105
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, et pulcher Iülus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Jupiter ille monebat), 110
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hìc fortè aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris: 115
"Heus! etiam mensas consumimus?" inquit Iülus,
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem; primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac, stupefactus numine, pressit.
Continuò, "Salve, fatis mihi debita tellus; 120
Vosque," ait, "o fidi Trojæ salvete Penates.
Hìc domus, hæc, patria est. Genitor mihi talia (namque
Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:—
'Cùm te, nate, fames, ignota ad littora vectum,
Accisis coget dapibus consumere mensas, 125
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu, molirique aggere, tecta.'—
Hæc erat illa fames; hæc nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo læti cum lumine Solis, 130
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate

Anchisen genitorem, et vina reponite mensis."
Sic deinde effatus, frondenti tempora ramo 135
Implicat, et Geniumque loci, primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Numina : tum Noctem, Noctisque orientia Signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem,
Invocat, et duplices Cœloque Ereboque parentes. 140
Hìc pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hìc subitò Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita mœnia condant. 145
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.

Postera cùm primâ lustrabat lampade terras
Orta dies, urbem, et fines, et littora gentis
Diversi explorant ; hæc fontis stagna Numici, 150
Hunc Tybrim fluvium, hìc fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisâ delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora : festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat mœnia fossâ,
Moliturque locum, primasque in littore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri et primævo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus ;
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt. 165
Cùm prævectus equo longævi regis ad aures
Nuncius ingentes ignotâ in veste reportat
Advenisse viros : ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.

Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summâ, Laurentis regia Pici,

Horrendum silvis et religione parentum.
Hic sceptra accipere, et primos attollere fasces
Regibus omen erat: hoc illis curia, templum:
Hæc sacris sedes epulis: hìc, ariete cæso, 175
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiquâ e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago, 180
Vestibulo astabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præthereà sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo parvâque sedebat
Succinctus trabeâ, lævâque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem capta cupidine conjux,
Aureâ percussum virgâ, versumque venenis, 190
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo Divûm, patriâque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:—
"Dicite, Dardanidæ (neque enim nescimus et urbem
Et genus, auditique advertitis æquore cursum),
Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes,
Littus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto) 200
Fluminis intrâstis ripas, portuque sedetis,
Ne fugite hospitium; neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte suâ veterisque Dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetravit ad urbes,
Threïciamque Samum, quæ nunc *Samothracia* fertur.
Hinc illum, Corythi Tyrrhenâ ab sede profectum,

Aurea nunc solio stellantis regia cœli 210
Accipit, et numerum Divorum altaribus addit."
Dixerat: et dicta Ilioneus sic voce secutus:—
"Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viæ, littusve fefellit: 215
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis; Jove Dardana pubes
Gaudet avo; rex ipse Jovis de gente supremâ 220
Troïus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis;
Audiit, et si quem tellus extrema refuso 225
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti
Dîs sedem exiguam patriis littusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur 231
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis, 235
Multi nos populi, multæ (ne temne, quòd ultrò
Præferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiêre sibi et voluêre adjungere gentes:
Sed nos fata Deûm vestras exquirere terras
Imperiis egêre suis. Hinc Dardanus ortus 240
Huc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim, et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
Munera, reliquias Trojâ ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras; 245
Hoc Priami gestamen erat, cùm jura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,

Iliadumque labor, vestes."
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret, 250
Intentos volvens oculos: nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem:—
Hunc illum fatis externâ a sede profectum 255
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait:—"Dî nostra incepta secundent,
Auguriumque suum. Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Trojævè opulentia deerit.
Ipse modò Æneas (nostrî si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari)
Adveniat: vultus nevè exhorrescat amicos. 265
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contrà regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra, sinunt: generos externis affore ab oris, 270
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et (si quid veri mens augurat) opto."
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni;
(Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis:) 275
Omnibus extemplò Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis;
Aurea pectoribus demissa monilia pendent;
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales, 280
Semine ab ætherio, spirantes naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Suppositâ de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant. 285

Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Et lætum Ænean classemque ex æthere longè
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ, 290
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore:
Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta:—
"Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeïs occumbere campis,
Num capti potuêre capi? num incensa cremavit 295
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenêre viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi:
Quin etiam patriâ excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto. 300
Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithûm valuit: concessit in iras 305
Ipse Deûm antiquam genitor Calydona Dianæ:
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Æneâ. Quòd si mea numina non sunt
Magna satìs, dubitem haud equidem implorare quod usquàm est: 311
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum. 316
Hâc gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba: nec face tantùm
Cisseïs prægnans ignes enixa jugales; 320
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,

Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ."
Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit:
Luctificam Allecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris; cui tristia bella, 325
Iræque, insidiæque, et crimina noxia, cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odêre sorores
Tartareæ monstrum; tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:— 330
"Hunc mihi da proprium, virgo sata nocte, laborem
Hanc operam: ne noster honos, infractavè cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosvè obsidere fines.
Tu potes unanimos armare in prælia fratres, 335
Atque odiis versare domos: tu verbera tectis
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli:
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus. 340
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:
Quam super adventu Teucrûm, Turnique hymenæis.
Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant. 345
Huic Dea cœruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestes et levia pectora lapsus,
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem, 350
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem; 355
Necdum animus toto percepit pectore flammam;
Molliùs, et solito matrum de more, locuta est,
Multa super natâ lacrymans, Phrygiisque hymenæ-
"Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris, [is:—

O genitor? nec te miseret natæque, tuique? 360
Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abductâ virgine prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes.
Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externâ petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis;
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor; et sic dicere Divos. 370
Et Turno, si prima domûs repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ."
His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contrà stare videt; penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat; 375
Tum verò infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem.
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habenâ 380
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia suprà
Impubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagæ: non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur, populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi, 385
Majus adorsa nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quò thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Evoë, Bacche! fremens; "solum te virgine dignum"
Vociferans: "etenim molles tibi sumere thyrsos, 390
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem."
Fama volat; Furiisque accensas pectore matres
Idem omnes simul ardor agit nova quærere tecta:
Deseruêre domos; ventis dant colla comasque.
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent, 395
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum

Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem; torvùmque repentè
Clamat: "Io matres, audite ubi quæque, Latinæ.
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ 401
Gratia, si juris materni cura remordet;
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum."
Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi. 405
Postquam visa satìs primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini,
Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundâsse colonis, 410
Præcipiti delata Noto. Locus *Ardea* quondam
Dictus avis; et nunc magnum manet *Ardea* nomen:
Sed fortuna fuit. Tectis hìc Turnus in altis
Jam mediam nigrâ carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra 415
Exuit; in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscœnam rugis arat; induit albos
Cum vittâ crines; tum ramum innectit olivæ:
Fit Calybe, Junonis anus templique sacerdos;
Et juveni ante oculos his secum vocibus offert:— 420
"Turne, tot incassùm fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur hæres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis; 425
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Hæc adeò tibi me, placidâ cùm nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para; et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedêre, duces, pictasque exure carinas.
Cœlestûm vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Nî dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis."
Hìc juvenis, vatem irridens, sic orsa vicissim 435

Ore refert: "Classes invectas Tybridis alveo—
Non, ut rere, meas effugit nuncius aures:
Ne tantos mihi finge metus; nec regia Juno
Immemor est nostrî.
Sed te victa situ verique effœta senectus, 440
O mater, curis nequicquam exercet, et, arma
Regum inter, falsâ vatem formidine ludit.
Cura tibi, Divûm effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerent, [quîs bella gerenda."]
  Talibus Allecto dictis exarsit in iras. 445
At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Diriguere oculi; tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum, flammea torquens
Lumina, cunctantem et quærentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus angues, 450
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:—
"En ego victa situ, quam veri effœta senectus
Arma inter regum falsâ formidine ludit!
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum:
Bella manu, letumque gero." 455
Sic effata, facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rupit pavor; ossaque et artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit. 460
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira supèr: magno veluti cùm flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exultantque æstu latices; furit intùs aquai
Fumidus atque altè spumis exuberat amnis; 465
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergò iter ad regem, pollutâ pace, Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
"Se satìs ambobus Teucrisque venire Latinisque." 470
Hæc ubi dicta dedit, Divosque in vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma:
Hunc decus egregium formæ movet, atque juventæ;

Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;
Arte novâ speculata locum, quo littore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iülus.
Hìc subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto nares contingit odore, 480
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima laborum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat formâ præstanti et cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater; cui regia parent 485
Armenta, et latè custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Silvia curâ
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille manum patiens, mensæque assuetus herili, 490
Errabat silvis; rursusque ad limina nota
Ipse domum serâ quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iüli
Commovêre canes; fluvio cùm fortè secundo
Deflueret, ripâque æstus viridante levaret. 495
Ipse etiam, eximiæ laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextræ erranti Deus afuit; actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit, 500
Successitque gemens stabulis; questuque cruentus,
Atque imploranti similis, tectum omne replevit.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
Olli (pestis enim tacitis latet aspera silvis) 505
Improvisi adsunt; hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut fortè coactis
Scindebat, raptâ spirans immane securi. 510
At sæva e speculis tempus Dea nacta nocendi

Ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: quâ protinus omne
Contremuit nemus, et silvæ intonuêre profundæ. 515
Audiit et Triviæ longè lacus; audiit amnis
Sulfureâ Nar albus aquâ, fontesque Velini;
Et trepidæ matres pressêre ad pectora natos.
Tum verò ad vocem celeres, quà buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis 520
Indomiti agricolæ: necnon et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxêre acies: non jam, certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusvè præustis;
Sed ferro ancipiti decernunt; atraque latè 525
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant:
Fluctus utì primo cœpit cùm albescere vento,
Paulatim sese tollit mare, et altiùs undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo. 530
Hìc juvenis primam ante aciem stridente sagittâ,
Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virûm circa; seniorque Galesus, 535
Dum paci medium se offert, justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis.
Quinque greges illi balantûm, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.

Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primæ commisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam; et, cœli convexa per auras,
Junonem victrix affatur voce superbâ:—
"En perfecta tibi bello discordia tristi: 545
Dic, in amicitiam coëant, et fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,

Accendamque animos insani Martis amore, 550
Undique ut auxilio veniant: spargam arma per agros."
Tum contrà Juno:—"Terrorum et fraudis abundè
Stant belli causæ; pugnatur cominus armis. [est;
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit, arma.
Talia connubia et tales celebrent hymenæos 555
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super ætherias errare licentiùs auras
Haud pater ipse velit, summi regnator Olympi:
Cede locis: ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam." Tales dederat Saturnia voces. 560
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus, Italiæ in medio sub montibus altis,
Nobilis, et famâ multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum 565
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
Hìc specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces; queis condita Erinnys, 570
Invisum numen, terras cœlumque levabat.

Nec minùs intereà extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant,
Almonem puerum, fœdatique ora Galesi; 575
Implorantque Deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine cædis et ignis
Terrorem ingeminat: "Teucros in regna vocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli."
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatæ),
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata Deûm, perverso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini. 585
Ille, velut pelagi rupes immota, resistit:
[Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,]

Quæ sese, multis circùm latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequicquam et spumea circùm
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga. 590
Verùm, ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res,
Multa Deos, aurasque pater testatus inanes,
"Frangimur heu fatis," inquit, "ferimurque procellâ.
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas, 595
O miseri! Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque Deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus:
Funere felici spolior." Nec plura locutus
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas. 600

Mos erat Hesperio in Latio (quem protinus urbes
Albanæ coluêre sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit), cùm prima movent in prælia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrymabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant; seu tendere ad Indos
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminæ Belli portæ (sic nomine dicunt)
Relligione sacræ et sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus. 610
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse, Quirinali trabeâ cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul;
Ipse vocat pugnas: sequitur tum cetera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco. 615
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
Tum regina Deûm, cœlo delapsa, morantes 620
Impulit ipsa manu portas, et, cardine verso,
Belli ferratos rupit Saturnia postes.

Ardet inexcita Ausonia atque immobilis antè:
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt. 625

Pars leves clypeos et spicula lucida tergunt
Arvinâ pingui, subiguntque in cote secures;
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeò magnæ positis incudibus urbes
Tela novant; Atina potens, Tiburque superbum, 630
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates; alii thoracas ahenos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri 635
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses;
Classica jamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementes
Ad juga cogit equos, clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense. 640
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete:
Qui bello exciti reges; quæ quemque secutæ
Complêrint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis:
Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis; 645
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor Divûm Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxtà Lausus; quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni: 650
Lausus equûm domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllinâ nequicquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palmâ per gramina currum, 655
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus; clypeoque, insigne paternum,
Centum angues cinctamque gerit serpentibus hydram:
Collis Aventini silvâ quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras, 660
Mixta Deo mulier; postquam Laurentia victor,
Geryone extincto, Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.

Pila manu, sævosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello. 665
Ipse pedes tegmen torquens immane leonis,
Terribili impexum setâ, cum dentibus albis,
Indutus capiti; sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres *Tiburtia* mœnia linquunt, 670
Fratris *Tiburti* dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu duo nubigenæ cùm vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrynque nivalem
Linquentes cursu rapido: dat euntibus ingens 676
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis;
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis omnis quem credidit ætas, 680
Cæculus: hunc legio latè comitatur agrestis;
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis;
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma, 685
Nec clypei currusve sonant: pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti; vestigia nuda sinistri
Instituêre pedis, crudus tegit altera pero. 690
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jampridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subitò, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies, Æquosque Faliscos, 695
Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Cùm sese e pastu referunt, et longa canoros 700
Dant per colla modos: sonat amnis, et Asia longè
Pulsa palus.

Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad littora nubem. 705
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Unà ingens Amiterna cohors, priscique Quirites; 710
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ;
Qui Nomentum urbem, qui rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellæ;
Qui Tybrim Fabarimque bibunt; quos frigida misit
Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini;
Quosque secans, infaustum, interluit Allia, nomen:
Quàm multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hybernis conditur undis;
Vel quàm Sole novo densæ torrentur aristæ, 720
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos; vertunt felicia Baccho 725
Massica qui rastris; et quos de collibus altis
Aurunci misêre patres, Sidicinaque juxtà
Æquora; quique Cales linquunt; amnisque vadosi
Accola Vulturni; pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclydes illis 730
Tela; sed hæc lento mos est aptare flagello:
Lævas cætra tegit; falcati cominùs enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Œbale; quem generâsse Telon Sebethide Nymphâ
Fertur, Teleboum Capreas cùm regna teneret 735
Jam senior: patriis sed non et filius arvis
Contentus, latè jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus;
Quique Rufras, Batulumque tenent, atque arva Celennæ;
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ: 740

Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex;
Ærateæque micant peltæ; micat æreus ensis.
Et te montosæ misêre in prælia Nersæ,
Ufens, insignem famâ et felicibus armis; 745
Horrida præcipuè cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicola glebis:
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Quin et Marrubiâ venit de gente sacerdos, 750
Fronde super galeam et felici comtus olivâ,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat. 755
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum juvêre in vulnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ in montibus herbæ.
Te nemus Anguitiæ, vitreâ te Fucinus undâ,
Te liquidi flevêre lacus. 760
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius; insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis humentia circum
Littora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ. [vercæ
Namque ferunt famâ Hippolytum, postquam arte no-
Occiderit, patriasque explêrit sanguine pœnas, 766
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætherea et superas cœli venisse sub auras,
Pæonîs revocatum herbis, et amore Dianæ.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ, 771
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et Nymphæ Ægeriæ nemorique relegat: 775
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Undè etiam Triviæ templo lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi, quòd littore currum

Et juvenem monstris pavidi effudêre marinis. 780
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, et toto vertice suprà est:
Cui triplici crinita jubâ galea alta Chimæram 785
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes;
Tam magìs illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quàm magìs effuso crudescunt sanguine pugnæ:
At levem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos, 790
(Argumentum ingens) et custos virginis Argus,
Cœlatâque amnem fundens pater Inachus urnâ.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densantur campis, Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani, 795
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici;
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Littus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum; queis Jupiter Anxurus arvis
Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco; 800
Quà Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles, atque in mare conditur, Ufens.
Hos super advenit Volscâ de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ 805
Fœmineas assueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti, 810
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis; ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem 815
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixâ cuspide myrtum.

LIBER VIII.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acres concussit equos, utque impulit arma;
Extemplò turbati animi: simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus 5
Effera. Ductores primi, Messapus, et Ufens,
Contemtorque Deûm Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium; et, Latio consistere Teucros, 10
Advectum Ænean classi, victosque Penates
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat; multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, et latè Latio increbrescere nomen:
Quid struat his cœptis; quem, si fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat; manifestiùs ipsi, 16
Quàm Turno regi, aut regi apparere Latino.
Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat:
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis,
Sole repercussum, aut radiantis imagine lunæ,
Omnia pervolitat latè loca; jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti. 25
Nox erat, et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Cùm pater in ripâ, gelidique sub ætheris axe,
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem. 30
Huic Deus ipse loci, fluvio Tiberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus: eum tenuis glauco velabat amictu

Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:— 35
" O sate gente Deûm, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Expectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hìc tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis: tumor omnis et iræ 40
Concessêre Deûm.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, *albi* circum ubera nati. 45
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis *Albam*.
Haud incerta cano. Nunc, quâ ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis (adverte) docebo. 50
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegêre locum, et posuêre in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine, *Pallantëum*.
Hi bellum assiduè ducunt cum gente Latinâ; 55
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge, age, nate Deâ; primisque cadentibus astris
Junoni fer ritè preces, iramque minasque 60
Supplicibus supera votis: mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cœruleus Tybris, cœlo gratissimus amnis.
Hìc mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit." 65
Dixit: deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens. Nox Ænean somnusque reliquit.
Surgit, et ætherii spectans orientia Solis
Lumina, ritè cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effudit ad æthera voces:— [est,
" Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus undè

Tuque, o Tybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Ænean, et tandem arcete perîclis.
Quo te cunqùe lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocunque solo pulcherrimus exis, 75
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantùm, et propiùs tua numina firmes."
Sic memorat, geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat: socios simul instruit armis. 80
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum!
Candida per silvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in littore conspicitur sus:
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram. 85
Tybris eâ fluvium, quàm longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacitâ refluens ita substitit undâ,
Mitis ut, in morem stagni placidæque paludis,
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergò iter inceptum celerant rumore secundo: 90
Labitur uncta vadis abies: mirantur et undæ,
Miratur nemus insuetum, fulgentia longè
Scuta virûm fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur 95
Arboribus, viridesque secant placido æquore silvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem,
Cùm muros, arcemque procul, et rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit: tum res inopes Evandrus habebat. 100
Ocyùs advertunt proras, urbique propinquant.
Fortè die solemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno Divisque ferebat,
Ante urbem, in luco: Pallas huic filius unà,
Unà omnes juvenum primi, pauperque senatus, 105
Thura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas vidêre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis,
Terrentur visu subito; cunctique relictis

Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procul e tumulo:—"Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quò tenditis?" inquit.
"Qui genus? undè domo? pacemne huc fertis, an arma?"
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab altâ; 115
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:—
"Trojugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egêre superbo:
Evandrum petimus: ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes." 120
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
"Egredere o, quicunque es," ait, "coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes."
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt. 125
Tum regem Æneas dictis affatur amicis:—
"Optime Grajugenûm, cui me Fortuna precari,
Et vittâ comtos voluit prætendere ramos,
Non equidem extimui, Danaûm quòd ductor et Arcas,
Quòdque a stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula Divûm,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxêre tibi, et fatis egêre volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electrâ, ut Graii perhibent, Atlantide cretus, 135
Advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit.
At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas, 140
Idem Atlas, generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni. 145
Gens eadem, quæ te crudeli, Daunia, bello
Insequitur, nos si pellant, nihil abfore credunt,

Quin omnem Hesperiam penitùs sua sub juga mittant,
Et mare, quod suprà, teneant, quodque alluit infrà.
Accipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello 150
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus."
Dixerat Æneas: ille os oculosque loquentis
Jamdudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert:—"Ut te, fortissime Teucrûm,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis 155
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!
Nam memini Hesionæ visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestîbat flore juventa; 160
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextræ conjungere dextram.
Accessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi. 165
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas,
Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam,
Frænaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
Ergò et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra;
Et, lux cùm primùm terris se crastina reddet, 170
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Intereà sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis."
Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi 175
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Ænean, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos 179
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.

Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait:—"Non hæc solemnia nobis, 185

Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumve ignara Deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primùm saxis suspensam hanc aspice rupem: 190
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxêre ruinam.
Hìc spelunca fuit, vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti 195
Cæde tepebat humus; foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magnâ se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquandò optantibus ætas 200
Auxilium adventumque Dei: nam maximus ultor
Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hàc victor agebat
Ingentes: vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum 205
Aut intentatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem formâ superante juvencas:
Atque hos, nè qua forent pedibus vestigia rectis,
Caudâ in speluncam tractos, versisque viarum 210
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Intereà cùm jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis 215
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hìc verò Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur; et aërii cursu petit ardua montis.
Tum primùm nostri Cacum vidêre timentem,
Turbatumque oculis: fugit ilicet ocyor Euro,

Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis 225
Dejecit saxum, quod ferro et arte paternâ
Pendebat, fultosque emuniit objice postes,
Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens: ter totum fervidus irâ 230
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum: 235
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus; indè repentè
Impulit; impulsu quo maximus insonat æther,
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis. 240
At specus et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitùs patuêre cavernæ:
Non secùs ac si quâ penitùs vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, Dîs invisa; superque immane barathrum 245
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergò insperatâ deprensum in luce repentè,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat. 250
Ille autem, neque enim fuga jam supèr ulla perîcli,
Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu!)
Evomit; involvitque domum caligine cæcâ,
Prospectum eripiens oculis: glomeratque sub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris. 255
Non tulit Alcides animis; seque ipse per ignem
Præcipiti jecit saltu, quà plurimus undam
Fumus agit, nebulâque ingens specus æstuat atrâ.
Hìc Cacum in tenebris, incendia vana vomentem,
Corripit in nodum complexus, et angit inhærens 260
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.

Panditur extemplò foribus domus atra revulsis;
Abstractæque boves abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur; pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo 265
Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos; lætique minores
Servavêre diem: primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri, 270
[Hanc aram luco statuit; quæ Maxima semper
Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.]
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate Deum, et date vina volentes."
Dixerat: Herculeâ bicolor cùm populus umbrâ
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et sacer implevit dextram scyphus: ocyùs omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.
Devexo intereà propior fit vesper Olympo: 280
Jamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant;
[Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.]
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum, 285
Populeis adsunt evincti tempora ramis:
Hic juvenum chorus; ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ
Monstra manu geminosque premens eliserit angues;
Ut bello egregias idem disjecerit urbes, 290
Trojamque, Œchaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres,
Hylæumque, Pholumque, manu; tu Cressia mactas
Prodigia; et vastum Nemeæ sub rupe leonem: 295
Te Stygii tremuêre lacus; te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento:
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhœus
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem

Lernæus turbâ capitum circumstetit anguis. 300
Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis;
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo.—
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt: ibat rex obsitus ævo,
Et comitem Ænean juxtà natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum 310
Æneas, capiturque locis, et singula lætus
Exquiritque auditque virûm monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:— [bant,
" Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tene-
Gensque virûm truncis et duro robore nata: [ros,
Queis neque mos, neque cultus erat; nec jungere tau-
Aut componere opes nôrant, aut parcere parto;
Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademtis: 320
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit; *Latium*que vocari
Maluit, his quoniam *latuisset* tutus in oris.
Aurea, quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula; sic placidâ populos in pace regebat: 325
Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausoniæ, et gentes venêre Sicanæ;
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris; 330
A quo pòst Itali fluvium cognomine *Tybrin*
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patriâ, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuêre locis; matrisque egêre tremenda 335
Carmentis Nymphæ monita, et Deus auctor Apollo."
Vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram,

Et *Carmentalem* Romano nomine portam, [rem
Quam memorant Nymphæ priscum *Carmentis* hono-
Vatis fatidicæ; cecinit quæ prima futuros 340
Æneadas magnos, et nobile Pallantëum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer *Asylum*
Rettulit, et gelidâ monstrat sub rupe *Lupercal*,
Parrhasio dictum *Panos* de more Lycæi.
Necnon et sacri monstrat nemus *Argileti;* 345
Testaturque locum, et *letum* docet hospitis *Argi.*
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis:
Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci, jam tum silvam saxumque tremebant. 350
"Hoc nemus, hunc," inquit, "frondoso vertice collem
(Quis Deus, incertum est) habitat Deus. Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem; cùm sæpe nigrantem
Ægida concuteret dextrâ, nimbosque cieret.
Hæc duo præthereà disjectis oppida muris, 355
Reliquias veterumque vides monumenta virorum:
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem;
Janiculum huic, illi fuerat *Saturnia* nomen."
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri; passimque armenta videbant 360
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes:—"Hæc," inquit, "limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge Deo, rebusque veni non asper egenis." 365
Dixit: et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Ænean duxit, stratisque locavit,
Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.

Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus, haud animo nequicquam exterrita, mater,
Laurentûmque minis et duro mota tumultu, 371
Vulcanum alloquitur; thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum aspirat amorem:—
"Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces, 375

Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ; nec te, carissime conjux,
Incassùmve tuos volui exercere labores:
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpè laborem. 380
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris:
Ergò eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice, qui coëant populi, quæ mœnia clausis 385
Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum."
Dixerat: et niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet; ille repentè
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit: 390
Non secùs atque olim, tonitru cùm rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis et formæ conscia conjux;
Tùm pater æterno fatur devinctus amore:—
"Quid causas petis ex alto? fiducia cessit 395
Quò tibi, Diva, mei? similis si cura fuisset,
Tum quoquè fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est,
Quicquid in arte meâ possum promittere curæ,
Quod fieri ferro, liquidove potest electro,
Quantùm ignes animæque valent, absistè precando
Viribus indubitare tuis." Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit 405
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Indè (ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum, cùm fœmina primùm,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minervâ
Impositum, cinerem et sopitos suscitat ignes, 410
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos:)

Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo,
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit. 415
  Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis;
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis 420
Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, et *Vulcania* nomine tellus.
Huc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte politâ
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras; pars imperfecta manebat;
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis et alitis Austri; 430
Fulgores nunc terrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte aliâ Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
Ægidaque horrificam, turbatæ Palladis arma, 435
Certatim squamis serpentum auroque polîbant;
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
"Tollite cuncta," inquit, "cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem. 440
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistrâ.
Præcipitate moras." Nec plura effatus; at illi
Ocyùs incubuêre omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum; 445
Vulnificusque chalybs vastâ fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt. Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque; alii stridentia tingunt 450
Æra lacu. Gemit impositis incudibus antrum:

Illi inter sese multâ vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
  Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma, 455
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicâque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem;
Demissa ab lævâ pantheræ terga retorquens. 460
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minùs Æneas se matutinus agebat. 465
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:— 469
"Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor,
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis 475
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes; ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis. 480
Hanc, multos florentem annos, rex deinde superbo
Imperio et sævis tenuit Mezentius armis:
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? Dî capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis, 485
Componens manibusque manus atque oribus ora
(Tormenti genus!), et sanie taboque fluentes,
Complexu in misero, longâ sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem

Armati circumsistunt ipsumque domumque: 490
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergò omnis furiis surrexit Etruria justis;
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt. 495
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensæ littore puppes,
Signaque ferre jubent; retinet longævus aruspex,
Fata canens:—'O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virûm, quos justus in hostem
Fert dolor, et meritâ accendit Mezentius irâ,
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem:
Externos optate duces.'—Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Divûm.
Ipse oratores ad me regnique coronam 505
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam:
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Natum exhortarer, nî, mixtus matre Sabellâ, 510
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrûm atque Italûm fortissime ductor.
Hunc tibi prætereà, spes et solatia nostrî,
Pallanta adjungam: sub te tolerare magistro 515
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat; primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas."
Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant 520
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Nî signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improvisò vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit; et ruere omnia visa repentè, 525
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterùm atque iterùm fragor intonat ingens:

Arma inter nubem, cœli in regione serenâ,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuêre animis alii; sed Troïus heros 530
Agnovit sonitum, et Divæ promissa parentis.
Tum memorat:—"Ne verò, hospes, nè quære profectò
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio. 536
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quàm multa sub undas
Scuta virûm, galeasque, et fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies, et fœdera rumpant." 540
Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primùm Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat hesternumque Larem, parvosque Penates
Lætus adit: mactat lectas de more bidentes
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus. 545
Pòst hinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cetera pronâ
Fertur aquâ, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque. 550
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subitò vulgata per urbem,
Ocyùs ire equites Tyrrheni ad limina regis. 555
Vota metu duplicant matres, propiùsque periclo
It timor, et major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
Hæret, inexpletùm lacrymans, ac talia fatur:—
"O mihi præteritos referat si Jupiter annos! 560
Qualis eram, cùm primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos,
Et regem hâc Herilum dextrâ sub Tartara misi:
Nascenti cui tres animas Feronia mater
(Horrendum dictu!) dederat, terna arma movenda;

Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius usquam,
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset 570
Funera, tam multis viduâsset civibus urbem.
At vos, o superi, et Divûm tu maxime rector,
Jupiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant; 575
Si visurus eum vivo, et venturus in unum;
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
Nunc o, nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri; 580
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Complexu teneo; gravior nè nuntius aures
Vulneret." Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeò exierat portis equitatus apertis: 585
Æneas inter primos et fidus Achates;
Indè alii Trojæ proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer undâ,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes, 590
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, quà proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor; et, agmine facto, 595
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Religione patrum latè sacer; undique colles
Inclusêre cavi, et nigrâ nemus abiete cingit.
Silvano fama est veteres sacrâsse Pelasgos, 600
Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuêre Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant

Castra locis; celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis. 605
Huc pater Æneas et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus æthereos inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reductâ
Ut procul egelido secretum flumine vidit, 610
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultrò:—
"En perfecta mei promissâ conjugis arte
Munera; nè mox aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum."
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit; 615
Arma sub adversâ posuit radiantia quercu.
Ille, Deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem, 620
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis cùm cœrula nubes
Solis inardescit radiis, longèque refulget.
Tum leves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clypei non enarrabile textum. 625
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud fatûm ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam, tereti cervice reflexam,
Mulcere alternos, et corpora fingere linguâ.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Concessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat; subitòque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Pòst îdem, inter se posito certamine, reges
Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes 640
Stabant, et cæsâ jungebant fœdera porcâ.

Haud procul indè citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!),
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres. 645
Nec non Tarquinium ejectum Porsena jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat:
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant:
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres; pontem auderet quòd vellere Cocles, 650
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat;
[Romuleoque recens horrebat regia culmo.]
Atque hìc auratis volitans argenteus anser 655
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ:
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla 660
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hìc exultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem 665
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum pœnas; et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem:
Secretosque pios; his dantem jura Catonem. 670
Hæc inter tumidi latè maris ibat imago
Aurea; sed fluctu spumabant cœrula cano:
Et circùm argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella, 675
Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar
Cum patribus, populoque, Penatibus, et magnis Dîs,

Stans celsâ in puppi; geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte aliâ, ventis et Dîs Agrippa secundis
Arduus, agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata coronâ.
Hinc ope barbaricâ variisque Antonius armis 685
Victor ab Auroræ populis et littore rubro
Ægyptum, viresque Orientis, et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque (nefas!) Ægyptia conjux.
Unà omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus, æquor. 690
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
Tantâ mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur; arva novâ Neptunia cæde rubescunt. 695
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenûmque Deûm monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum et Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors 700
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ:
Et scissâ gaudens vadit Discordia pallâ;
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius, hæc cernens, arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi, 705
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futurâ,
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri; 710
Contrà autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et totâ veste vocantem
Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, Dîs Italis votum immortale sacrabat, 715
Maxima ter centum totam delubra per urbem.
Lætitiâ ludisque viæ plausuque fremebant:

Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ;
Ante aras terram cæsi stravêre juvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phœbi, 720
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quàm variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
Hìc Nomadum genus, et discinctos Mulciber Afros,
Hìc Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos 725
Finxerat: Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clypeum Vulcani, dona parentis
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet, 730
Attollens humero famamque et fata nepotum.

LIBER IX.

Atque ea diversâ penitùs dum parte geruntur,
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum fortè parentis
Pilumni Turnus sacratâ valle sedebat;
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:— 5
"Turne, quod optanti Divûm promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, attulit ultrò.
Æneas, urbe, et sociis, et classe relictâ,
Sceptra Palatini sedemque petît Evandri;
Nec satìs: extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, collectos armat agrestes. 11
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus:
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra."
Dixit: et in cœlum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum. 15
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:—
"Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam

Detulit in terras? unde hæc tam clara repentè
Tempestas? medium video discedere cœlum, 20
Palantesque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas." Et, sic effatus, ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa Deos orans; oneravitque æthera votis.
Jamque omnis campis exercitus ibat apertis, 25
Dives equûm, dives pictaï vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrhidæ juvenes; medio dux agmine Turnus
[Vertitur arma tenens, et toto vertice suprà est:]
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus 30
Per tacitum Ganges; aut pingui flumine Nilus,
Cùm refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hìc subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversâ conclamat mole Caïcus:— 35
"Quis globus, o cives, caligine volvitur atrâ?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros:.
Hostis adest, eja!" Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
Namque ita discedens præceperat optimus armis 40
Æneas: si qua intereà fortuna fuisset,
Nè struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modò et tutos servarent aggere muros.
Ergò, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt, 45
Armatique cavis expectant turribus hostem.
Turnus, ut antevolans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus, et urbi
Improvisus adest; maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristâque tegit galea aurea rubrâ:— 50
"Ecquis erit mecum, juvenes? qui primus in hostem?
En!" ait: et jaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnæ; et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono: Teucrûm mirantur inertia corda; 55
Non æquo dare se campo, non obvia ferre

Arma viros; sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit:
Ac (veluti pleno lupus insidiatus ovili, 59
Cùm fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
Nocte super mediâ; tuti sub matribus agni
Balatum exercent; ille asper et improbus irâ
Sævit in absentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces:)
Haud aliter Rutulo muros et castra tuenti 65
Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet;
Quâ tentet ratione aditus, et quæ via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circùm et fluvialibus undis, 70
Invadit; sociosque incendia poscit ovantes;
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum verò incumbunt; urget præsentia Turni;
Atque omnis facibus pubes accingitur atris:
Diripuêre focos: piceum fert fumida lumen 75
Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis Deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primùm Phrygiâ formabat in Idâ
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat, 81
Ipsa Deûm fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem:—"Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi, multos dilecta per annos, 85
[Lucus in arce fuit summâ, quò sacra ferebant,
Nigranti piceâ trabibusque obscurus acernis:]
Has ego Dardanio juveni, cùm classis egeret,
Læta dedi; nunc sollicitam timor anxius urget: 89
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem;
Nè cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur: prosit nostris in montibus ortas."
Filius huic contrà, torquet qui sidera mundi:—

"O genitrix, quò fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factæ immortale carinæ 95
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta Deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quæcunque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva, 100
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse Deas: quales Nereïa Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum."
Dixerat; idque ratum, Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atrâque voragine ripas, 105
Annuit; et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergò aderat promissa dies, et tempora Parcæ
Debita complêrant; cùm Turni injuria Matrem
Admonuit sacris ratibus depellere tædas.
Hìc primùm nova lux oculis effulsit, et ingens 110
Visus ab Aurorâ cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troüm Rutulorumque agmina complet:—
"Nè trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Nevè armate manus: maria antè exurere Turno 115
Quàm sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, Deæ pelagi: Genitrix jubet." Et sua quæque
Continuò puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis æquora rostris 119
Ima petunt. Hinc virgineæ (mirabile monstrum!),
[Quot priùs æratæ steterant ad littora proræ,]
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.

Obstupuêre animis Rutuli: conterritus ipse
Turbatis Messapus equis: cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultrò animos tollit dictis, atque increpat ultrò:—
"Trojanos hæc monstra petunt; his Jupiter ipse
Auxilium solitum eripuit: non tela, nec ignes
Expectant Rutulos. Ergò maria invia Teucris, 130
Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera ademta est:

Terra autem in manibus nostris; tot millia gentes
Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa Deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigêre quòd arva 135
Fertilis Ausoniæ Troës: sunt et mea contrà
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge prærepta: nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satìs est: peccare fuisset 140
Antè satìs, penitùs modò non genus omne perosos
Fœmineum: quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt mœnia Trojæ,
Neptuni fabricata manu, considere in ignes? 145
Sed vos, o lecti! ferro quis scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Etrusci socios; tenebras et inertia furta 150
[Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,]
Nè timeant; nec equi cæcâ condemur in alvo:
Luce palàm certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasgâ
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeò melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parati."
Intereà vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis. 160
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos. 165
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.

Hæc supèr e vallo prospectant Troës et armis
Alta tenent: necnon trepidi formidine portas

Explorant, pontesque et propugnacula jungunt; 170
Tela gerunt: instant Mnestheus acerque Serestus;
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita perîclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tenendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis:
Et juxtà comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Trojana neque induit arma; 180
Ora puer primâ signans intonsa juventâ.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tunc quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait:—"Dîne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido? [num
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere mag-
Mens agitat mihi; nec placidâ contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum;
Lumina rara micant; somno vinoque soluti
Procubuêre; silent latè loca: percipe porrò, 190
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt (nam mihi facti
Fama sat est), tumulo videor reperire sub illo 195
Posse viam ad muros et mœnia Pallantëa."
Obstupuit magno laudum perculsus amore
Euryalus; simul his ardentem affatur amicum:—
"Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam? 200
Non ita me genitor, bellis assuetus, Opheltes,
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum, erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor; et istum 205
Qui vitâ bene credat emi, quo tendis, honorem."
Nisus ad hæc:—"Equidem de te nil tale verebar;

Nec fas; non: ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicunque oculis hæc aspicit æquis.
Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali), 210
Si quis in adversum rapiat casusve Deusve,
Te superesse velim: tua vitâ dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugnâ, pretiove redemtum,
Mandet humo solitâ; aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro. 215
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,
Persequitur; magni nec mœnia curat Acestæ."
Ille autem:—"Causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit. 220
Acceleremus," ait. Vigiles simul excitat: illi
Succedunt, servantque vices: statione relictâ,
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, et corda oblita laborum: 225
Ductores Teucrûm primi, et delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant;
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuncius esset.
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus, et unà 230
Euryalus, confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iülus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tum sic Hyrtacides:—"Audite o mentibus æquis,
Æneadæ: nevè hæc nostris spectentur ab annis, 235
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque sepulti
Conticuêre: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur: si fortunâ permittitis uti, 240
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantëa
Mox hìc cum spoliis, ingenti cæde peractâ,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu assiduo, et totum cognovimus amnem." 245

Hìc annis gravis atque animi maturus Aletes:—
"Dî patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cùm tales animos juvenum et tam certa tulistis 249
Pectora." Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et vultum lacrymis atque ora rigabat:—
"Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primùm
Dî moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Æneas, atque integer ævi 255
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam."
"Immò ego vos, cui sola salus genitore reducto,"
Excipit Ascanius, "per magnos, Nise, Penátes,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor (quæcunque mihi fortuna fidesque est, 260
In vestris pono gremiis), revocate parentem;
Reddite conspectum: nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devictâ genitor quæ cepit Arisbâ;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta; 265
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si verò capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis,
Aureus? ipsum illum clypeum cristasque rubentes
Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
Prætereà bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma:
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te verò, mea quem spatiis propioribus ætas 275
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, et comitem casus complector in omnes:
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus,
Seu pacem, seu bella geram: tibi maxima rerum
Verborumque fides." Contra quem talia fatur 280
Euryalus:—"Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit: tantum; fortuna secunda
Aut adversa cadat. Sed te super omnia dona

Unum oro: genitrix Priami de gente vetustâ
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus 285
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ. [est,
Hanc ego nunc, ignaram hujus quodcunque perîcli
Inque salutatam linquo: Nox et tua testis
Dextera, quòd nequeam lacrymas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ; 290
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes." Perculsâ mente dederunt
Dardanidæ lacrymas: ante omnes pulcher Iülus;
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:— 295
"Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis:
Namque erit ista mihi genitrix, nomenque Creüsæ
Solum defuerit; nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicunque sequuntur,
Per caput hoc juro, per quod pater antè solebat, 300
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt."
Sic ait illacrymans: humero simul exuit ensem
Auratum, mirâ quem fecerat arte Lycaon
Gnossius, atque habilem vaginâ aptârat eburnâ. 305
Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias: galeam fidus permutat Aletes.
Protinus armati incedunt: quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis; necnon et pulcher Iülus, 310
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata: sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen antè futuri 315
Exitio. Passim vino somnoque per herbam
Corpora fusa vident; arrectos littore currus;
Inter lora rotasque, viros; simul arma jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:—
"Euryale, audendum dextrâ: nunc ipsa vocat res: 320
Hâc iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis

A tergo possit, custodi, et consule longè :
Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam."
Sic memorat, vocemque premit: simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui, fortè tapetibus altis 325
Extructus, toto proflabat pectore somnum ;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxtà famulos temerè inter tela jacentes, 329
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla ;
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem : atro tepefacta cruore [que,
Terra torique madent. Necnon Lamyrumque Lamum-
Et juvenem Sarranum, illâ qui plurima nocte 335
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra Deo victus : felix, si protinus illum
Æquâsset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans
(Suadet enim vesana fames) manditque trahitque 340
Molle pecus, mutumque metu ; fremit ore cruento :
Nec minor Euryali cædes ; incensus et ipse
Perfurit ; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros ; Rhœtum vigilantem et cuncta videntem ;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat ;
Pectore in adverso totum cui cominùs ensem
Condidit assurgenti, et multâ morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mista
Vina refert moriens : hic furto fervidus instat. 350
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos ritè videbat
Carpere gramen equos : breviter cùm talia Nisus
(Sensit enim nimiâ cæde atque cupidine ferri),
"Absistamus," ait ; "nam lux inimica propinquat : 355
Pœnarum exhaustum satìs est : via facta per hostes."
Multa virûm solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.

Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula; (Tiburti Remulo ditissimus olim 360
Quæ mittit dona, hospitio cùm jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnâque potiti;)
Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram 365
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Intereà præmissi equites ex urbe Latinâ,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro. 370
Jamque propinquabant castris, murosque subibant,
Cùm procul hos lævo flectentes limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbrâ
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temerè est visum: conclamat ab agmine Volscens:— 375
"State, viri: quæ causa viæ? quive estis in armis?
Quòve tenetis iter?" Nihil illi tendere contrà;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque aditum custode coronant.
Silva fuit latè dumis atque ilice nigrâ
Horrida, quam densi complêrant undique sentes;
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum: 385
Nisus abit; jamque imprudens evaserat hostes,
Atque lacus, qui pòst *Albæ* de nomine dicti
Albani; tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustrà absentem respexit amicum:—
"Euryale, infelix quâ te regione reliqui? 390
Quâve sequar?" Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvæ, simul et vestigia retrò
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus, et signa sequentûm.
Nec longum in medio tempus, cùm clamor ad aures

Pervenit, ac videt Euryalum; quem jam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustrà.
Quid faciat? quâ vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in hostes 400
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocyùs adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:—
"Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos: 405
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit; si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi;
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras."
Dixerat; et, toto connixus corpore, ferrum 410
Conjicit: hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille, vomens calidum de pectore flumen,
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat. 415
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summâ telum librabat ab aure:
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam 420
Auctorem, nec quò se ardens immittere possit;
"Tu tamen intereà calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum," inquit: simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum verò exterritus, amens
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris 425
Ampliùs, aut tantum potuit perferre dolorem:—
"Me, me (adsum qui feci), in me convertite ferrum,
O Rutuli, mea fraus omnis: nihil iste nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc et conscia sidera testor:
Tantùm infelicem nimiùm dilexit amicum." 430
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus

It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit:
Purpureus veluti cùm flos succisus aratro 435
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisêre caput, pluviâ cùm fortè gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit; in solo Volscente moratur:
Quem circum glomerati hostes hinc cominùs atque hinc 440
Proturbant. Instat non segniùs, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidâque ibi demùm morte quievit. 445
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitolî immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores prædâ Rutuli spoliisque potiti, 450
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis unâ tot cæde peremtis,
Sarranoque, Numâque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidâque recentem 455
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile: 460
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat; æratasque acies in prælia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis (visu miserabile!) in hastis 465
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistrâ
Opposuêre aciem (nam dextera cingitur amni);
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis 470

Stant mœsti: simul ora virûm præfixa movebant,
Nota nimìs miseris, atroque fluentia tabo.
Intereà pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque allabitur aures
Euryali: at subitus miseræ calor ossa reliquit; 475
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, fœmineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit; non illa virûm, non illa perîcli
Telorumque memor; cœlum dehinc questibus implet:—
"Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune, illa senectæ
Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu! terrâ ignotâ, canibus data præda Latinis 485
Alitibusque, jaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et telâ curas solabar aniles.
Quò sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terrâque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro.
Aut tu, magne pater Divûm, miserere, tuoque 495
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam."
Hoc fletu concussi animi; mœstusque per omnes
It gemitus: torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor, 500
Ilionei monitu et multùm lacrymantis Iüli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum proculære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant actâ pariter testudine Volsci, 505
Et fossas implere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, et scalis ascendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona

Non tam spissa viris. Telorum effundere contrà
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis, 510
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si quà
Possent tectam aciem perrumpere: cùm tamen omnes
Ferre juvat subter densâ testudine casus.
Nec jam sufficiunt: nam, quà globus imminet ingens, 515
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque;
Quæ stravit Rutulos latè, armorumque resolvit
Tegmina: nec curant cæco contendere Marte
Ampliùs audaces Rutuli; sed pellere vallo
Missilibus certant. 520
Parte aliâ horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes:
At Messapus, equûm domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
Vos, o Calliope, precor, aspirate canenti; 525
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit; quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentes oras evolvite belli:
[Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis.]
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis, 530
Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summâque evertere opum vi
Certabant: Troës contrà defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus, 535
Et flammam affixit lateri; quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intùs, frustràque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retròque residunt
In partem, quæ peste caret; tum pondere turris 540
Procubuit subito, et cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt: vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi; quorum primævus Helenor, 545
Mæonio regi quem serva Licymnia furtim

Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,
Ense levis nudo, parmâque inglorius albâ.
Isque, ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas, 550
Ut fera, quæ densâ venantûm septa coronâ
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; et, quà tela videt densissima, tendit. 555
At pedibus longè melior Lycus inter et hostes,
Inter et arma, fugâ muros tenet; altaque certat
Prêndere tecta manu, sociûmque attingere dextras:
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor:—"Nostrasne evadere, demens,
Sperâsti te posse manus?" simul arripit ipsum 561
Pendentem, et magnâ muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis:
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum 565
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur: invadunt, et fossas aggere complent:
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem; 570
Emathiona Liger; Corynæum sternit Asylas;
Hic jaculo bonus, hic longè fallente sagittâ:
Ortygium Cæneus; victorem Cænea Turnus;
Turnus Ityn, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys: hunc primò levis hasta Temillæ
Strinxerat; ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergò alis allapsa sagitta,
Et lævo infixa est lateri manus, abditaque intùs
Spiramenta animæ letali vulnere rumpit. 580
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Iberâ,
Insignis facie; genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symæthia circum

Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici. 585
Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adductâ circum caput egit habenâ;
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multâ porrectum extendit arenâ.
 Tum primùm bello celerem intendisse sagittam 590
Dicitur (antè feras solitus terrere fugaces)
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum:
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu 595
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno,
Ibat, et ingenti sese clamore ferebat:—
"Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et morti prætendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt! 600
Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hìc Atridæ, nec fandi fictor Ulysses:
Durum a stirpe genus, natos ad flumina primùm
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant; 605
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu:
At patiens operum, parvoque assueta, juventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versâque juvencûm
Terga fatigamus hastâ: nec tarda senectus 610
Debilitat vires animi, mutatque vigorem:
Canitiem galeâ premimus; semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis; 615
Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.
O verè Phrygiæ (neque enim Phryges!) ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum:
Tympana vos buxusque vocant Berecynthia matris
Idææ. Sinite arma viris, et cedite ferro." 620
Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino

Contendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus :—
" Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis : 625
Ipse tibi ad tua templa feram solennia dona,
Et statuam ante aras auratâ fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem ;
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam."
Audiit ; et cœli genitor de parte serenâ 630
Intonuit lævùm : sonat unà letifer arcus ;
Et fugit horrendùm stridens elapsa sagitta,
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. " I, verbis virtutem illude superbis :
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt !"
Hæc tantùm Ascanius : Teucri clamore sequuntur,
Lætitiâque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheriâ tum fortè plagâ crinitus Apollo
Desupèr Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens ; atque his victorem affatur Iülum :—640
" Macte novâ virtute, puer ; sic itur ad astra,
Dîs genite, et geniture Deos. Jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident :
Nec te Troja capit." Simul hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimôvet auras, 645
Ascaniumque petit : formâ tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger antè fuit, fidusque ad limina custos ;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque, 650
Et crines albos, et sæva sonoribus arma ;
Atque his ardentem dictis affatur Iülum :—
" Sit satìs, Æneada, telis impunè Numanum
Oppetiisse tuis ; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis : 655
Cetera parce, puer, bello." Sic orsus Apollo
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram
Agnovêre Deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fugâ sensêre sonantem.

Ergò avidum pugnæ dictis ac numine Phœbi
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acres arcus, amentaque torquent. 665
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens pluvialibus Hædis
Verberat imber humum; quàm multâ grandine nimbi
In vada præcipitant, cùm Jupiter horridus Austris
Torquet aquosam hyemem, et cœlo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
(Quos Jovis eduxit luco silvestris Iæra,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos),
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt 675
Freti armis, ultròque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intùs, dextrâ ac lævâ, pro turribus astant,
Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aëriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesin seu propter amœnum, 680
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut vidêre patentes.
Continuò Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedêre, 685
Aut ipso portæ posuêre in limine vitam.
Tum magìs increscunt animis discordibus iræ;
Et jam collecti Troës glomerantur eòdem,
Et conferre manum, et procurrere longiùs audent. 690
Ductori Turno, diversâ in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere cæde novâ, et portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus irâ
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos: 695
Et primùm Antiphaten (is enim se primus agebat),
Thebanâ de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus

Aëra per tenuem, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri vulneris undam 700
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit
Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem,
Non jaculo; neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnùm stridens contorta falarica venit, 705
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squamâ lorica fidelis et auro
Sustinuit: collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clypeum super intonat ingens:
Qualis in Euboïco Baiarum littore quondam 710
Saxea pila cadit; magnis quam molibus antè
Constructam, ponto jaciunt: sic illa ruinam
Prona trahit, penitùsque vadis illisa recumbit:
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ:
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis impôsta Typhœo. 715
Hìc Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit;
Immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnæ, 720
Bellatorque animo Deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
Portam vi multâ converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris; multosque suorum, 725
Mœnibus exclusos, duro in certamine linquit:
Ast alios secum includit, recipitque ruentes.
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultròque incluserit urbi:
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim. 730
Continuò nova lux oculis effulsit, et arma
Horrendùm sonuêre: tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittunt.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subitò Æneadæ: tum Pandarus ingens 735

Emicat, et, mortis fraternæ fervidus irâ,
Effatur:—"Non hæc dotalis regia Amatæ;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides: nulla hinc exire potestas."
Olli subridens sedato pectore Turnus:— 740
"Incipe, siqua animo virtus, et consere dextram;
Hìc etiam inventum Priamo narrabis Achillem."
Dixerat: ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet, summis adnixus viribus, hastam:
Excepêre auræ vulnus; Saturnia Juno 745
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
"At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor."
Sic ait; et sublatum altè consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem 750
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus; ingenti concussa est pondere tellus:
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepidâ formidine Troës; 756
Et si continuò victorem ea cura subîsset,
Rumpere claust a manu, sociosque immittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset:
Sed furor ardentem cædisque insana cupido 760
Egit in adversos.
Principio Phalarim, et, succiso poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halyn comitem, et confixâ Phegea parmâ; 765
Ignaros deinde in muris, Martemque cientes, [que;
Alcandrumque, Haliumque, Noëmonaque, Prytanin-
Lyncea tendentem contrà, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno dejectum cominùs ictu 770
Cum galeâ longè jacuit caput: indè ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno:

Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper 775
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis:
Semper equos, atque arma virûm, pugnasque canebat.
  Tandem ductores, auditâ cæde suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantesque vident socios, hostemque receptum. 780
Et Mnestheus:—"Quò deinde fugam? quò tenditis?" inquit:
"Quos alios muros, quæ jam ultrà mœnia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impunè per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco? 785
Non infelicis patriæ, veterumque Deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?"
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugnâ,
Et fluvium petere, ac partem quæ cingitur amni. 790
Acriùs hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem
Cùm telis premit infensis; at territus ille
Asper, acerba tuens, retrò redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contrà 795
(Ille quidem hoc cupiens) potis est per tela virosque:
Haud aliter retrò dubius vestigia Turnus
Improperata refert; et mens exæstuat irâ.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fugâ per muros agmina vertit: 800
Sed manus e castris properè coit omnis in unum.
Nec contrà vires audet Saturnia Juno
Sufficere; aëriam cœlo nam Jupiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem;
Nî Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis. 805
Ergò nec clypeo juvenis subsistere tantùm,
Nec dextrâ valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt;
Discussæque jubæ capiti; nec sufficit umbo 810

Ictibus; ingeminant hastis et Troës et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demùm præceps saltu sese omnibus armis 815
In fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis,
Et lætum sociis, ablutâ cæde, remisit.

LIBER X.

PANDITUR intereà domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat Divûm pater atque hominum rex
Sideream in sedem: terras undè arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus; incipit ipse:— 5
"Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro? tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit? 10
Adveniet justum pugnæ (ne arcessite) tempus,
Cùm fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit;
Nunc sinite, et placitum læti componite fœdus." 15
Jupiter hæc paucis; at non Venus aurea contrà
Pauca refert:—
"O pater, o hominum Divûmque æterna potestas,
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis, ut insultent Rutuli; Turnusque feratur 20
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte, ruat? Non clausa tegunt jam mœnia Teucros,
Quin intra portas atque ipsis prælia miscent
Aggeribus mœrorum, et inundant sanguine fossæ.

Æneas ignarus abest. Nunquamnè levari 25
Obsidione sines? muris iterùm imminet hostis
Nascentis Trojæ, nec non exercitus alter,
Atque iterùm in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant,
Et tua progenies mortalia demoror arma. 30
Si sine pace tuâ, atque invito numine, Troës
Italiam petiêre, luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quæ superi manesque dabant, cur nunc tua quisquam
Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata? 35
Quìd repetam exustas Erycino in littore classes?
Quìd tempestatum regem, ventosque furentes
Æoliâ excitos, aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet, et superis immissa repentè 40
Allecto, medias Italûm bacchata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio Teucris quam det tua conjux
Dura, (per eversæ, genitor, fumantia Trojæ 45
Excidia obtestor;) liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sanè ignotis jactetur in undis;
Et, quamcunque viam dederit fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ. 50
Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atque Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic ævum. Magnâ ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus indè
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli 55
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes,
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum, quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris: iterùmque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris." Tum regia Juno

Acta furore gravi:—"Quìd me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam Divûmve subegit 65
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus (esto)
Cassandræ impulsus furiis: num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros? 70
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis Deus in fraudem, quæ dura potentia nostra
Egit? ubi hìc Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patriâ Turnum consistere terrâ; 75
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
Quìd, face Trojanos atrâ vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma? 80
Tu potes Ænean manibus subducere Graiûm,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contrà juvisse, nefandum est?
Æneas ignarus abest: ignarus et absit. 85
Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ causa fuit consurgere in arma 90
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovique cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas." 95
Talibus orabat Juno; cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario: ceu flamina prima
Cùm deprênsa fremunt silvis, et cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,

Infit: eo dicente, Deûm domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;
Tum Zephyri posuêre, premit placida æquora pontus:—
"Accipite ergò animis, atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem,
Quæ cuique est fortuna hodiè, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:
Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris. 110
Nec Rutulos solvo: sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent: rex Jupiter omnibus idem.
Fata viam invenient." Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atràque voragine ripas,
Annuit, et nutu totum tremefecit Olympum. 115
Hìc finis fandi: solio tum Jupiter aureo
Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
Intereà Rutuli portis circùm omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
Ast legio Æneadûm vallis obsessa tenetur; 120
Nec spes ulla fugæ: miseri stant turribus altis
Nequicquam, et rarâ muros cinxêre coronâ,
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies; hos germani Sarpedonis ambo, 125
Et Clarus et Themon, Lyciâ comitantur ab altâ.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis, 130
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem 135
Inclusum buxo, aut Oriciâ terebintho,
Lucet ebur: fusos cervix cui lactea crines

Accipit, et molli subnectit circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, et calamos armare veneno, 140
Mæoniâ generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen *Campanæ* ducitur urbi. 145
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant; mediâ Æneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma 150
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus [cho
Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora; Tar-
Jungit opes, fœdusque ferit: tum libera fati
Classem conscendit jussis gens Lydia Divûm 155
Externo commissa duci. Æneïa puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones;
Imminet Ida supèr, profugis gratissima Teucris.
Hìc magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios: Pallasque, sinistro 160
Affixus lateri, jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter; jam quæ passus terrâque marique.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete;
Quæ manus intereà Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur. 165
Massicus æratâ princeps secat æquora Tigri;
Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusî,
Quique urbem liquêre Cosas; queîs tela, sagittæ,
Corytique leves humeris, et letifer arcus.
Unà torvus Abas: huic totum insignibus armis 170
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis. 174
Tertius, ille hominum Divûmque interpres Asylas

(Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes;)
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis:
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ, 179
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello, 185
Transierim, Cinyra; et paucis comitate Cupavo;
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ.
Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.
Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum 190
Dum canit, et mœstum musâ solatur amorem,
Canentem molli plumâ duxisse senectam,
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius, æquales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille 195
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longâ sulcat maria alta carinâ.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantûs et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, *Mantua*, nomen; 200
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glaucâ 205
Mincius infestâ ducebat in æquora pinu.
It gravis Aulestes, centenâque arbore fluctus
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton et cærula concha
Exterrens freta; cui laterum tenus hispida nanti 210
Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus:
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant

Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.
  Jamque dies cœlo concesserat, almaque curru 215
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum.
Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat;
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybebe 220
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse,
Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot priùs æratæ steterant ad littora proræ:
Agnoscunt longè regem, lustrantque choreis:
Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea 225
Ponè sequens dextrâ puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac lævâ tacitis subremigat undis:
Tum sic ignarum alloquitur:—"Vigilasne, deûm gens,
Ænea? vigila, et velis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus, 230
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammâque premebat,
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus. Hanc genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, ævumque agitare sub undis. 235
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
Nè castris jungant, certa est sententia Turno. 240
Surge age, et Aurorâ socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clipeum cape, quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putâris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos." 245
Dixerat; et dextrâ discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas
Ocyor et jaculo et ventos æquante sagittâ.
Indè aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit; 250
Tum breviter, supera adspectans convexa, precatur:—

"Alma parens Idæa deûm, (cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad frena leones;)
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu ritè propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo."
Tantum effatus: et intereà revoluta ruebat 256
Maturâ jam luce dies, noctemque fugârat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra, 260
Stans celsâ in puppi: clipeum cum deinde sinistrâ
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ e muris: spes addita suscitat iras:
Tela manu jaciunt: quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo. 265
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad littora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma 270
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secùs, ac liquidâ si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent; aut Sirius ardor:
Ille, sitim morbosque ferens mortalibus ægris,
Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum. 275
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Littora præripere, et venientes pellere terrâ;
[Ultrò animos tollit dictis, atque increpat ultrò:—]
"Quod votis optâstis, adest, perfringere dextrâ:
In manibus Mars ipse, viri: nunc conjugis esto 280
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes. Ultrò occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentes fortuna juvat."
Hæc ait; et secum versat, quos ducere contrà, 285
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Intereà Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit: multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;

Per remos alii. Speculatus littora Tarcho, 290
Quà vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu,
Advertit subitò proras; sociosque precatur:—
"Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris 295
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina:
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arreptâ tellure semel." Quæ talia postquam
Effatus Tarcho, socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis; 300
Donec rostra tenent siccum, et sedêre carinæ
Omnes innocuæ; sed non puppis tua, Tarcho:
Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis: 305
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contrà in littore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes 310
Æneas, omen pugnæ, stravitque Latinos,
Occiso Therone, virûm qui maximus ultrò
Ænean petit: huic gladio, perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Indè Lichan ferit, exsectum jam matre peremtâ, 315
Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
Quòd licuit parvo. Nec longè Cissea durum,
Immanemque Gyan, sternentes agmina clavâ,
Dejecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nil validæ juvêre manus, genitorque Melampus, 320
Alcidæ comes, usque graves dum terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum, clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem primâ lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardaniâ stratus dextrâ, securus amorum, 325
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres;

Nî fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galeâ clypeoque resultant 330
Irrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:—
"Suggere tela mihi (non ullum dextera frustrà
Torserit in Rutulos), steterunt quæ in corpore Graiûm
Iliacis campis." Tum magnam corripit hastam, 335
Et jacit: illa volans clypei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextrâ: trajecto missa lacerto 339
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Ænean petiit; sed non et figere contrà
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hìc Curibus, fidens primævo corpore, Clausus 345
Advenit, et rigidâ Dryopen ferit eminùs hastâ
Sub mentum gravitèr pressâ, paritèrque loquentis
Vocem animamque rapit trajecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threïcios, Boreæ de gente supremâ, 350
Et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Accurrit Halesus,
Auruncæque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis; expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso 355
Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prælia ceu tollunt, animis et viribus æquis;
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
Anceps pugna diu; stant obnixi; omnia contrà:
Haud alitèr Trojanæ acies, aciesque Latinæ 360
Concurrunt: hæret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex aliâ, quà saxa rotantia latè
Intulerat torrens, arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci; 365

Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos; (unum quod rebus restat egenis)
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:—
"Quò fugitis, socii? per vos, et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella, 370
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudis,
Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hostes
Est via. Quà globus ille virûm densissimus urget,
Hâc vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
Mortales: totidem nobis animæque manusque. 376
Ecce, maris magno claudit nos objice pontus;
Deest jam terra fugæ: pelagus, Trojamne petemus?"
Hæc ait; et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primùm, fatis adductus iniquis, 380
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium quà spina dabat, hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas antè ruentem,
Dum furit, incautum, crudeli morte sodalis, 386
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhœti de gente vetustâ
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis, 390
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quærit; 395
Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mistus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea prætèr
Trajicit: hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo: 400
Ilo namque procul validam direxerat hastam,
Quam medius Rhœteus intercipit; optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus

Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis æstate coortis, 405
Dispersa immittit silvis incendia pastor;
Correptis subitò mediis, extenditur unà
Horrida per latos acies Vulcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantes:
Non alitèr sociûm virtus coit omnis in unum, 410
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis, 415
Ossaque dispergit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celârat Halesum;
Ut senior leto canentia lumina solvit,
Injecêre manum Parcæ, telisque sacrârunt
Evandri; quem sic Pallas petit antè precatus:— 420
"Da nunc, Tybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi:
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit."
Audiit illa Deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum. 425
At non cæde viri tantâ perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis imperdita corpora, Teucri. 430
Agmina concurrunt, ducibusque et viribus æquis;
Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit: hinc Pallas instat et urget;
Hinc contrà Lausus; nec multùm discrepat ætas;
Egregii formâ; sed queis fortuna negârat 435
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Intereà soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen. 440
Ut vidit socios:—"Tempus desistere pugnæ:

Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur: cuperem, ipse parens spectator adesset."
Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.
At, Rutulûm abscessu, juvenis, tum jussa superba 445
Miratus, stupet in Turno; corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu;
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:—
"Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni: sorti pater æquus utrique est: 450
Tolle minas." Fatus medium procedit in æquor:
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis; pedes apparat ire
Cominùs: utque leo, speculâ cùm vidit ab altâ
Stare procul campis meditantem prœlia taurum, 455
Advolat; haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si quà fors adjuvet ausum
Viribus imparibus; magnumque ita ad æthera fatur:—
"Per patris hospitium, et mensas quas advena adîsti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis:
Cernant semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni."
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:—
"Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitæ; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidêre Deûm; quin occidit unà 470
Sarpedon, mea progenies: etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi."
Sic ait; atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginâque cavâ fulgentem diripit ensem. 475
Illa volans, humeris surgunt quà tegmina summa,
Incidit; atque, viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hìc Turnus ferro præfixum robur acuto

In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:— 480
"Aspice, num magè sit nostrum penetrabile telum."
Dixerat; at clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Cùm pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricæque moras et pectus perforat ingens. 485
Ille rapit calidum frustrà de vulnere telum:
Unâ eâdemque viâ sanguis animusque sequuntur.
Corruit in vulnus: sonitum supèr arma dedêre:
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens:— 490
"Arcades, hæc," inquit, "memores mea dicta referte
Evandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi
Largior: haud illi stabunt Æneïa parvo [est,
Hospitia." Et lævo pressit pede, talia fatus, 495
Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas (unâ sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœdè, thalamique cruenti);
Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus. 500
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cùm optaverit emtum
Intactum Pallanta; et cùm spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrymisque 505
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert;
Cùm tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor 510
Advolat Æneæ, tenui discrimine leti
Esse suos; tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Cæde novâ quærens. Pallas, Evander, in ipsis 515
Omnia sunt oculis: mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos

Quatuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit; inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas. 520
Indè Mago procul infensam contenderat hastam;
Ille astu subit, at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:—
"Per patrios manes, et spes surgentis Iüli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique. 525
Est domus alta; jacent penitùs defossa talenta
Cælati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi: non hìc victoria Teucrûm
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta."
Dixerat; Æneas contrà cui talia reddit:— 530
"Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisæ manes, hoc sentit Iülus."
Sic fatus, galeam lævâ tenet, atque reflexâ 535
Cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacrâ redimibat tempora vittâ,
Totus collucens veste atque insignibus armis;
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbrâ tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus, et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contrà furit. Anxuris ense sinistram, 545
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contrà fulgentibus armis, 550
Silvicolæ Fauno Dryope quem Nympha creârat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reductâ
Loricam clypeique ingens onus impedit hastâ.
Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terræ; truncumque tepentem 555

Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:—
"Istìc nunc, metuende, jace: non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro:
Alitibus linquêre feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent." 560
Protinus Antæum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum; ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt 565
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Jovis cùm fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses:
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphæi 570
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi, longè gradientem et dira frementem
Ut vidêre, metu versi, retròque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.
Intereà bijugis infert se Lucagus albis 575
In medios, fraterque Liger: sed frater habenis
Flectit equos; strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes;
Irruit, adversâque ingens apparuit hastâ;
Cui Liger:— 580
"Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis,
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis et ævi
His dabitur terris." Vesano talia latè
Dicta volant Ligeri: sed non et Troïus heros
Dicta parat contrà; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus, ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos, projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ; subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen.
Excussus curru moribundus volvitur arvis; 590
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:—
"Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum

Prodidit, aut vanæ vertêre ex hostibus umbræ:
Ipse rotis saliens juga deseris." Hæc ita fatus,
Arripuit bijugos: frater tendebat inermes 595
Infelix palmas, curru delapsus eodem:—
"Per te, per qui te talem genuêre parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis."
Pluribus oranti Æneas:—"Haud talia dudum
Dicta dabas: morere; et fratrem nè desere frater." 600
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius; torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer, et nequicquam obsessa juventus. 605
Junonem intereà compellat Jupiter ultrò:—
"O germana mihi atque eadem gratissima conjux
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes: non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque perîcli."
Cui Juno submissa:—"Quìd, o pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram, et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret; non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum, 615
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostrâ deducit origine nomen:
Pilumnusque illi quartus pater; et tua largâ
Sæpè manu multisque oneravit limina donis." 620
Cui rex ætherei breviter sic fatur Olympi:—
"Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis;
Tolle fugâ Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenùs indulsisse vacat: sin altior istis 625
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum, spes pascis inanes."
Et Juno allacrymans:—"Quìd si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus; aut ego veri 630

Vana feror: quod ut o potiùs formidine falsâ
Ludar; et in melius tua, qui potes, orsa reflectas."
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem, nimbo succincta, per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit. 635
Tum Dea nube cavâ tenuem sine viribus umbram
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum!)
Dardaniis ornat telis; clypeumque jubasque
Divini assimulat capitis; dat inania verba;
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis: 640
Morte obitâ quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit:
Instat cui Turnus, stridentemque eminùs hastam 645
Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum verò Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:--
"Quo fugis, Ænea? thalamos nè desere pactos:
Hâc dabitur dextrâ tellus quæsita per undas." 650
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Fortè ratis, celsi conjuncta crepidine saxi,
Expositis stabat scalis et ponte parato;
Quâ rex Clusinis advectus Osinius oris. 655
Hùc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat,
Exsuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proràm attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem. 660
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit:
Obvia multa virûm demittit corpora morti.
Tunc levis haud ultrà latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
Cùm Turnum medio intereà fert æquore turbo. 665
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis;
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:—
'Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum

Duxisti? et tales voluisti expendere pœnas?
Quò feror? undè abii? quæ me fuga, quemve reducet? 670
Laurentesne iterùm muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma secuti;
Quosque (nefas!) omnes infandâ in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentûm
Accipio. Quid agam? aut quæ jam satìs ima dehiscat
Terra mihi? vos o potiùs miserescite, venti: 676
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, sævisque vadis immittite Syrtis,
Quò neque me Rutuli, neque conscia fama sequatur."
Hæc memorans, animo nùnc huc, nunc fluctuat illuc:
An sese mucrone ob tantum dedecus amens 681
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, et littora nando
Curva petat, Teucrûmque iterùm se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno 685
Continuit, juvenemque animi miserata repressit.
Labitur, alta secans, fluctuque æstuque secundo:
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis intereà monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes. 690
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille (velut rupes, vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expôstaque ponto, 694
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens) prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam; poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit, armaque Lauso 700
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Euanthen Phrygium; Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque; unâ quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans

Cisseïs regina Parin: Paris urbe paternâ 705
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper (multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia), silvâ 709
Pastus arundineâ, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiùsve accedere virtus,
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant;
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas: 715
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longè et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron, 719
Graius homo, infectos linquens profugus hymenæos:
Hunc ubi miscentem longè media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactæ conjugis ostro;
Impastus stabula alta leo ceu sæpè peragrans
(Suadet enim vesana fames) si fortè fugacem 724
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum,
Gaudet hians immanè, comasque arrexit, et hæret
Visceribus super incumbens; lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram 730
Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jactâ cæcum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis. 735
Tum super abjectum posito pede, nixus et hastâ:—
"Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes."
Conclamant socii, lætum Pæana secuti:
Ille autem expirans:—"Non me, quicunque es, inulto,
Victor, nec longùm lætabere: te quoque fata 740
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis."
Ad quem subridens mixtâ Mezentius irâ:—

'Nunc morere: ast de me Divûm pater atque hominum rex
Viderit." Hoc dicens, eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urget 745
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo, et prædurum viribus Orsen;
Messapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericeten:
Illum, infrænis equi lapsu tellure jacentem; 750
Hunc, peditem pedes. Et Lycius processerat Agis;
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit; at Thronium Salius; Saliumque Nealces,
Insignis jaculo et longè fallente saggittâ.

Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors 755
Funera: cædebant paritèr, paritèrque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dî Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores:
Hinc Venus, hinc contrà spectat Saturnia Juno: 760
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At verò ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quàm magnus Orion,
Cùm pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contrà Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille, 770
Hostem magnanimum opperiens, et mole suâ stat;
Atque, oculis spatium emensus quantum satís hastæ:—
"Dextra mihi Deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint: voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum 775
Æneæ." Dixit; stridentemque eminùs hastam
Injicit: illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit;

Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atqne Italâ consederat urbe. 780
Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit 785
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocyùs ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femore, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari gravitèr genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lacrymæque per ora volutæ. 790
Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat. 795
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis;
Jamque assurgentis dextrâ, plagamque ferentis,
Æneæ subiit mucronem; ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parmâ protectus abiret; 800
Telaque conjiciunt, proturbantque eminùs hostem
Missilibus: furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusâ si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola; et tutâ latet arce viator, 805
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; ut possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas nubem belli, dum detonet, omnem 809
Sustinet; et Lausum increpitat, Lausoque minatur:—
"Quò, moriture, ruis? majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua." Nec minùs ille
Exultat demens; sævæ jamque altiùs iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt; validum namque exigit ensem 815
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit:

Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad Manes, corpusque reliquit. 820
At verò ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris,
Ingemuit miserans gravitèr, dextramque tetendit;
Et mentem patriæ subiit pietatis imago:— 824
"Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tantâ dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua: teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen, infelix, miseram solabere mortem;
Æneæ magni dextrâ cadis." Increpat ultrò 830
Cunctantes socios, et terrâ sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
Intereà genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat,
Arboris acclinis trunco: procul ærea ramis 835
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circùm juvenes; ipse æger, anhelans,
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam:
Multa super Lauso rogitat; multosque remittit,
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis. 840
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes; ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longè gemitum præsaga mali mens.
Canitiem immundo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhæret:— 845
"Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ
Quem genui? tuane hæc genitor per vulnera servor,
Morte tuâ vivens? heu! nunc misero mihi demùm
Exilium infelix, nunc altè vulnus adactum! 850
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas, odiisque meorum:
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem.

Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo:
Sed linquam." Simul hæc dicens, attollit in ægrum
Se femur; et, quanquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus equum duci jubet: hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat 859
Omnibus. Alloquitur mœrentem, et talibus infit:—
"Rhœbe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus: aut hodiè victor spolia illa cruenta,
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter: neque enim, fortissime, (credo) 865
Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros."
Dixit; et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis;
Ære caput fulgens, cristâque hirsutus equinâ. 869
Sic cursum in medios rapidus dedit: æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
[Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.]
Atque hìc Ænean magnâ ter voce vocavit:
Æneas agnovit eum, lætusque precatur:—
"Sic pater ille Deûm faciat, sic altus Apollo, 875
Incipias conferre manum."
Tantùm effatus, et infestâ subit obvius hastâ.
Ille autem:—"Quid me erepto, sævissime, nato
Terres? hæc via sola fuit, quâ perdere posses.
Nec mortem horremus, nec Divûm parcimus ulli. 880
Desine: jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona priùs." Dixit; telumque intorsit in hostem:
Indè aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro; sed sustinet aureus umbo.
Ter circùm astantem lævos equitavit in orbes, 885
Tela manu jaciens; ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine silvam.
Indè ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere; et urgetur pugnâ congressus iniquâ;
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras

Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troësque Latinique. 895
Advolat Æneas, vaginâque eripit ensem;
Et super hæc:—"Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi?" Contrà Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:—
"Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas, nec sic ad prælia veni;
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem, 905
Et me consortem nati concede sepulcro."
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

LIBER XI.

OCEANUM intereà surgens Aurora reliquit.
Æneas (quamquam et sociis dare tempus humandis
Pæcipitant curæ, turbataque funere mens est)
Vota Deûm primo victor solvebat Eoö.
Ingentem quercum, decisis undique ramis, 5
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezentî ducis exuvias; tibi, magne, tropæum,
Bellipotens: aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis; clypeumque ex ære sinistræ 10
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ovantes:—
"Maxima res effecta, viri: timor omnis abesto,
Quod superest: hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ; manibusque meis Mezentius hìc est.

Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe præsumite bellum;
Nè qua mora ignaros, ubi primùm vellere signa
Annuerint Superi, pubemque educere castris, 20
Impediat, segnesque metu sententia tardet.
Intereà socios inhumataque corpora terræ
Mandemus; qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite (ait); egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperêre suo, decorate supremis 25
Muneribus: mœstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo."
Sic ait illacrymans; recipitque ad limina gressum:
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes 30
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger antè fuit; sed non felicibus æquè
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circùm omnis famulûmque manus, Trojanaque turba,
Et mœstum Iliades crinem de more solutæ. 35
Ut verò Æneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus; mœstoque immugit regia luctu.
Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus 40
Cuspidis Ausoniæ, lacrymis ita fatur obortis:—
"Tene," inquit, "miserande puer, cùm læta veniret,
Invidit Fortuna mihi, nè regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti 45
Discedens dederam, cùm me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acres esse viros, cum durâ prælia gente.
Et nunc ille quidem, spe multùm captus inani,
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis: 50
Nos juvenem exanimum, et nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mœsti comitamur honore.
Infelix! nati funus crudele videbis.
Hi nostri reditus, expectatique triumphi?

Hæc mea magna fides? At non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulsum aspicies: nec sospite dirum 56
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præsidium, Ausonia, et quantum tu perdis, Iüle!"
Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit 60
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrymis; solatia luctûs
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii crates et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno, 65
Extructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hìc juvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, necdum sua forma recessit;
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tum geminas vestes, auroque ostroque rigentes,
Extulit Æneas: quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro. 75
Harum unam juveni supremum mœstus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu:
Multaque prætereà Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci:
Addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem. 80
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes, 85
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Pòst bellator equus, positis insignibus, Æthon
It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora. 90
Hastam alii galeamque ferunt: nam cetera Turnus
Victor habet. Tum mœsta phalanx, Teucrique sequun-
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis. [tur,

Postquam omnis longè comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto :— 95
" Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternùm mihi, maxime Palla,
Æternùmque vale." Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latinâ, 100
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes :
Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ ;
Nullum cum victis certamen et æthere cassis ;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis. 105
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur veniâ, et verbis hæc insuper addit :—
" Quænam vos tanto Fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos ?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremtis 110
Oratis ? equidem et vivis concedere vellem :
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent ;
Nec bellum cum gente gero : rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potiùs se credidit armis.
Æquiùs huic Turnum fuerat se opponere morti. 115
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat, his mecum decuit concurrere telis :
Vixêt, cui vitam Deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem."
Dixerat Æneas : olli obstupuêre silentes, 120
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior, semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert :—" O famâ ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem ? 125
Justitiæne priùs mirer, belline laborum ?
Nos verò hæc patriam grati referemus ad urbem,
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi : quærat sibi fœdera Turnus.
Quin et fatales murorum attollere moles, 130
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit."

Dixerat hæc; unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigêre dies; et pace sequestrâ
Per silvas Teucri, mixtique impunè Latini,
Erravêre jugis: ferro sonat icta bipenni 135
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
Robora nec cuneis, et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam Fama volans, tanti prænuntia luctûs, 139
Evandrum Evandrique domos et mœnia complet;
Quæ modò victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuêre faces: lucet via longo
Ordine flammarum, et latè discriminat agros. 144
Contrà turba Phrygum veniens plangentia jungunt
Agmina: quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios: feretro Pallanta repôsto 149
Procubuit super, atque hæret lacrymansque gemens-
Et via vix tandem voci laxata dolore est:— [que;
" Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti,
Cautiùs ut sævo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantùm nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset. 155
Primitiæ juvenis miseræ! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita Deorum
Vota, precesque meæ! tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tuâ, neque in hunc servata dolorem!
Contrà ego vivendo vici mea fata, superstes 160
Restarem ut genitor. Troûm socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec quas
Junximus hospitio dextras: sors ista senectæ 166
Debita erat nostræ. Quòd si immatura manebat
Mors natum; cæsis Volscorum millibus antè,
Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,

Quàm pius Æneas, et quàm magni Phryges, et quàm
Tyrrhenique duces, Tyrrhenûm exercitus omnis. 171
Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera leto:
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par ætas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et hæc memores regi mandata referte:— 176
'Quòd vitam moror invisam, Pallante peremto,
Dextera causa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides: meritis vacat hic tibi solus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro; 180
Nec fas: sed nato Manes perferre sub imos.' "

Aurora intereà miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in littore Tarcho
Constituêre pyras: huc corpora quisque suorum 185
More tulêre patrum; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrêre rogos; ter mœstum funeris ignem
Lustravêre in equis, ululatusque ore dedêre: 190
Spargitur et tellus lacrymis, sparguntur et arma.
It cœlo clamorque virûm, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Conjiciunt igni; galeas, ensesque decoros,
Frænaque, ferventesque rotas: pars, munera nota,
Ipsorum clypeos, et non felicia tela. 196
Multa boum circà mactantur corpora Morti;
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes. Tum littore toto
Ardentes spectant socios, semiustaque servant 200
Busta; neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.

Nec minùs et miseri diversâ in parte Latini
Innumeras struxêre pyras; et corpora partim
Multa virûm terræ infodiunt; avectaque partim 205
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt:
Cetera, confusæque ingentem cædis acervum,

Nec numero nec honore cremant. Tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram; 210
Mœrentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam verò in tectis prædivitis urbe Latini
Præcipuus fragor, et longè pars maxima luctûs.
Hìc matres miseræque nurus, hìc cara sororum 215
Pectora mœrentûm, puerique parentibus orbi,
Dirum execrantur bellum, Turnique hymenæos;
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari 220
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contrà variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginæ nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu, 225
Ecce supèr mœsti magnâ Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus: 231
Fatalem Ænean manifesto numine ferri
Admonet ira Deûm, tumulique ante ora recentes.
Ergò concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit. 235
Olli convenêre, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis: sedet in mediis et maximus ævo,
Et primus sceptris, haud lætâ fronte, Latinus:
Atque hìc legatos Ætolâ ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet; et responsa reposcit 240
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis;
Et Venulus, dicto parens, ita farier infit:—
"Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra;
Atque iter emensi casus superavimus omnes;
Contigimusque manum, quâ concidit Ilia tellus. 245

Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi,
Munera præferimus; nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore :— 251
'O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicunque Iliacos ferro violavimus agros 255
(Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros), infanda per orbem
Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervæ
Sidus, et Euboïcæ cautes, ultorque Caphereus. 260
Militiâ ex illâ diversum ad littus adacti,
Atrides Protei Menelaus ad usque columnas
Exulat; Ætnæos vidit Cyclopas Ulysses.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycone habitantes littore Locros? 265
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivûm
Conjugis infandæ prima intra limina dextrâ
Oppetiit: devictam Asiam subsedit adulter.
Invidisse Deos, patriis ut redditus oris 269
Conjugium optatum et pulchram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!), et scopulos lacrymosis vocibus implent.
Hæc adeò ex illo mihi jam speranda fuerunt 275
Tempore, cùm ferro cœlestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram.
Nè verò, nè me ad tales impellite pugnas:
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini lætorve malorum.
Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris, 281
Vertite ad Ænean: stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus

In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo prætereà tales Idæa tulisset 285
Terra viros, ultrò Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Graiûm
Hæsit, et in decimum vestigia retulit annum: 290
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis;
Hic pietate prior. Coëant in fœdera dextræ,
Quà datur; ast, armis concurrant arma, cavete.'
Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis
Audîsti, et quæ sit magno sententia bello." 295
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidûm turbata fremor: ceu, saxa morantur
Cùm rapidos amnes, clauso fit gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primùm placati animi, et trepida ora quiêrunt,
Præfatus Divos solio rex infit ab alto:— 301
"Antè equidem summâ de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cùm muros obsidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente Deorum 305
Invictisque viris gerimus; quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem si quam accitis Ætolûm habuistis in armis,
Ponite: spes sibi quisque; sed, hæc quàm angusta, vi-
Cetera quâ rerum jaceant perculsa ruinâ, [detis.
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras. 311
Nec quemquam incuso: potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit: toto certatum est corpore regni.
Nunc adeò, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo. 315
Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni,
Longus in occasum, fines super usque Sicanos:
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio, et celsi plaga pinea montis, 320
Cedat amicitiæ Teucrorum; et fœderis æquas

Dicamus leges, sociosque in regna vocemus:
Considant, si tantus amor, et mœnia condant:
Sin alios fines aliamque capessere gentem
Est animus, poscuntque solo decedere nostro, 325
Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Prætereà, qui dicta ferant et fœdera firment, 330
Centum oratores primâ de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos;
Munera portantes aurique eborisque talenta,
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis." 335
Tum Drances idem infensus (quem gloria Turni
Obliquâ invidiâ stimulisque agitabat amaris;
Largus opum, et linguâ melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum 340
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;)
Surgit, et his onerat dictis, atque aggerat iras:
"Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant. 345
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licèt arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu; dum Troïa tentat 350
Castra, fugæ fidens, et cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenæis 355
Des pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quòd si tantus habet mentes et pectora terror,
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat, jus proprium regi patriæque remittat.

Quìd miseros toties in aperta pericula cives 360
Projicis, o Latio caput horum et causa malorum?
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror; en, supplex venio: miserere tuorum, 365
Pone animos, et pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeò dotalis regia cordi est, 369
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis? Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contrà,
Qui vocat." 375
Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:—
"Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi,
Tunc cùm bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades: sed non replenda est curia verbis, 380
Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger mœrorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proindè tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance; quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis 385
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet; nec longè scilicet hostes
Quærendi nobis: circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosâ in linguâ pedibusque fugacibus istis 390
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam meritò, fœdissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit 394
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,

Inclusus muris, hostilique aggere septus.
Nulla salus bello! capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis: proindè omnia magno
Nè cessa turbare metu, atque extollere vires 401
Gentis bis victæ, contrà premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt;
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles:
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas: 405
Vel cùm se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Nunquam animam talem dextrâ hâc (absiste moveri)
Amittes: habitet tecum, et sit pectore in isto.—
Nunc ad te et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultrà spem ponis in armis; 411
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditùs occidimus, neque habet Fortuna regressum;
Oremus pacem, et dextras tendamus inermes.
Quanquam o! si solitæ quicquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum, 416
Egregiusque animi, qui, nè quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique supersunt; 420
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine; sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variusque labor mutabilis ævi 425
Retulit in melius: multos alterna revisens
Lusit, et in solido rursus Fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus, et Arpi:
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misêre duces; nec parva sequetur 430
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregiâ de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes ære catervas.
Quòd si me solum Teucri in certamina poscunt,

Idque placet, tantùmque bonis communibus obsto,
Non adeò has exosa manus victoria fugit, 436
Ut tantâ quicquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contrà; vel magnum præstet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licèt: vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus, 441
Devovi. Solum Æneas vocat: et vocet, oro.
Nec Drances potiùs, sive est hæc ira Deorum,
Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat."
Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant 445
Certantes: castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis. 450
Extemplò turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, et arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt; fremit arma juventus;
Flent mœsti mussantque patres; hìc undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras: 455
Haud secus atque alto in luco cùm fortè catervæ
Consedêre avium; piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
" Immo," ait, " o cives, arrepto tempore," Turnus,
" Cogite concilium, et pacem laudate sedentes: 460
Illi armis in regna ruant." Nec plura locutus
Corripuit sese, et tectis citus extulit altis.
" Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
Duc," ait, " et Rutulos: equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis: 465
Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
Cetera, quà jussô, mecum manus inferat arma."
Ilicèt in muros totâ discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt; 470
Multaque se incusat, qui non acceperit ultrò
Dardanium Ænean, generumque adsciverit urbi.

Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant: bello dat signum rauca cruentum
Buccina: tum muros variâ cinxêre coronâ 475
Matronæ puerique: vocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magnâ matrum regina catervâ,
Dona ferens; juxtàque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, atque oculos dejecta decoros. 480
Succedunt matres, et templum thure vaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine voces:—
"Armipotens belli præses, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis." 485
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus:
Jamque adeò, Rutulum thoraca indutus, ahenis
Horrebat squamis; surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat ensem;
Fulgebatque altâ decurrens aureus arce; 490
Exultatque animis, et spe jam præcipit hostem:
Qualis ubi abruptis fugit præsepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut, assuetus aquæ perfundi flumine noto, 495
Emicat, arrectisque fremit cervicibus altè
Luxurians; luduntque jubæ per colla, per armos
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit; quam tota cohors imitata relictis 500
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:—
"Turne, sui meritò si qua est fiducia forti,
Audeo, et Æneadum promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli: 505
Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva."
Turnus ad hæc, oculos horrendâ in virgine fixus:—
"O, decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem. 510

Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmisit, quaterent campos: ipse, ardua montis
Per deserta jugo superans, adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite silvæ, 515
Ut bivias armato obsidam milite fauces:
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburtique manus: ducis et tu concipe curam."
Sic ait; et paribus Messapum in prælia dictis 520
Hortatur, sociosque duces; et pergit in hostem.
Est curvo anfractu vallis, accommoda fraudi
Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
Urget utrinque latus; tenuis quò semita ducit,
Angustæque ferunt fauces aditusque maligni. 525
Hanc super, in speculis summoque in vertice montis,
Planities ignota jacet, tutique receptus:
Seu dextrâ lævâque velis occurrere pugnæ,
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis notâ fertur regione viarum, 530
Arripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
Velocem intereà superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacrâque catervâ,
Compellabat, et has tristi Latonia voces
Ore dabat:—" Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequicquam cingitur armis.
Cara mihi ante alias: neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitâque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno viresque superbas
Priverno antiquâ Metabus cùm excederet urbe, 540
Infantem, fugiens media inter prælia belli,
Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
Nomine *Casmillæ*, mutatâ parte, *Camillam*.
Ipse, sinu præ se portans, juga longa petebat 544
Solorum nemorum: tela undique sæva premebant;
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugæ medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis, tantus se nubibus imber

Ruperat: ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet: omnia secum 550
Versanti subitò vix hæc sententia sedit.
Telum immane, manu validâ quod fortè gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et silvestri subere clausam, 554
Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ;
Quam dextrâ ingenti librans ita ad æthera fatur:—
'Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: accipe, testor,
Diva, tuam, quæ nunc dubiis committitur auris'. 560
Dixit; et adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuêre undæ; rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magnâ propiùs jam urgente catervâ,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor 565
Gramineo, donum Triviæ, de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Accepêre; neque ipse manus feritate dedisset;
Pastorum et solis exegit montibus ævum.
Hìc natam in dumis, interque horrentia lustra, 570
Armentalis equæ mammis et lacte ferino
Nutrîbat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto; 574
Spiculaque ex humero parvæ suspendit et arcum:
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent:
Tela manu jam tum tenerâ puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habenâ, 579
Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustrà Tyrrhena per oppida matres
Optavêre nurum: solâ contenta Dianâ,
Æternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit: vellem haud correpta fuisset
Militiâ tali, conata lacessere Teucros; 585
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.

Verùm age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna. 589
Hæc cape, et ultricem pharetrâ deprome sagittam:
Hâc, quicunque sacrum violârit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi paritèr det sanguine pœnas.
Pòst ego nube cavâ miserandæ corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam."
Dixit: at illa, leves cœli delapsa per auras, 595
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.

At manus intereà muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas: fremit æquore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis, 600
Huc obversus et huc: tum latè ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contrà, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
Adversi campo apparent, hastasque reductis 605
Protendunt longè dextris, et spicula vibrant:
Adventusque virûm, fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos: fundunt simul undique tela 610
Crebra, nivis ritu; cœlumque obtexitur umbrâ.
Continuò adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt: excussus Aconteus
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti, 616
Præcipitat longè, et vitam dispergit in auras.
Extemplò turbatæ acies, versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt;
Troës agunt: princeps turmas inducit Asylas. 620
Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
Hi fugiunt, penitùsque datis referuntur habenis:
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus

Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam ; 626
Nunc rapidus retrò, atque æstu revoluta resorbens
Saxa, fugit, littusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egêre ad mœnia versos ;
Bis rejecti armis respectant terga tegentes : 630
Tertia sed postquam congressi in prælia, totás
Implicuêre inter se acies, legitque virum vir,
Tum verò et gemitus morientûm, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permisti cæde virorum
Semianimes volvuntur equi : pugna aspera surgit. 635
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit ;
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
Vulneris impatiens, arrecto pectore crura :
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan, 640
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis,
Dejicit Herminium ; nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri : nec vulnera terrent ;
Tantus in arma patet : latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore. 645
Funditur ater ubique cruor : dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exultat Amazon,
Unum exerta latus pugnæ, pharetrata Camilla :
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset ; 650
Nunc validam dextrâ rapit indefessa bipennem :
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circùm lectæ comites, Larinaque virgo, 655
Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securim,
Italides : quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras :
Quales Threïciæ, cùm flumina Thermodontis
Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis ; 660
Seu circum Hippolyten, seu cùm se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu

Fœminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunæum Clytio primùm patre; cujus apertum 666
Adversi longâ transverberat abiete pectus:
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lirin, Pagasumque supèr; quorum alter, habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit, alter, 671
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Præcipites paritèrque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminùs hastâ
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoönta, Chromimque: 675
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidêre viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur;
Cui péllis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus, 680
Et malæ texêre lupi cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus: ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice suprà est:
Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Trajicit, et supèr hæc inimico pectore fatur:— 685
"Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putâsti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit: nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ." 689
Protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrûm
Corpora: sed Buten adversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, quà colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem: 695
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior insurgens, oranti et multa precanti
Congeminat; vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit,

Appenninicolæ bellator filius Auni, 700
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant:
Isque, ubi se nullo jam cursu evadere pugnâ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit,
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit hæc:—"Quid tam egregium, si fœmina forti 705
Fidis equo? dimitte fugam, et te cominùs æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem."
Dixit: at illa furens, acrique accensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, purâque interrita parmâ. 711
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse;
Haud mora; conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferratâ calce fatigat.
"Vane Ligur, frustràque animis elate superbis, 715
Nequicquam patrias tentâsti lubricus artes;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno."
Hæc fatur virgo; et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frænisque adversa prehensis
Congreditur, pœnasque inimico a sanguine sumit:
Quàm facilè accipiter saxo sacer ales ab alto 721
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor et vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At, non hæc nullis hominum sator atque Deorum
Observans oculis, summo sedet altus Olympo: 726
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia sæva
Suscitat, et stimulis haud mollibus injicit iras.
Ergò inter cædes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas, 730
Nomine quemque vocans; reficitque in prælia pulsos:—
"Quis metus, o nunquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Fœmina palantes agit, atque hæc agmina vertit?
Quò ferrum? quidve hæc gerimus tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaque bella, 736
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,

Expectare dapes, et plenæ pocula mensæ:
Hic amor, hoc studium; dum sacra secundus aruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos." 740
Hæc effatus, equum in medios moriturus et ipse
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert;
Dereptumque ab equo dextrâ complectitur hostem,
Et gremium ante suum multâ vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctique Latini 745
Convertêre oculos: volat igneus æquore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum summâ ipsius ab hastâ
Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
Quà vulnus letale ferat: contrà ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit. 750
Utque volans altè raptum cùm fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit;
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens; illa haud minùs urget adunco 755
Luctantem rostro, simul æthera verberat alis:
Haud alitèr prædam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velocem jaculo et multâ prior arte Camillam 760
Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.
Quà se cunque furens medio tulit agmine virgo,
Hâc Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Quà victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat,
Hâc juvenis furtim celeres detorquet habenas: 765
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum, et certam quatit improbus hastam.
Fortè sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longè Phrygiis fulgebat in armis;
Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat. 771
Ipse, peregrinâ ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati 774
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque cre-
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro, [pantes

Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ 780
Cæca sequebatur; totumque incauta per agmen
Fœmineo prædæ et spoliorum ardebat amore;
Telum ex insidiis cùm tandem, tempore capto,
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:—
"Summe Deûm, sancti custos Soractis Apollo, 785
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multâ premimus vestigia prunâ;
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias, pulsæve tropæum 790
Virginis, aut spolia ulla peto; mihi cetera laudem
Facta ferent: hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem."
Audiit; et voti Phœbus succedere partem
Mente dedit, partem volucres dispersit in auras: 795
Sterneret ut subitâ turbatam morte Camillam,
Annuit oranti; reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque Notos vocem vertêre procellæ.
Ergò, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertêre animos acres, oculosque tulêre 800
Cuncti ad reginam Volsci: nihil ipsa neque auræ
Nec sonitûs memor, aut venientis ab æthere teli,
Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque altè bibit acta cruorem. 804
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suscipiunt: fugit ante omnes exterritus Arruns,
Lætitiâ mixtoque metu; nec jam ampliùs hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, priùs quàm tela inimica sequantur,
Continuò in montes sese avius abdidit altos, 810
Occiso pastore, lupus, magnove juvenco,
Conscius audacis facti; caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,

Contentusque fugâ mediis se immiscuit armis. 815
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro:
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit;
Tum sic expirans Accam, ex æqualibus unam, 820
Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ,
Quîcum partiri curas; atque hæc ita fatur:—
"Hactenus, Acca soror, potui: nunc vulnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circùm:
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer: 825
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale." Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens: tum frigida toto
Paulatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens: 830
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
  Tum verò immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; dejectâ crudescit pugna Camillâ:
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrûm,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alæ. 835
At Triviæ custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas:
Utque procul, medio juvenum in clamore furentûm,
Prospexit tristi multatam morte Camillam,
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:— 840
"Heu! nimiùm, virgo, nimiùm crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello:
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet 845
Extremâ jam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ:
Nam quicunque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet meritâ." Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum 850
Antiqui Laurentis, opacâque ilice tectum:
Hìc Dea se primùm rapido pulcherrima nisu

Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem,—
"Cur," inquit, "diversus abis? huc dirige gressum; 855
Huc, periture, veni; capias ut digna Camillæ
Præmia: tunc etiam telis moriere Dianæ?"
Dixit; et auratâ volucrem Threïssa sagittam
Depromsit pharetrâ, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longè, donec curvata coirent 860
Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis,
Lævâ aciem ferri, dextrâ nervoque papillam.
Extemplò teli stridorem aurasque sonantes
Audiit unà Arruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum expirantem socii atque extrema gementem 865
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt:
Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.
Prima fugit, dominâ amissâ, levis ala Camillæ;
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
Disjectique duces desolatique manîpli 870
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros letumque ferentes
Sustentare valet telis, aut sistere contrà;
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus; 874
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula cam-
Volvitur ad muros caligine turbidus atrâ [pum.
Pulvis; et e speculis percussæ pectora matres
Fœmineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupêre patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba, 880
Nec miseram effugiunt mortem; sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum,
Confixi expirant animas. Pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes; oriturque miserrima cædes 885
Defendentûm armis aditus, inque arma ruentûm.
Exclusi, ante oculos lacrymantûmque ora parentum,
Pars in præcipites fossas, urgente ruinâ,
Volvitur; immissis pars cæca et concita frænis
Arietat in portas et duros objice postes. 890

Ipsæ, de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patriæ) ut vidêre Camillam,
Tela manu trepidæ jaciunt; ac robore duro,
Stipitibus, ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent. 895
Intereà Turnum in silvis sævissimus implet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
Omnia corripuisse: metum jam ad mœnia ferri. 900
Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat,
Cùm pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque jugum, silvâque evadit opacâ. 905
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longè, Laurentiaque agmina vidit;
Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis, 910
Adventumque pedum flatusque audivit equorum;
Continuò pugnas ineant, et prælia tentent:
Nî roseus fessos jam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant. 915

LIBER XII.

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis; ultrò implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantûm vulnere pectus, 5
Tum demùm movet arma leo; gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis

Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secùs accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit:— 10
"Nulla mora in Turno; nihil est quòd dicta retractent
Ignavi Æneadæ, nec, quæ pepigêre, recusent:
Congredior: fer sacra, pater, et concipe fœdus:
Aut hâc Dardanium dextrâ sub Tartara mittam
Desertorem Asiæ (sedeant, spectentque Latini), 15
Et solus ferro crimen commune refellam;
Aut habeat victos: cedat Lavinia conjux."
Olli sedato respondit corde Latinus:—
"O præstans animi juvenis, quantùm ipse feroci
Virtute exsuperas, tantò me impensiùs æquum est 20
Consulere, atque omnes metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino [est:
Sunt aliæ innuptæ Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hæc animo hauri: 26
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes Divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et mœstæ lacrymis, vincla omnia rupi, 30
Promissam eripui genero, arma impia sumsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magnâ victi pugnâ vix urbe tuemur
Spes Italas: recalent nostro Tiberina fluenta 35
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quò referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si, Turno extincto, socios sum accire paratus,
Cur non incolumi potiùs certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet 40
Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet!)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longè
Dividit." Haudquaquam dictis violentia Turni 45

Flectitur; exsuperat magìs, ægrescitque medendo.
Ut primùm fari potuit, sic instituit ore:— [me
"Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci:
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextrâ 50
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis:
Longè illi Dea mater erit, quæ nube fugacem
Fœmineâ tegat, et vanis sese occulat umbris."
At regina, novâ pugnæ conterrita sorte,
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat:— 55
"Turne, per has ego te lacrymas, per si quis Amatæ
Tangit honos animum (spes tu nunc una senectæ,
Tu requies, miseræ; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit),
Unum oro: desiste manum committere Teucris. 60
Qui te cunque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent: simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Ænean captiva videbo."
Accepit vocem lacrymis Lavinia matris,
Flagrantes perfusa genas: cui plùrimus ignem 65
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur; vel mixta rubent ubi lilia multâ
Alba rosâ: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus; 70
Ardet in arma magìs; paucisque affatur Amatam:—
"Nè, quæso, nè me lacrymis, neve omine tanto
Prosequere, in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc, Idmon, Phrygio mea dicta tyranno 75
Haud placitura refer: Cùm primùm crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit, [cant,
Non Teucros agat in Rutulos; Teucrûm arma quies-
Et Rutulûm; nostro dirimamus sanguine bellum:
Illo quæratur conjux Lavinia campo." 80
Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit,
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;

Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt 85
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris, simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, et rubræ cornua cristæ:
Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti 90
Fecerat, et Stygiâ candentem tinxerat undâ.
Exin, quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium; quassatque trementem, 94
Vociferans:—"Nunc, o nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu validâ lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crines,
Vibratos calido ferro, myrrhâque madentes." 100
His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt; oculis micat acribus ignis:
Mugitus veluti cùm prima in prælia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit 105
Ictibus, et sparsâ ad pugnam proludit arenâ.
Nec minùs intereà, maternis sævus in armis,
Æneas acuit Martem, et se suscitat irâ,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios mœstique metum solatur Iüli, 110
Fata docens; regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies, cùm primùm alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant: 115
Campum ad certamen, magnæ sub mœnibus urbis,
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant,
In medioque focos, et Dîs communibus aras
Gramineas; alii fontemque ignemque ferebant
Velati lino, et verbenâ tempora vincti. 120
Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis

Agmina se fundunt portis : hinc Troius omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secùs instructi ferro, quàm si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi 125
Ductores auro volitant ostroque decori ;
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
Utque, dato signo, spatia in sua quisque recessit,
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant. 130
Tum studio effusæ matres, et vulgus inermum,
Invalidique senes, turres et tecta domorum
Obsedêre : alii portis sublimibus astant.

At Juno, e summo, qui nunc Albanus habetur, 134
(Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo, campum spectabat, et ambas
Laurentûm Troûmque acies, urbemque Latini.
Extemplò Turni sic est affata sororem,
Diva Deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet ; (hunc illi rex ætheris altus honorem 140
Jupiter ereptâ pro virginitate sacravit :)—
" Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostró,
Scis, ut te cunctis unam, quæcunque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum ascendêre cubile,
Prætulerim, cœlique lubens in parte locârim : 145
Disce tuum (nè me incuses), Juturna, dolorem.
Quà visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi :
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat. 150
Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera pos-
Tu, pro germano si quid præsentius audes, [sum :
Perge ; decet : forsan miseros meliora sequentur."
Vix ea, cùm lacrymas oculis Juturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
" Non lacrymis hoc tempus ;" ait Saturnia Juno : 156
" Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti :
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi." Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis. 160

Intereà reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex rádii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro. 165
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo et cœlestibus armis,
Et juxtà Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris: purâque in veste sacerdos
Setigeri fœtum suis, intonsamque bidentem 170
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina Solem,
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:— 175
"Esto nunc Sol testis, et hæc mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perfèrre labores;
Et Pater omnipotens; et tu, Saturnia Juno,
Jam melior, jam, Diva, precor; tuque, inclyte Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques; 180
Fontesque, Fluviosque voco; quæque Ætheris alti
Relligio, et quæ cœruleo sunt numina ponto;
Cesserit Ausonio si fòrs victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iülus agris; nec pòst arma ulla rebelles 185
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent:
Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem
(Ut potiùs reor, et potiùs Dî numine firment),
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambæ 190
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra Deosque dabo: socer arma Latinus habeto,
Imperium solemne socer: mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit *Lavinia* nomen."
Sic prior Æneas: sequitur sic deinde Latinus, 195
Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:—
"Hæc eadem, Ænea, Terram, Mare, Sidera juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque Deûm infernam, et duri sacraria Ditis;

Audiat hæc Genitor, qui fœdera fulmine sancit; 200
Tango aras; mediosque ignes, et numina testor;
Nulla dies pacem hanc Italis nec fœdera rumpet,
Quò res cunque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet: non, si tellurem effundat in undas
Diluvio miscens, cœlumve in Tartara solvat: 205
Ut sceptrum hoc (dextrâ sceptrum nam fortè gerebat)
Nunquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
Cùm semel in silvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus ære decoro 210
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis."
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum: tum ritè sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras. 215
At verò Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propiùs cernunt, non viribus æquis.
Adjuvat, incessu tacito progressus, et aram
Supplicitèr venerans, demisso lumine, Turnus; 220
Tabentesque genæ, et juvenili in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda,
In medias acies, formam assimulata Camerti
(Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ 225
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis),
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:—
"Non pudet, o Rutuli, cunctis pro talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus, æqui 230
Non sumus? En omnes et Troës et Arcades hi sunt,
[Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:]
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet famâ, vivusque per ora feretur: 235
Nos, patriâ amissâ, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis."

Talibus incensa est juvenum sententia dictis
Jam magìs atque magìs; serpitque per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini : 240
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat signum cœlo; quo non præsentius ullum 245
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubrâ fulvus Jovis ales in æthrâ
Littoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri; subitò cùm lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexêre animos Itali, cunctæque volucres 251
Convertunt clamore fugam (mirabile visu!)
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Factâ nube premunt: donec vi victus et ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales 255
Projecit fluvio, penitùsque in nubila fugit.
Tum verò augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus: primusque Tolumnius augur,
"Hoc erat, hoc votis," inquit, "quod sæpe petivi;
Accipio, agnoscoque Deos: me, me duce, ferrum
Corripite, o miseri, quos improbus advena bello 261
Territat, invalidas ut aves, et littora vestrâ
Vi populat. Petet ille fugam, penitùsque profundo
Vela dabit: vos unanimi densate catervas,
Et regem vobis pugnâ defendite raptum." 265
Dixit; et adversos telum contorsit in hostes
Procurrens: sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc; simul ingens clamor, et
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu. [omnes
Hasta volans, ut fortè novem pulcherrima fratrum 270
Corpora constiterant contrà, quos fida creârat
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;
Horum unum ad medium, teritur quà sutilis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium formâ juvenem et fulgentibus armis, 275

Transadigit costas, fulvâque effundit arenâ.
At fratres, animosa phalanx, accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentûm; hinc densi rursus inundant
Troës, Agyllinique, et pictis Arcades armis. 281
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
Diripuêre aras; it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt: fugit ipse Latinus,
Pulsatos referens infecto fœdere Divos. 286
Infrænant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus, 290
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris,
In caput, inque humeros: at fervidus advolat hastâ
Messapus, teloque orantem multa trabali 294
Desupèr altus equo gravitèr ferit, atque ita fatur:—
"Hoc habet; hæc melior magnis data victima Divis."
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynæus ab arâ
Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit, 300
Nidoremque ambustà dedit: supèr ipse secutus
Cæsariem lævâ turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens terræ applicat ipsum:
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primâque acie per tela ruentem, 305
Ense sequens nudo superimminet; ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reductâ
Disjicit, et sparso latè rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem 311
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:—
"Quò ruitis? quæve ista repens discordia surgit?

O cohibete iras! ictum jam fœdus, et omnes
Compositæ leges; mihi jus concurrere soli; 315
Me sinite, atque auferte metus: ego fœdera faxo
Firma manu: Turnum jam debent hæc mihi sacra."
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis allapsa sagitta est;
Incertum quâ pulsa manu, quo turbine adacta; 320
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, Deusne,
Attulerit: pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus, ut Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subitâ spe fervidus ardet; 325
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas:
Multa virûm volitans dat fortia corpora leto;
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas. 330
Qualis apud gelidi cùm flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos; illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum; circùmque atræ Formidinis ora, 335
Iræque, Insidiæque, Dei comitatus, aguntur:
Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtâque cruor calcatur arenâ. 340
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque,
Pholumque, [ambo
Hunc congressus, et hunc; illum eminùs: eminùs
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus
Nutrierat Lyciâ, paribusque ornaverat armis, [ipse
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos. 345
Parte aliâ, media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,
Nomine avum referens, animo manibusque parentem;
Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
usus Pelidæ pretium sibi poscere currus: 350

Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio; nec equis aspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus conspexit aperto,
Antè levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, et curru desilit, atque 355
Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinxit jugulo; atque hæc insupèr addit:—
"En, agros, et, quam bello, Trojane, petîsti,
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me 360
Ferro ausi tentare, ferunt; sic mœnia condunt."
Huic comitem Asbuten, conjectâ cuspide, mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.
Ac velut Edoni Boreæ cùm spiritus alto 365
Insonat Ægæo, sequiturque ad littora fluctus,
Quà venti incubuêre; fugam dant nubila cœlo:
Sic Turno, quâcunque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies; fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem. 370
Non tulit instantem Phegeus, animisque frementem:
Objecit sese ad currum, et spumantia frænis
Ora citatorum dextrâ detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem 375
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen, clypeo objecto, conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat;
Cùm rota præcipitem et procursu consitus axis
Impulit, effunditque solo; Turnusque secutus, 380
Imam inter galeam summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenâ.

Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
Intereà Ænean Mnestheus, et fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuêre cruentum, 385
Alternos longâ nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infractâ luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit;

Ense secent làto vulnus, telique latebram
Rescindant penitùs, seseque in bella remittant. 390
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides; acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera, lætus Apollo,
Augurium citharamque, dabat, celeresque sagittas:
Ille, ut depositi proferret fata parentis, 395
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artes.
Stabat, acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Æneas, magno juvenum et mœrentis Iüli
Concursu, lacrymis immobilis: ille, retorto 400
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medicâ Phœbique potentibus herbis
Nequicquam trepidat; nequicquam spicula dextrâ
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit, nihil auctor Apollo 405
Subvenit; et sævus campis magìs ac magìs horror
Crebrescit, propiusque malum est: jam pulvere cœlum
Stare vident; subeunt equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis; it tristis ad æthera clamor
Bellantûm juvenum, et duro sub Marte cadentûm.
Hìc Venus, indigno nati concussa dolore, 411
Dictamnum genitrix Cretæâ carpit ab Idâ,
Puberibus caulem foliis, et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cùm tergo volucres hæsêre sagittæ. 415
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occultè medicans; spargitque salubris
Ambrosiæ succos, et odoriferam panacëam.
Fovit eâ vulnus lymphâ longævus Iapis, 420
Ignorans; subitòque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis stetit imo vulnere sanguis:
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novæ redière in pristina vires.
"Arma citi properate viro! quid statis?" Iapis 425

Conclamat, primusque animos accendit in hostes:—
"Non hæc humanis opibus, non arte magistrâ
Proveniunt; neque te, Ænea, mea dextera servat:
Major agit Deus, atque opera ad majora remittit."
Ille, avidus pugnæ, suras incluserat auro 430
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clypeus, loricaque tergo est,
Ascanium fusis circùm complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:—
"Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem; 435
Fortunam ex aliis: nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter præmia ducet;
Tu facito, mox cùm matura adoleverit ætas,
Sis memor; et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector." 440
Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit castris: tum cæco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus. 445
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
Vidêre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor: prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit, agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto. 450
Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium, miseris heu! præscia longè
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus stragemque satis, ruet omnia latè;
Antevolant, sonitumque ferunt ad littora venti: 455
Talis in adversos ductor Rhœteïus hostes
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant: ferit ense gravem Thymbræus Osirim;
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostes. 461
Tollitur in cœlum clamor; versique vicissim
Pulverulenta fugâ Rutuli dant terga per agros;

Ipse neque aversos dignatur sternere morti,
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes 465
Insequitur: solum densâ in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem, Juturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longè lapsum temone relinquit: 470
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma, Metisci.
Nigra velut magnas domini cùm divitis ædes
Pervolat, et pennis alta atria lustrat, hirundo,
Pabula parva legens nidisque loquacibus escas; 475
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Jamque hìc germanum, jamque hìc, ostendit ovantem,
Nec conferre manum patitur; volat avia longè. 480
Haud minùs Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magnâ
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit. 485
Heu! quid agat? vario nequicquam fluctuat æstu;
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, utì lævâ duo fortè gerebat
Lenta, levis cursu, præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu. 490
Substitit Æneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum verò assurgunt iræ; insidiisque subactus,
Diversos ubi sensit equos currumque referri, 495
Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras:
Jam tandem invadit medios, et, Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas. 499

Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto

Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Jupiter, æternâ gentes in pace futuras?
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes 505
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, et, quà fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longâ, 510
Hunc mucrone ferit; curruque abscissa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaïmque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, et mœstum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ: 515
Hic fratres Lyciâ missos et Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequicquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Munera; conductâque pater tellure serebat. 520
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam, et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segniùs ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia; nunc, nunc
Fluctuat ira intùs; rumpuntur nescia vinci 527
Pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo; hunc lora et juga subter
Provolvêre rotæ, crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum
Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi, 535
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graiûm fortissime Creteu,
Eripuit Turno; nec Dî texêre Cupencum,

Æneâ veniente, sui: dedit obvia ferro 540
Pectora; nec misero clypei mora profuit æręi.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et latè terram consternere tergo;
Occidis, Argivæ quem non potuêre phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles. 545
Hìc tibi mortis erant metæ; domus alta sub Idâ,
Lyrnessi domus alta; solo Laurente sepulcrum.
Totæ adeò conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ; Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus, equûm domitor, et fortis Asylas, 550
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alæ.
Pro se quisque viri summâ nituntur opum vi:
Nec mora, nec requies: vasto certamine tendunt.
Hìc mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen 555
Ocyùs, et subitâ turbaret clade Latinos.
Ille ut, vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impunè quietam.
Continuò pugnæ accendit majoris imago: 560
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores, tumulumque capit, quò cetera Teucrûm
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt: celso medius stans aggere fatur:— 564
"Nè qua meis esto dictis mora; Jupiter hâc stat:
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodiè, causam belli, regna ipsa Latini,
Nî frænum accipere et victi parere fatentur,
Eruam, et æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem, libeat dum prælia Turno 570
Nostra pati, rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi:
Ferte faces properè, fœdusque reposcite flammis."
Dixerat; atque animis paritèr certantibus omnes
Dant cuneum, densâque ad muros mole feruntur.
Scalæ improvisò, subitusque apparuit ignis: 576
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;

Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnâque incusat voce Latinum; 580
Testaturque Deos, iterùm se ad prælia cogi;
Bis jam Italos hostes; hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem; 585
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros:
Inclusas ut cùm latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro;
Illæ intùs trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras; 590
Volvitur ater odor tectis; tum murmure cæco
Intùs saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditùs urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem, 595
Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contrà Rutulas, nulla agmina Turni;
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Extinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat, crimenque caputque malorum;
Multaque per mœstum demens effata furorem, 601
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab altâ.
Quam cladem miseræ postquam accepère Latinæ,
Filia prima manu flavos Lavinia crines 605
Et roseas laniata genas, tum cetera circùm
Turba furit: resonant latè plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem:
Demittunt mentes: it scissâ veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis urbisque ruinâ, 610
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
[Multaque se incusat, qui non acceperit antè
Dardanium Ænean, generumque asciverit ultrò.]
Intereà extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque 615

Jam minùs atque minùs successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis, et illætabile murmur.
" Hei mihi! quìd tanto turbantur mœnia luctu? 620
Quisve ruit tantus diversâ clamor ab urbe?"
Sic ait; adductisque amens subsistit habenis:
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis:—" Hàc, Turne, sequamur 625
Trojugenas, quà prima viam victoria pandit:
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Æneas Italis, et prælia miscet;
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris:
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes." 630
Turnus ad hæc:—
" O soror, et dudum agnovi, cùm prima per artem
Fœdera turbâsti, teque hæc in bella dedisti;
Et nunc nequicquam fallis, Dea: sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores? 635
An fratris miseri letum ut crudele videres? [tem?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet Fortuna salu-
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murranum, quo non superat mihi carior alter, 639
Oppetere ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, nè nostrum dedecus Ufens
Aspiceret: Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos (id rebus defuit unum)
Perpetiar? dextrâ nec Drancis dicta refellam? 644
Terga dabo; et Turnum fugientem hæc terra videbit?
Usque adeonè mori miserum est? vos, o mihi Manes
Este boni; quoniam Superis aversa voluntas:
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ,
Descendam, magnorum haud unquam indignus
avorum."

Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hostes, 650
Vectus equo spumante, Saces, adversa sagittâ
Saucius ora; ruitque, implorans nomine Turnum:—

" Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur 654
Dejecturum arces Italûm, excidioque daturum;
Jamque faces ad tecta volant: in te ora Latini,
In te oculos referunt: mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
Præstereà regina, tui fidissima, dextrâ
Occidit ipsa suâ, lucemque exterrita fugit. 660
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem: circum hos utrinque phalanges
Stant densæ; strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas."
Obstupuit, variâ confusus imagine rerum, 665
Turnus, et obtutu tacito stetit: æstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primùm discussæ umbræ, et lux reddita menti,
Ardentes oculorum orbes ad mœnia torsit 670
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos. 675
" Jam jam fata, soror, superant; absiste morari;
Quò Deus, et quò dura vocat Fortuna, sequamur:
Stat conferre manum Æneæ; stat, quicquid acerb est,
Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
Ampliùs: hunc, oro, sine me furere antè furorem."
Dixit; et e curru saltum dedit ocyùs arvis; 680
Perque hostes, per tela ruit, mœstamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti montis saxum de vertice præceps
Cùm ruit, avulsum vento; seu turbidus imber 685
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas;
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exultatque solo, silvas, armenta, virosque
Involvens secum: disjecta per agmina Turnus

Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso 690
Sanguine terra madet, stridentque hastilibus auræ;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:—
"Parcite jam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini:
Quæcunque est fortuna, mea est; me veriùs unum
Pro vobis fœdus luere, et decernere ferro." 695
Discessêre omnes medii, spatiumque dedêre.
At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces;
Præcipitatque moras omnes; opera omnia rumpit,
Lætitiâ exultans; horrendùmque intonat armis: 700
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Cùm fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.
Jam verò et Rutuli certatim, et Troës, et omnes
Convertêre oculos Itali, quique alta tenebant 705
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuêre humeris: stupet ipse Latinus
Ingentes, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coïisse viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi, 710
Procursu rapido conjectis eminùs hastis,
Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant: fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut, ingenti Silâ summove Taburno, 715
Cùm duo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessêre magistri;
Stat pecus omne metu mutum; mussantque juvencæ,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multâ vi vulnera miscent, 720
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
Haud alitèr Tros Ænæas et Daunius heros
Concurrunt clypeis; ingens fragor æthera complet.
Jupiter ipse duas æquato examine lances 725
Sustinet, et fata imponit diversa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.

Emicat hic, impunè putans, et corpore toto
Altè sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit: exclamant Troës, trepidique Latini, 730
Arrectæque amborum acies: at perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu.
Nî fuga subsidio subeat ——: fugit ocyor Euro,
Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
Fama est, præcipitem, cùm prima in prælia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto, 736
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit; postquam arma Dei ad Vulcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu 740
Dissiluit; fulvâ resplendent fragmina arenâ.
Ergò amens diversa fugâ petit æquora Turnus,
Et nunc huc, indè huc incertos implicat orbes:
Undique enim densâ Teucri inclusêre coronâ;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minùs Æneas, quanquam tardata sagittâ 746
Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urget:
Inclusum veluti si quando in flumine nactus
Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ, 750
Venator cursu canis et latratibus instat;
Ille autem, insidiis et ripâ territus altâ,
Mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est. 755
Tum verò exoritur clamor; ripæque lacusque
Responsant circà, et cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans: notumque efflagitat ensem:
Æneas mortem contrà præsensque minatur 760
Exitium, si quisquam adeat; terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc, illuc: nec enim levia aut ludicra petuntur
Præmia; sed Turni de vitâ et sanguine certant. 765

Fortè sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hìc steterat, nautis olim venerabile lignum;
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, et votas suspendere vestes:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum 770
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hìc hasta Æneæ stabat; huc impetus illam
Detulerat, fixam et lentâ in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides; teloque sequi, quem prendere cursu 775
Non poterat. Tum verò amens formidine Turnus,—
"Faune, precor, miserere," inquit; "tuque optima [ferrum
Terra tene; colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecêre profanos."
Dixit; opemque Dei non cassa in vota vocavit; 780
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas: dum nititur acer, et instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem Dea Daunia reddit. 785
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
Accessit, telumque altâ ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hastâ,
Assistunt contrà, certamine Martis anheli. 790
Junonem intereà rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulvâ pugnas de nube tuentem:—
"Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli: 795
Quid struis? aut quâ spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari vulnere Divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris;
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ 801
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est: terris agitare vel undis

Trojanos potuisti; infandum accendere bellum;
Deformare domum; et luctu miscere hymenæos: 805
Ulteriùs tentare veto." Sic Jupiter orsus;
Sic Dea submisso contrà Saturnia vultu:—
" Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Jupiter, et Turnum et terras invita reliqui:
Nec tu me aëriâ solam nunc sede videres 810
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsâ
Starem acie, traheremque inimica in prælia Teucros.
Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vitâ majora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum: 815
Adjuro Stygii caput implacabile fontis;
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nullâ fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum: 820
Cùm jam connubîs pacem felicibus (esto!)
Component; cùm jam leges et fœdera jungent;
Nè vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari,
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes: 825
Sit Latium, sint Albani per secula reges;
Sit Romana potens Italâ virtute propago;
Occidit, occideritque, sinas, cum nomine Troja."
Olli subridens hominum rerumque repertor:—
" Et germana Jovis, Saturnique altera proles, 830
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verùm age, et inceptum frustrà submitte furorem:
Do quod vis; et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Utque est, nomen erit; commixti corpore tantùm 835
Subsident Teucri: morem ritusque sacrorum
Adjiciam, faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire Deos pietate videbis;
Nec gens ulla tuos æquè celebrabit honores." 840
Annuit his Juno, et mentem lætata retorsit:
Intereà excedit cœlo, nubemque reliquit.

His actis, aliud Genitor secum ipse volutat,
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes, cognomine Diræ, 845
Quas, et Tartaream Nox intempesta Megæram,
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas:
Hæ Jovis ad solium sævique in limine regis
Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris, 850
Si quando letum horrificum morbosque Deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demittit ab æthere summo
Jupiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit:
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur. 855
Non secùs ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
(Parthus sive Cydon,) telum immedicabile torsit
Stridens, et celeres incognita transilit umbras:
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit. 860
Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni,
Alitis in parvæ subitò collecta figuram,
Quæ quondam, in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens, serùm canit importuna per umbras;
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ad ora 865
Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor;
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At, procul ut Diræ stridorem agnovit et alas,
Infelix crines scindit Juturna solutos, 870
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis:—
"Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam miseræ superat mihi? quâ tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies: nè me terrete timentem, 875
Obscœnæ volucres; alarum verbera nosco,
Letalemque sonum; nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit?
Quò vitam dedit æternam? cur mortis ademta est
Conditio? possem tantos finire dolores 880
Nunc certè, et misero fratri comes ire per umbras!

Immortalis ego? Aut quicquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quæ satìs ima dehiscat
Terra mihi, Manesque deam demittat ad imos!"
Tantum effata, caput glauco contexit amictu, 885
Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
Æneas instat contrà, telumque coruscat
Ingens arboreum, et sævo sic pectore fatur:—
Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, sævis certandum est comminùs armis: 890
Verte omnes tete in facies, et contrahe quicquid
Sive animis, sive arte, vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cavâ te condere terrâ.
Ille, caput quassans:—" Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox: Dî me terrent, et Jupiter hostis." 895
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
(Saxum antiquum, ingens, campo quod fortè jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis);
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus: 900
Ille manu raptum trepidâ torquebat in hostem
Altior insurgens, et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu saxumque immane moventem;
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis: 905
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri 910
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox nec verba sequuntur:
Sic Turno, quâcunque viam virtute petivit,
Successum dea Dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii: Rutulos aspectat et urbem, 915
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit:
Nec quò se eripiat, nec quâ vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamque sororem.

Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto 920
Eminùs intorquet: murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat, atri turbinis instar,
Exitium dirum hasta ferens; orasque recludit
Loricæ, et clypei extremos septemplicis orbes: 925
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli; totusque remugit
Mons circùm, et vocem latè nemora alta remittunt.
Ille, humilis supplexque, oculos dextramque precantem 930
Protendens,—"Equidem merui, nec deprecor," inquit:
"Utere sorte tuâ: miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectæ;
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis, 935
Redde meis. Vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii vidêre; tua est Lavinia conjux:
Ulteriùs nè tende odiis." Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit:
Et jam jamque magìs cunctantem flectere sermo
Cœperat, infelix humero cùm apparuit alto 941
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam sævi monumenta doloris 945
Exuviasque hausit, furiis accensus et irâ
Terribilis,—Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? *Pallas te hoc vulnere, Pallas*
Immolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit."
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit 950
Fervidus: ast illi solvuntur frigore membra;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

FINIS.

CHARLES WHITTINGHAM,
CHISWICK.

RICHARDSON'S
NEW ETYMOLOGICAL DICTIONARIES OF THE ENGLISH LANGUAGE.

I.—In Two large Quarto Volumes, price Five Guineas, cloth. This work consists of *two large quarto volumes*, upon the composition of which the author has been employed for more than 20 years: and though the expense of publication has exceeded the sum of 6000*l.* it is published at the moderate price of 5 guineas. The two volumes contain nearly 2300 pages of 3 columns each, closely, yet clearly and beautifully printed. In this Dictionary equal care has been bestowed upon the Etymologies and Explanation; and also upon the copious selection of quotations in illustration of both:—these are arranged in Chronological series from Wiclif and Chaucer to Burke and Cowper.

II.—Abridged in One large Volume Octavo, price Eighteen Shillings, cloth. This Dictionary comprises, as equally essential, the two departments of Etymology and Explanation: the former most carefully and elaborately investigated, and the latter founded, with equal care and labour, upon such results as investigation may discover. This combination, unattempted in all other English dictionaries, will, it is hoped, entitle the book to the character of a *Scholar's Manual:* and at the same time pre-eminently distinguish it as a book of common reference.

JOHNSON and WALKER'S DICTIONARY of the ENGLISH LANGUAGE combined, with the Pronunciation greatly simplified, revised, corrected, and enlarged, with the addition of several thousand words, by R. S. JAMESON, Esq. 8vo. third edition, 12*s.*

THE POETICAL WORKS of VINCENT BOURNE, Latin and English. A New Edition, with a Life of the Author, edited by the REV. JOHN MITFORD, in foolscap, 8vo. 5*s.*

BACON'S ESSAYS and WISDOM of the ANCIENTS. Edited by BASIL MONTAGU. Foolscap 8vo. 5*s.*

BACON'S ADVANCEMENT of LEARNING, Edited by BASIL MONTAGU. Foolscap 8vo. 5*s.*

BACON'S NOVUM ORGANUM, or True Suggestions for the Interpretation of Nature. Foolscap 8vo. 5*s.*